

Minnen vid vattnet

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom
projekt Kultur Aqua - Årån och Solgenåarna

Minnen vid vattnet

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua - Årån och Solge-nåarna

Meddelande	nr 2011:26
Referens	Tomas Areslätt, Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen, Kulturmiljö, juli 2011
Kontaktperson	Anders Kraft, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Direkttelefon 036-39 50 48, e-post anders.kraft@lansstyrelsen.se
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Anders Kraft
Kartmaterial	Utdrag ur digitala fastighetskartor och historiska kartor är återgivna enligt tillstånd: © Lantmäteriet Utdrag ur berggrundskartor är återgivna enligt tillstånd: © Sveriges Geologiska Undersökning Utdrag ur fornlämningsregistret är återgivna enligt tillstånd: © Riksantikvarieämbetet Övriga detaljer och GIS-skikt: Länsstyrelsen Jönköping
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—11/26--SE
Upplaga	200 exemplar.
Tryckt på	Länsstyrelsen, Jönköping 2011
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper och omslaget består av PET-plast, kartong, bomullsväv och miljömärkt lim. Vid återvinning tas omslaget bort och sorteras som brännbart avfall, rapportsidorna sorteras som papper.
© Länsstyrelsen i Jönköpings län 2011	

Förord

Denna rapport redovisar fyra vattendrags kulturhistoria i ett bredare perspektiv, vilket inte hade varit möjligt utan en specialinventering under år 2010. Resultaten bygger vidare på en målinriktad kunskapsökning inom projekt Kultur Aqua. Under arbetets gång har sedan tidigare okända eller icke registrerade lämningar sett dagens ljus. Bakom en del lämningar finns personliga minnen och berättelser som nedärvt i många generationer. Sådana berättelser kryddar de vattennära platsernas historik när de kan kopplas samman med en fysiskt kvarvarande lämning. Att nedteckna sådana uppgifter innan de muntliga källorna försvinner är av stort värde. Vid Åldammsfallet i Årån sydöst om Bor i Värnamo kommun finns ett sådant exempel. Vid fallet och dammen som fanns där vittjades dagligen ål i ålkistan av traktens bönder. Vid ett tillfälle togs en tjuvfiskare på bar gärning som fick uppleva ålkistan från insidan, sannolikt en blöt upplevelse som avskräckte från fortsatt tjuvfiske. Äldre kvarnruiner och dammvallar kan även återspegla politiska influenser som varierat genom tid. Framförallt speglas detta i protokoll och i de historiska kartorna och akterna. Kvarnrätter har stundom reglerats hårt av staten, men även konkurrerat hårt med frälsets och kronans maktutövande intressen.

Stora delar av det förberedande arbetet innan själva fältinventeringen har inneburit intensiva kartstudier av historiska kartor från mitten av 1600-talet och framåt. De historiska kartorna har varit den primära källan för inhämtning av ny kunskap av bortglömda lämningar. Denna forskning har även gett ett intressant tidsdjup åt föränderliga processer vid vattnet, där de historiska kartorna utgjort en form av skattkartor att gå ut med i handen för att leta upp de kulturhistoriska skatterna. I några fall ha dessa hamnat på botten av dammar där vattnet reglerats på ett märkbart sätt av miljöerna upp- och nedströms i åarna. I andra fall har lämningar hamnat en bit bort och ovanför dagens vattennivåer.

En ovärderlig källa i arbetet har varit kontaktytan med privatpersoner och hembygdsföreningar, vilka har bidragit med uppgifter som inte framgått av äldre skifteskartor eller det digitala fornlämningsregistret. Arbetet har med tanke på dessa förutsättningar i tid och rum, inneburit ett mycket spännande och varierande arbete – ett äventyr som är få förunnat.

2010 års fältarbete har inneburit inventering av mellersta Årån i Värnamo kommun, ett vattendrag där Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion testat olika metoder för att hitta en optimal inventeringseffektivitet. Mellersta Årån ingår i Lagans avrinningsområde. Huvudfokus har annars legat på Emåns avrinningsområde, där de inventerade vattendragen är Fusån eller övre Solgenån, mellersta Solgenån och nedre Solgenån. Till dessa biflöden finns även en större mängd mindre biflöden i form av mindre bäckar eller åar.

Projekt Kultur Aqua startade år 2004 som ett samarbete mellan Länsstyrelsen i Jönköpings län, arbetsförmedlingen och Jönköpings läns museum inom projektet skog och historia. Inventeringar av västra Vätterbäckarna, Tabergså, Huskvarnaån och Nissans övre lopp ägde rum åren 2004-2006. En rapport togs fram år 2009 för att tillämpa ett kulturvärdesbedömningssystem på de inventerade vattendragen (Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande nr 2009:46). Syftet var att identifiera och presentera ett vattendrag utifrån flera olika variab-

ler där hänsyn togs till fornlämningar, bebyggelselämningar, industrimiljöer och andra faktorer som kunde bidra till en helhetsvärdering av de vattennära kulturlämningarna.

I rapporten från år 2009 framgick det klart att behovet av en mot vattendraget riktad inventering i vissa fall ökade kunskapsnivån om kulturmiljöerna med upp till 300%. Den visade även på att riktade inventeringar är nödvändiga för att förebygga konflikter mellan olika intressen.

Syftet med rapporten är flera, varav ett är att redovisa inventeringsresultatet för år 2010 genom en vattendragsvis genomgång för varje lämning. Vissa miljöer är extra skyddsvärda och har därför utpekats i specifika områden eller delsträckor av vattendraget. Varje vattendrag har bedömts i sin helhet. Rapporten syftar även till att komplettera befintligt underlag i åtgärdsprogrammen för särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer längs vattendrag och länsfiskeplanen. Målet med Kultur Aqua är att öka kunskapsutbytet mellan olika verksamhetsområden och att minimera risken för konflikter mellan natur- och kulturvärden till följd av bristande kunskap.

Tomas Areslätt
Länsantikvarie

Anders Kraft
Arkeolog

Innehållsförteckning

Förord	5
Sammanfattning	10
Inledning	12
Bakgrund	12
Syfte och målsättning	13
Metod och metodutveckling	13
Lite om fornlämningsbegreppet	15
Utvärderingsmodellen	16
Inventeringsresultat	20
Årån	20
Vattendraget	20
Vad säger ortsnamnsforskningen?	21
Natur och geologi	21
Fisket.....	23
Fornlämningsbilden	24
Industrihistoria	24
Översikt av dammar och vandringshinder.....	29
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	29
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer	49
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	55
Miljö I. Värmeshults tidiga kvarn- och industrimiljö.....	55
Grupp 2 Kulturhistoriskt intressant lämning	55
Objekt I. Värmeshult kraftstation.	55
Objekt II. Savarens småindustriområde med kvarn- och såglämningar.	56
Objekt III. Eds kvarn.	56
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	56
Objekt IV. Åldammsfallet.....	56
Objekt V. Båtförtöjningsplats.....	56
Objekt VI. Brofästen Erlandsängen.	56
Objekt VII. Dammvall/spärr till fiskeodling.	57
Objekt VIII. Båttuppdagningsplats	57
Objekt IX. Dammvall.	57
Objekt X. Kvarnplats.	57
Objekt XI. Pinnarekulla kvarn.	57
Typvattendrag – motivering	57
Rekommendation.....	57
Övre Solgenån (Fusån)	58
Vattendraget	58
Vad säger ortsnamnsforskningen?	59
Natur och geologi	59
Fisket.....	59
Fornlämningsbilden	60
Industrihistoria	60

Översikt av dammar och vandringshinder.....	62
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	63
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer	97
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	107
Miljö I. Aggarps och Skärsbodas tidiga kvarnmiljöer.	107
Miljö II. Fuseområdet med blandade miljöer.....	107
Miljö III. Sjustad småindustriområde.....	108
Grupp 2 Kulturhistoriskt intressant lämning	109
Objekt I. Gäddeforsabron.....	109
Objekt II. Husarbron.....	109
Objekt III. Bodaskögle kvarn.....	109
Objekt IV. Hökakullens såg- och kvarnlämningar.....	109
Objekt V. Vadställe söder om Nömme.....	109
Objekt VI. Äldre brofästen vid Norrhemmet.....	110
Objekt VII. Äldre kvarnplats vid Norrhemmet.....	110
Objekt VIII. Hytt- och kvarnlämningar vid Kvarnkullen.....	110
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	111
Objekt IX. Fast fiske söder om Husarbron.....	111
Objekt X. Vadplats vid Holma.....	111
Objekt XI. Kvarnplats söder om Holma.....	111
Objekt XII. Mindre damm vid husartorpet Strömmen.....	111
Objekt XIII. Stengrund vid torpet Strömmen.....	111
Objekt XIV. Fast fiske vid Bocksjön.....	111
Objekt XV. Raserade brofästen vid Nybro.....	112
Typvattendrag – motivering	112
Rekommendation.....	112
Mellersta Solgenån	113
Vattendraget	113
Vad säger ortsnamnsforskningen?	113
Natur och geologi	114
Fisket.....	114
Fornlämningsbilden	114
Industrihistoria	114
Översikt av dammar och vandringshinder.....	114
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	115
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer	125
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	127
Grupp 2 Kulturhistoriskt intressant lämning	127
Objekt I. Äldre brofästen Markestad.....	127
Objekt II. Äldre brofästen vid Kvarnmossen.....	127
Objekt III. Dammvall vid Kvarnmossen.....	127
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	128
Objekt IV. Uppgift om kvarnplats vid Åholmen.....	128
Objekt V. Uppgift om fast fiske nära åns utlopp i sjön Solgen.....	128
Typvattendrag – motivering	128
Rekommendation.....	128
Nedre Solgenån	129
Vattendraget	129
Vad säger ortsnamnsforskningen?	130
Natur och geologi	130
Fisket.....	130

Fornlämningsbilden	131
Industrihistoria	131
Översikt av dammar och vandringshinder	135
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	135
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer	172
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	183
Miljö I. Småindustriella miljöer från olika tidsperioder Klinte.	183
Miljö II. Småindustriella miljöer från olika tidsperioder Brunnshult.....	184
Miljö III. Industrimiljö vid Hällarydsverken och "Ångbåten".	185
Grupp 2 Kulturhistoriskt intressant lämning	185
Objekt I. Värnes regleringsdammvall.	185
Objekt II. Balkbro i Värne.	185
Objekt III. Stenvalvsbro i Mölarp.....	186
Objekt IV. Mindre stenbro i Fageräng.	186
Objekt V. Axelfors kanal.....	186
Objekt VI. Dammvall vid Axelfors kraftstation/kvarn.	186
Objekt VII. Skede stenvalvsbro.	186
Objekt VIII. Betongbro vid Lillegården.	187
Objekt IV. Industriminne möbelfabrik vid Lillegården.	187
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	187
Objekt X. Mölarps kvarnplats.	187
Objekt XI. Kvarnplats vid Fageräng.....	187
Objekt XII. Äldre brofästen vid Strömmahult.....	187
Objekt XIII. Kvarnarps kvarngrund.	187
Objekt XIV. Kvarnarps dammvall.	188
Objekt XV. Husgrund eller såggrund vid Lillegården.....	188
Objekt XVI. Kvarngrund vid Lillegården.....	188
Objekt XVII. Brofästen till gamla stenvalvsbron i Holsby.....	188
Typvattendrag – motivering	188
Rekommendation.....	189
Konklusion	190
Referenser	191
Litteratur	191
Arkiv och hemsidor.....	192
Kartmaterial	192
Otryckta källor	194
Övriga källor.....	194

Sammanfattning

Under år 2010 genomförde Länsstyrelsen i Jönköpings län en inventering av kulturmiljöer längs vattendragen Årån i Värnamo kommun och Solgenåarna i Emåns avrinningsområde. Inventeringsprojektet går under benämningen Kultur Aqua och är finansierat med anslaget 7:2, bidrag till kulturmiljövård från Riksantikvarieämbetet. Inventeringen av kulturmiljöerna är en del av arbetet med miljö kvalitetsmålet "Levande sjöar och vattendrag". Syftet med projektet är att inventera de vattendrag som anses extra värdefulla och skyddsvärda ur natursynpunkt och som redan värderats och biotopkarterats. Behovet har visat sig vara stort för att kartlägga kulturmiljöer som är i riskzonen att skadas i samband med biotopisk återställning av vattendragen. Generellt är kunskapsläget dåligt om kulturhistoriska lämningar vid vatten och inventeringen bidrar även med ett kunskapslyft för berörda bygder.

De inventerade lämningarna består av olika typer av objekt från olika tidsperioder. Många av lämningarna faller under begreppet fornlämningar och registreras i fornlämningsregistret med olika klassningar. Andra objekt utgörs av industriminnen, riksintressen för kulturmiljö, av kommuner utpekade och bevarandevärda miljöer samt andra typer av kulturmiljövärden. De lämningar och miljöer som ligger i direkt anslutning vid vattnet har värderats enligt den modell som framtagits för ändamålet: **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingen tar hänsyn till samtliga lämningar av kulturhistorisk art.

Utifrån de enskilda objektens värde har vissa miljöer utkristalliserats som extra skyddsvärda. Dessa miljöer utgör underlag för klassning av hela vattendrag utifrån det kulturhistoriska perspektivet och benämns **typvattendrag**. Nedan följer en kort sammanfattning av vattendragens klassning och rekommenderade åtgärder:

Mellersta Årån har klassats som en blandning mellan **typvattendrag II** och **III**, vilket innebär att det har **ensamliggande lämningar** som är spridda över tid och rum men även ett antal **småindustriella miljöer** med likartade funktioner. Miljöerna innehåller ofta kvarnar och sågar och lokaliseras vid Värmeshult, Savaren, Eds kvarn och Pinnarekulla kvarn. Under förhistorien har vattendraget troligen varit attraktiv som resurs och för fiske och jakt då flertalet fyndplatser av redskap påträffats vid strandkanten. En restriktivitet rekommenderas mot ingrepp och förändring i de utpekade industriella miljöerna i samband med återställningsåtgärder och viss hänsyn vid objekt med lägre värdeklassning. Om något objekt berörs bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämplig åtgärd. Om **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs tillstånd enligt 2 kapitlet § 12 och 13 kulturminneslagen. Detta ska ha föregåtts av ett samråd enligt 2 kapitlet § 10 samma lag. I vattendraget är området vid **Eds kvarn** ett sådant exempel.

Även Fusån/övra Solgenån har klassats som en variant mellan **typvattendrag II** och **III**. Vattendraget uppvisar delvis både **ensamliggande lämningar** men även ett antal **vattenanknutna miljöer**. Tidsdjupet för lämningarna är 1600-talet och fram till 1900-talets början och de mest värdefulla miljöerna är lokaliserade vid sträckan Aggarp-Skärsboda-Bodaskögle, Fuse, Sjustad och Kvarnkullen. Även mellan dessa miljöer finns enstaka kvarnlämningar. En generell restriktivitet rekommenderas mot ingrepp och förändring i de

nämnda miljöerna i samband med återställningsåtgärder, vilket även gäller de enskilda lämningarna med något högre värden. Ett par miljöer kan innehålla ej registrerade lämningar med härkomst i medeltid, **främst** vid **Fuse** och **Sjustad**, men även vid **Kvarnkullen**. För objekt med något lägre värdeklassning bör hänsyn tas till lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan ibland vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Berörs något objekt bör samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämplig åtgärd. Om **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs tillstånd enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturminneslagen (KML).

Mellersta Solgenån är kort vattendrag och innehåller få objekt och är därför klassat som **typvattendrag II**, vilket innebär ett fåtal lämningar i eller direkt vid vattnet. Dessa är ensamliggande och har ingen direkt gemensam koppling. De är dessutom från olika tidsperioder. Mer värdefulla miljöer finns istället upp till 100 meter från vattnet, till exempel de mångtaliga stenåldersfynden vid **Markestrakten**. Här finns även lämningar från den yngre järnåldern och senare herrgårdsmiljöer, vilket ger en mångfasetterad prägel med stort tidsdjup på området. Detta har även varit grundläggande för området som utpekats som riksintresse för kulturmiljövården. Här rekommenderas stor restriktivitet mot förändring vid de enskilda objekten. För objekt med något lägre klassning bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan vara tillräckligt. Kommer objekt att beröras av återställningsåtgärder bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpliga åtgärder.

Nedre Solgenån är ett något längre vattendrag som är klassat som en kombination mellan **typvattendrag IV** och **II**. **Typvattendrag IV** innebär att vattendraget har partier med tätningar av miljöer som till viss del har påverkat sitt omland och har lämningar med olika funktion men som ändå hänger samman. Dessa miljöer finns i Värne, Klinte, Brunnhult och Skede. Som komplettering till dessa komplexa miljöer finns även inslag av ett antal ensamliggande lämningar enligt **typvattendrag II**. Lämningarna härrör generellt från 1600-talet till 1900-talets första hälft och återspeglar mjölkvarnsverksamhet och mindre träindustrier med sågar. Smedjor, spiksmedjor, pliggfabriker och mindre tändstickfabriker från 1800-talets slut och början av 1900-talet finns också representerat. Mekaniska verkstäder och betonggjutier förekommer i Skede. Vattendraget är även kraftigt påverkat av kraftstationer och regleringsdammen i Värne. Ur denna synvinkel kan vattendraget även klassas som ett energivattendrag med en tidig elproduktion i länet. Stor restriktivitet rekommenderas mot förändring vid de kulturhistoriskt värdefulla **miljöerna** i samband med återställningsåtgärder, vilket även gäller de ensamliggande lämningarna med något högre värden. Vid objekt med en något lägre klassning bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Att iaktta är att ett antal lämningar klassats om till fasta fornlämningar på grund av de kunnat härledas till äldre tidsperioder. Ett sådant exempel är Klinte kvarnområde. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs tillstånd enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturminneslagen (KML). Om något objekt skulle beröras bör samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämplig åtgärd.

Inledning

Länsstyrelsen i Jönköpings län sökte år 2009 bidrag från Riksantikvarieämbetet från anslaget 7:2, bidrag till kulturmiljövård. Medel beviljades år 2010 och projekt Kultur Aqua kom främst att inrikta sig på inventeringar i Emåns avrinningsområde (ARO). De fortsatta inventeringarna har skett i Länsstyrelsens regi. Fältarbetet har koncentrerats till övre Solgenån (lokalt Fusån), mellersta Solgenån och nedre Solgenån samt Årån, ett mindre vattendrag i Lagans avrinningsområde. Årån har även varit föremål för metodutveckling inom projektet.

Bakgrund

Kultur Aqua genomförs inom ramen för miljö kvalitetsmålet ”Levande sjöar och vattendrag”. Länsstyrelsen har under åren 2004-2006 drivit ett liknande projekt i samarbete med Jönköpings läns museum och arbetsförmedlingen. Under denna period inventerades Västra Vätterbäckarna, Tabergså, Huskvarnaån och Nissans övre lopp. Det finns ett stort behov att kartlägga de vattendrag som tidigare biotopkarterats och värderats ur natursynpunkt. Idag är kunskapsläget gott avseende naturvärdena i de utpekade vattendragen och mindre vad gäller de kulturhistoriska värdena. En generell problematik är att kulturvärden riskerar att skadas i de vattendrag som inte är inventerade. En negativ följd kan även vara att kulturhistoriska värden kommer in för sent i en planering och projektering av biotopförbättrande åtgärder. Dessa kan exempelvis innebära utläggning av sten, död ved, byggande av fiskväg eller utrivning av dammvallar som kan ha kulturhistoriska värden. Kulturvärden riskerar även att skadas av exploatering i samband infrastrukturella projekt som berör vatten nära miljöer.

Vanliga lämningar som påträffades under tidigare inventering är äldre kvarngrunder, dammvallar, industriella lämningar, sågar, äldre brorester, flottningsrännor och tidiga vattenkraftverk. Enstaka förhistoriska lämningar som fossila åkrar, gravar från järnåldern och boplatser är ytterligare exempel. Många av dessa lämningar har inte alltid varit allmänt kända eller registrerade i fornlämningsregistret. Följaktligen har de riskerat att skadas vid restaureringsåtgärder. Kartläggningen av dessa miljöer har därför visat sig mycket värdefull i samverkansfrågan kring ingrepp och åtgärder i vattendrag.

Naturavdelningen på Länsstyrelsen i Jönköpings län har sedan tidigare pekat ut vattendrag med behov av kvalitetshöjning genom förbättrande åtgärder. Åtgärderna innebär bland annat bättre vandringsvägar för fisk och bättre förhållanden för flora och fauna. På sikt ska det gynna biotopvärdena för de utvalda vattendragen. De utvalda vattendragen är biotopkarterade enligt det nationella systemet System Aqua som är framtaget av Naturvårdsverket. Detta system innebär att vattendragen är identifierade, karakteriserade och naturvärderade. Värderingsdelen innebär en bedömning av vattendragens naturlighet, förekomst av raritet samt artrikedom. Speciella förhållanden av positiv eller negativ art som kan påverka vattendragens bedömning behandlas. Arbetet innebär även lokalisering av nyckelbiotoper i anslutning till vattendragen. För att kunna värdera kulturmiljöerna på samma vattendrag framtogs en rapport år 2009 för att underlätta detta arbete (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingen innebär en poängsättning av de enskilda lämningarna som kan tän-

kas beröras av åtgärder för biotopförbättring. Värderingen innebär även att specifikt värdefulla miljöer eller objekt kan pekas ut som extra skyddsvärda i områden där intressen mellan natur och kultur sammanfaller. Slutligen karaktäriseras hela vattendraget ur kulturmiljösynpunkt (se mer nedan) och rekommenderade åtgärder och restriktiviteter ges till dem som utför de biotopförbättrande arbetena i extra kulturkänsliga områden.

De ovan nämnda värderingarna ska även vara till grund eller hjälp för länsfiskeplanen, vilken syftar till att bedöma vilka områden som är mest skyddsvärda för fisken och fisket i länet. Arbetet med länsfiskeplanen genomförs i samverkan med fiskets intressenter inom Jönköpings län.

Syfte och målsättning

Syftet med inventeringsarbetet är att lokalisera, identifiera, dokumentera och klassificera tidigare okända vattenanknutna lämningar. Nyupptäckta fornlämningar förs in i fornlämningsregistret (FMIS). Projektet syftar till en detaljerad inventering av vattendrag i Emåns avrinningsområde. Påträffade kulturlämningar analyseras och förs in i en databas, som tillsammans med en rapport kommer att utgöra underlag för ärendehantering inom myndigheten. Varje vattendrag bedöms var för sig med hänsyn till helhetsvärden. Ett annat syfte är att analysera och diskutera vilka problem och konflikter som kan uppstå mellan motstående intressen. En modell ska även tas fram för uppföljning av natur- och kulturmiljövärden i sjöar och vattendrag. Tanken är att effektivt följa upp eventuella effekter av återställningsarbeten.

Målet är att få fram ett bra dokumentationsunderlag av kulturmiljöer i anslutning till de vattendrag som kommer att åtgärdas av restaureringsarbeten enligt länsfiskeplanen. En mer nyanserad helhetsbild ska bidra till en ökad historisk kunskapsnivå, så att bättre hänsyn kan tas i områden med extra höga kulturvärden i samband med restaureringsarbete av vattendrag. Resultaten i Kultur Aqua kan efterhand riktas till en mer lokal nivå, det vill säga till kommuner, hembygdsföreningar, turistbyråer och bibliotek genom korta seminarier, enkla faktablad och eventuellt skyltning av mer intressanta kulturmiljöer/-slingor.

Metod och metodutveckling

En viktig del av arbetsmetoden utgörs av arkivstudier. Den primära källan till nypåträffade och inventerade lämningar utgörs av historiska kartor av olika slag. Dessa utgörs av äldre geometriska jordeböcker, skifteskartor, rågångskartor, avsöndringskartor med flera. De finns inscannade och tillgängliga via Lantmäteriets digitala tjänst Historiska kartor. Direkt analys och identifiering av äldre verksamheter är möjliga på ett snabbt och effektivt sätt direkt på datorskärmen. Vid behov rektifieras eller passas de äldre kartorna in digitalt mot fastighetskartan. Alla kartor skrivs ut för att kunna ta med i fältinventeringsjobbet.

Andra källor kan vara äldre litteratur som berör hembygdsföreningar eller lokala inventeringar. Kommunala kulturhistoriska inventeringar, industriinventeringar och övriga befintliga underlag vävs in i en övergripande analys för varje vattendrag. En källa som gett relativt stort utslag i nyregistrerade lämningar är personliga kontakter och möten med lokala hembygdsföreningar och kulturengagerade privatpersoner och berörda markägare, vilka utgör

en ovärderlig kunskapsbank. Stundtals har dessa engagerats i fältarbetet och i framtagande av för projektet värdefulla skrivna källor. Andra värdefulla kompletterande källor kan vara skrivelser från fiskeriintendenter från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Kartläggning av historiska fasta fiskeplatser är dessutom av intresse ur fiskerihistorisk synpunkt för länsstyrelsens naturavdelning.

Fältarbetsfasen innebär att identifierade miljöer enligt historiska kartor och andra källor specialinventeras. En mer direkt inventering sker vid de skärningspunkter som finns med naturintressen i vattendragen, framför allt vandringshinder för fisk och vattenlevande organismer. I regel utgörs hindren av dammvallar till kvarnar och vattenkraftverk eller regleringsdammar. Påträffade lämningar registreras i regel antingen som fast fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning. I enskilda fall kan objekt vara av senare tid och värderas som industriminnen eller sentida lämningar som anses bidra till vattendragets helhetsanalys. Kriteriet för inventeringen är att lämningarna antingen är relaterade till en vattenbaserad näring eller ligger inom 100 meter från vattnet, oavsett vilken kulturhistorisk intressant lämningstyp den än utgör. Även mindre bäckar och biflöden som sträcker sig flera kilometer bort från vattendragets huvudfåra, räknas in med samma inventeringsmetodik. Samtliga oregistrerade lämningar som inte syns i dagens kartmaterial har mätts in med DGPS för kvalitets- och precisionssäkring. Datan har därefter redigerats i Esris programvara Arcmap 9.2 ArcEditor. Samtliga lämningar har även fotograferats med digitalkamera och beskrivits enligt gängse inventeringsmetoder.

Den sammanfattande analysen och redovisning av påträffade objekt presenteras i denna delrapport. Varje vattendrag bedöms i sin helhet men ibland kan det även vara aktuellt med särskilt utpekade kulturvärdessträckor. Sådana sträckor kan utgöra samlade förindustriella lämningar, värdefulla kulturmiljöer och fornlämningar. Områden som berör både naturvärdesbedömningar och objekt värderade inom Kultur Aqua, studeras särskilt och goda exempel på lösningar belyses. Eventuella områden eller sträckor där ytterligare behov av utredning finns, anges specifikt. För varje vattendrag finns en beskrivning av lämningar, kända intressen, beteckningar och eventuellt förekommande utpekade miljöer. Mer komplexa miljöer eller enstaka värdefulla kulturmiljöförekomster anges enligt den princip som beskrivits i rapporten **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46).

Vattendraget mellersta Årån i Värnamo kommun, utvaldes i flera syften. Dels är Årån föremål för restaureringsåtgärder vid vandringshinder och förbättrande av kantzoner och botten med mera enligt samma princip som Emåns ARO. Dels utgjorde Årån i Lagans avrinningsområde ett lämpligt instuderingsobjekt för riktad fältinventering och metodutveckling inom projektet. Vattendraget är cirka en mil långt och kantas av olika markslag och olika topografiska förutsättningar, vilket ger en representativ bild av ett typiskt inventeringsobjekt. Utgångspunkten var att förutsättningslöst inventera båda sidor av vattnet, en två mil lång sträcka. Att inventera förutsättningslöst innebär inte bara att utgå från observationer gjorda på historiska kartor. Metoden innebär även att systematiskt genomsöka övrig terräng inom upp till hundra meter från vattendraget. Detta för att fånga upp fornlämningar och andra lämningar som inte syns på kartor eller i fornlämningsregistret. Principen bygger på Riksantikvarieämbetets inventeringsmetod där redan kända miljöer ger en föraning om att ytterligare lämningar kan finnas i närområdet. Metoden innebär även att presumtiva lägen för olika typer av fornlämningar söks i olika topografiska partier av terrängen. Metoden är dock mycket tidskrävande. I relation till arbetsinsatsen framkom förhållandevis få nya läm-

ningar i just detta område. Arbetet innebar även logistiska problem då endast en person utförde inventeringen. En delvis mycket svårforcerad terräng i kombination med att man var tvungen att vandra till och från bil för varje sida av vattendraget, visar på att en mer punkt-inriktad inventering är mer effektiv. Om förutsättningarna är goda kan en kombination av en punktinriktad inventering tillsammans med en delvis tillämpad förutsättningslös inventering, vara mer gångbar. Denna metod användes sedan för övriga inventerade vattendrag i Emåns avrinningsområde år 2010. Fältinventeringen och metodutvecklingen samt rapport-skrivning har genomförts av en för projektet anställd inventerande arkeolog.

Lite om fornlämningsbegreppet

Fornlämningsbegreppet kan för en oinsatt person vara ett förvirrande begrepp. Begreppet misstolkas ofta och används ibland på fel sätt. En fornlämning omfattar flera underbegrepp – **fast fornlämning** och **övrig kulturhistorisk lämning**.

Enligt 2 kapitlet 1§ kulturminneslagen (KML), är fasta fornlämningar skyddade enligt lag. Fasta fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. I kulturminneslagen finns en lista över vilka dessa typer av lämningar är och som räknas som fast fornlämning (se Svensk författningssamling (SFS) 1988:950). Vid tillämpningen av lagskyddet görs alltid en bedömning av fornlämningens art och betydelse i förhållande till andra och kanske motstående intressen. I en antikvarisk bedömning tar man hänsyn till ett så kallat preparatsvärde. Preparatsvärdet utgår till exempel ifrån om lämningen är välbevarad, sällsynt eller hur kunskapsläget är om den. Man utgår även från ett upplevelsevärde, det vill säga hur tydlig, representativ den är och i vilken miljö den befinner sig i.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister omfattar även övriga kulturhistoriska lämningar, vilka inte automatiskt är skyddade av KML. En bedömning får göras från fall till fall. De lämningar som inte utgör fast fornlämning enligt rådande praxis, registreras ofta som övrig kulturhistorisk lämning. Dessa är inte skyddade enligt kulturminneslagen men bedöms ändå ha ett antikvariskt värde. Det är därför lämpligt att visa hänsyn till en sådan lämning. Hänsyn ska tas enligt annan lagstiftning. I skogsmark gäller skogsvårdslagen och i jordbruksmark gäller miljöbalken.

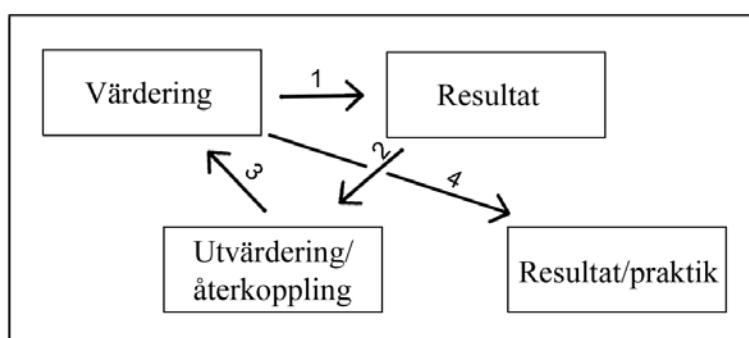
Om det råder tvivel om vad som är vad, kontakta Länsstyrelsen. I regel tolkas lämningar som fasta fornlämningar om de kan härledas så sent som till 1600-talet. I torpmiljöer kan lämningar vara fasta fornlämningar om de kan härledas till 1700-talet. Undantag finns då lämningar från 1700-tal till tidigt 1900-tal kan bedömas ha extra höga preparatsvärden, att de ändå kan anses vara fasta fornlämningar. Ett annat exempel kan vara en kvarnruin från sent 1800-tal som per definition skulle tolkas som övrig kulturhistorisk lämning. Har en föregångare stått på samma plats och finns spårbar i historiska kartor som kan härledas till 1600-talet eller tidigare, kan man ändå se platsen som utnyttjad sedan långt tillbaka. I ett sådant fall är det motiverat att registrera en plats med en relativt yngre lämning, som en fast fornlämning.

Inom projekt kultur Aqua har både fasta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar registrerats. I enstaka fall kan det även finnas andra typer som faller utanför ramar-na, men som ändå utvärderas som en del i vattendragets historia. Till exempel kan det vara

fråga om mer moderna övergivna lämningar men som ändå har ett antikvariskt värde som visar att de spelat en stor roll i en näringsidkande verksamhet för bygden. Andra lämningar kan vara historiska byggnader ombyggda till boenden och falla under en registrering i exempelvis industriminnesdatabasen. Lämningar som inte kan återfinnas i terrängen men som finns med på skifteskartor eller i andra källor, registreras som **Uppgift om** i fornlämningsregistret. Denna benämning används ofta inom projektet. Det innebär att en markering görs på kartan som visar att det till exempel funnits en äldre kvarn på platsen. På detta sätt kan man kartlägga miljöer som försvunnit vilket ger en förståelse för bygdens utveckling och tidigare historia.

Utvärderingsmodellen

Hela utvärderingskonceptet i denna rapport grundar sig på de förslag och den metodik som Länsstyrelsen och länsmuséerna i Jönköpings och Västerbottens län tagit fram och som återfinns i rapporten KulturAqua - System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Tanken är att 2010 års fältinventering ska testas mot denna modell. Enligt denna är varje vattendrag unikt och kan innehålla unika kulturmiljöer, vilka inte alltid är jämförbara med andra vattendrag. Möjligen kan ett vattenflöde sättas in i ett större sammanhang och inom sitt eget vattensystem eller avrinningsområde och dess omvärld. Det är viktigt att en utvärderingsmetod ständigt utvecklas och inte blir statisk, utan återkopplas och omvärderas, uppföljs och modifieras i den takt ny kunskap tillkommer. Denna princip kan förklaras enligt nedanstående modell (figur 1):

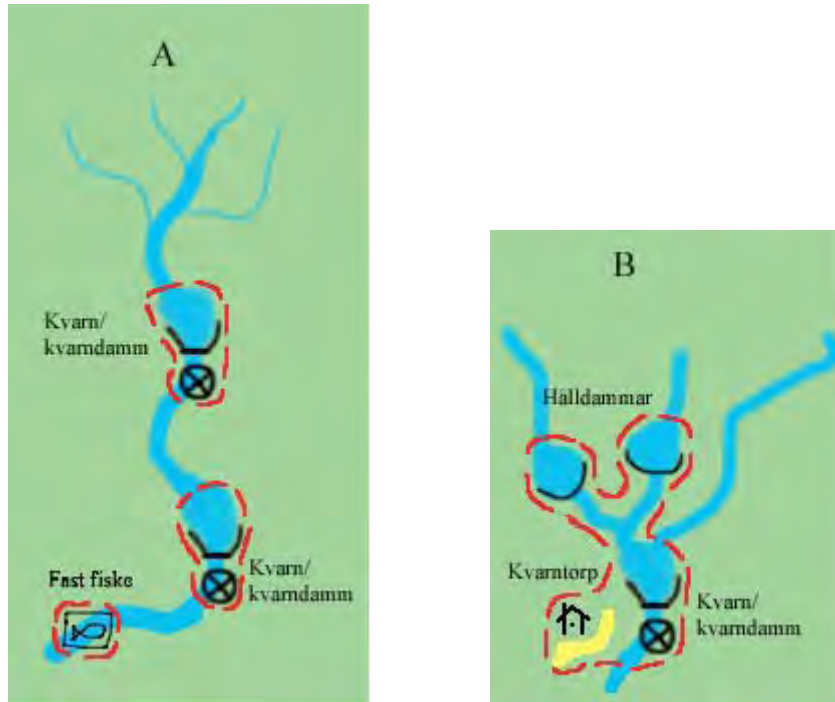
Figur 1. Kontinuerlig och utvecklande princip för Kultur Aquas värderingsmodell som används i denna rapport. Figuren är hämtad ur Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 31.

Enligt den värderingsmodell som framtagits för Kultur Aqua, ska varje enskilt objekt och varje område värderas. Vidare ska vattendraget karaktäriseras efter en femgradig lista enligt nedan:

- I. Orörda vattendrag. Inom dessa vattendrag är den mänskliga påverkan minimal och få eller inga spår av mänsklig aktivitet finns.
- II. Vattendrag med ensamliggande lämningar. Vattendraget innehåller spår av mänsklig verksamhet med de enskilda lämningarna har ingen gemensam koppling utöver att de använder samma vatten. Lämningarna kan vara från olika tider eller geografiskt åtskilda.
- III. Vattendrag med system av lämningar. Hela eller stora delar av vattendraget innehåller lämningar som bildar ett system som har ett syfte, till exempel flottningslämningar.

- IV. Vattendrag med komplexa lämningar. Det kan vara att ett vattendrag innehåller ett stort antal lämningar med olika funktion men som ändå hänger samman och bildar ett system.
- V. Vattendrag i en större helhet. De allra flesta vattenanknutna aktiviteter har interagerat med ett omland men i vissa fall blir kopplingen mellan vattendraget och omlandet ännu tydligare.

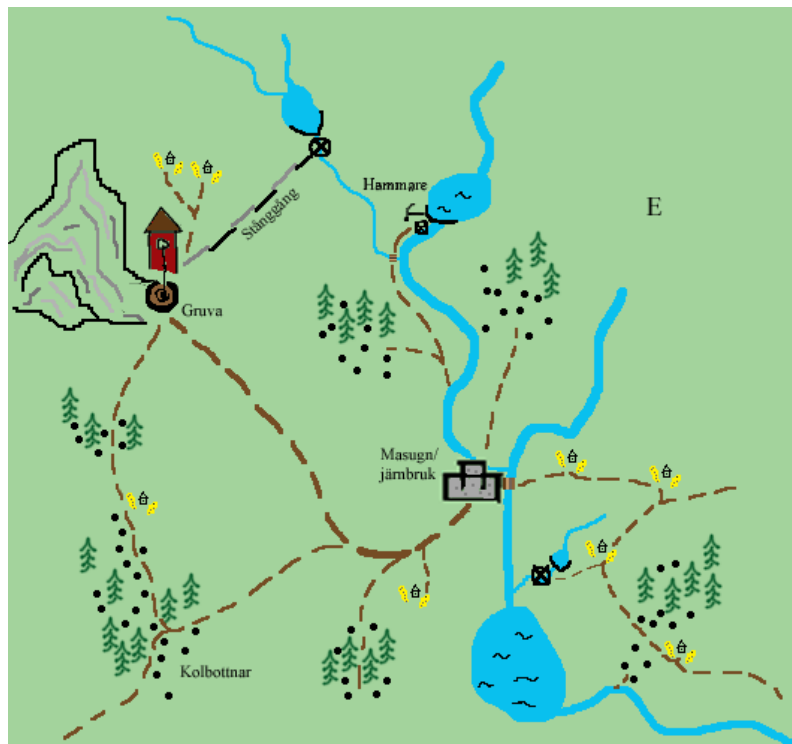
De ovanstående karaktäriseringarna med typvattendrag åskådliggörs med skisser nedan (figur 2-4), undantaget typvattendrag 1:

Figur 2. Två exempel enligt typvattendrag II, där den vänstra figuren utgör typvattendrag med enstaka vattenanknutna lämningar. Den högra visar typvattendrag med enstaka vattenanknutna miljöer. Skisserna är från Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 32.

Figur 3. Vänstra skissen visar ett typvattendrag enligt alternativ III. Den högra skissen åskådliggör typvattendrag IV. Skisserna är från Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 33.

Figur 4. Det mest komplexa alternativet, typvattendrag V. Vattendrag i en större helhet där interagering funnits med omlandet som ibland inte är vattennära. Skissen är från Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 34.

Beroende på behovet kan tabellen med värderingskriterier enligt tre poängnivåer användas på varje objekt eller för en miljö eller ett område. För närmare förklaring av begreppen och kriterierna hänvisas till KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Den tabell som redovisas nedan (figur 5) är främst baserad på Axel Unnerbäcks urvals- och värderingsmodell (Unnerbäck & Nordin 1995).

Figur 5. Tabell över värderingsgrunder (Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 39).

Värderingstyp	Högt	Medel	Lågt
Dokumentvärde	8	4	2
Kvalitet	4	2	1
Sällsynthet	5	3	0
Representativitet	3	1	0
Pedagogiskt värde/miljö	3	1	0
Tillgänglighet	4	2	1
Upplevelsevärde	3	2	1
Speciella förhållanden	text	text	text

Slutligen kan ytterligare ett tredje steg påföras, där lämningarna delas in i tre grupper.

Grupp 1. Kulturhistoriskt värdefull miljö.

Mycket bevarandevärda lämningar i samlad miljö.

Grupp 2. Kulturhistoriskt intressant lämning.

Enstaka eller fåtaliga lämningar.

Grupp 3. Lämning med måttligt kulturhistorisk värde.

Lämningarna är ofta fragmenterade eller svåra att se i sitt sammanhang, det vill säga har ringa pedagogiskt värde.

Sammantaget kan sedan ett restriktivitetskrav eller anmodan (figur 6) ligga till grund för vilken hänsyn restaureringsåtgärderna inom vattendraget ska ta (Länsstyrelsen meddelande 2009:46, sidan 44):

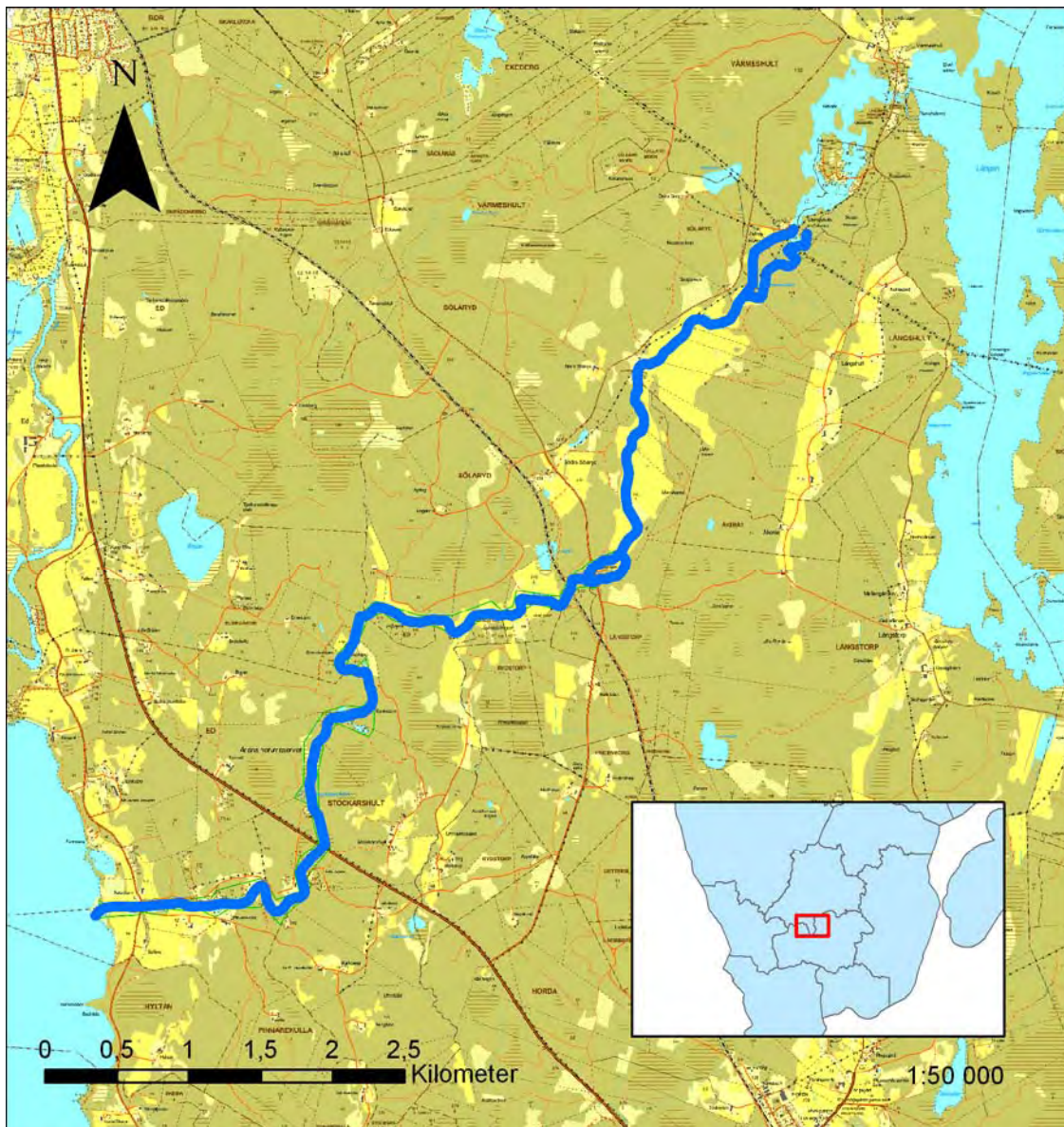
Figur 6. Tabell över restaureringsåtgärder med hänsyn till vattendragets klassificering och värdering.

Kulturmiljöanalys/ Vattendragsklassificering (I,II,III,IV,V)	Värdering lämningar (grupp 1, 2 eller 3)	Åtgärd
I och II	Grupp 1-2	Restriktivitet vid lämningen
	Grupp 3	Basdokumentation för FMIS eller motsvarande
III	Grupp 1-2	Restriktivitet inom hela vattendraget
	Grupp 3	Restriktivitet vid lämningen då den kan ingå i system med högre värderade lämningar
IV	Grupp 1-2	Restriktivitet inom hela vattendraget
	Grupp 3	Restriktivitet vid lämningen då den kan ingå i system med högre värderade lämningar
V	Grupp 1-3	Stor restriktivitet inom vattendraget och dess omland

Begreppet restriktivitet innebär att det kan vara nödvändigt med en mer noggrann utredning i samband med en miljökonsekvensbeskrivning. Det är viktigt att synpunkter och förslag enligt ovanstående sker innan projekteringen av restaureringsåtgärder är fastslagna.

Inventeringsresultat

Årån

Figur 7. Översikt på vattendraget mellersta Årån. Fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Vattendraget

Årån ingår i Lagans avrinningsområde och består av tre flöden uppdelat på övre, mellersta och nedre Årån. Det inventerade vattendraget (figur 7) är mellersta Årån som är drygt en mil långt. Mellersta Årån ligger i Värnamo kommun strax sydöst om samhället Bor och rin-

ner från sjön Lången via Värmeshult till Åsbrolund och mynnar ut i sjön Furen. Från sjön Lången till sjön Furen passerar vattnet socknarna Gällaryd, Rydaholm och Voxtorp. Vattendraget domineras av lugnflytande sträckor och innehåller även ett antal fina strömsträckor. Hela mellersta Årån med kantzoner utgör naturreservat. Fallhöjden på sträckan Värmeshult (168,3 meter över havet) till Åsbrolund (cirka 151 meter över havet) är cirka 17 meter. Biflöden till mellersta Årån är bäck från stora Rammsjön, bäck från Gladebosjön och bäck från Ållsjön.

För varje vattendrag som inventerats i Emåns avrinningsområde och mellersta Årån, finns en unik numrering för projekt Kultur Aqua. Numreringen kan med tiden komma att revideras, och nya objekt tillkomma. Numreringen ingår i en databas som kommer att användas av olika verksamheter inom Länsstyrelsen, främst som underlag för natur- och kulturintressen i samband med åtgärder i vattendragen. Numreringen kommer även vara till nytta för den lokala bygdens kunskapsuppbyggnad och eventuellt vara till hjälp i framställning av kulturmiljöfoldrar riktad mot hembygdsföreningar, allmänhet och kommun. Varje objekt presenteras för sig och om det tidigare har förekommit i fornlämningsregistret (FMIS) eller andra register, anges även detta. För objekt i fornlämningsregistret anges alltid sockennamnet och sedan fornlämningens nummer i den socknen. Syftet är alltså att framställa redan kända miljöer tillsammans med de nyinventerade för att få en helhetsbild för vattendraget. En koordinatangivelse finns även för varje objekt. Skulle objektet vara markerad med en yta eller linje anges en koordinat för mitten av objektet. Koordinatangivelsen sker enligt två system, dels Rikets Triangelnät (RT) 90 med projektionen 2,5 gon väst, dels det system som staten i skrivande stund övergår till, Sweref 99. Detta för att överbrygga fasen mellan de två systemen. Numreringen har i detta fall fått ärvat vattendragets namn Årån 1, 2, 3 och så vidare.

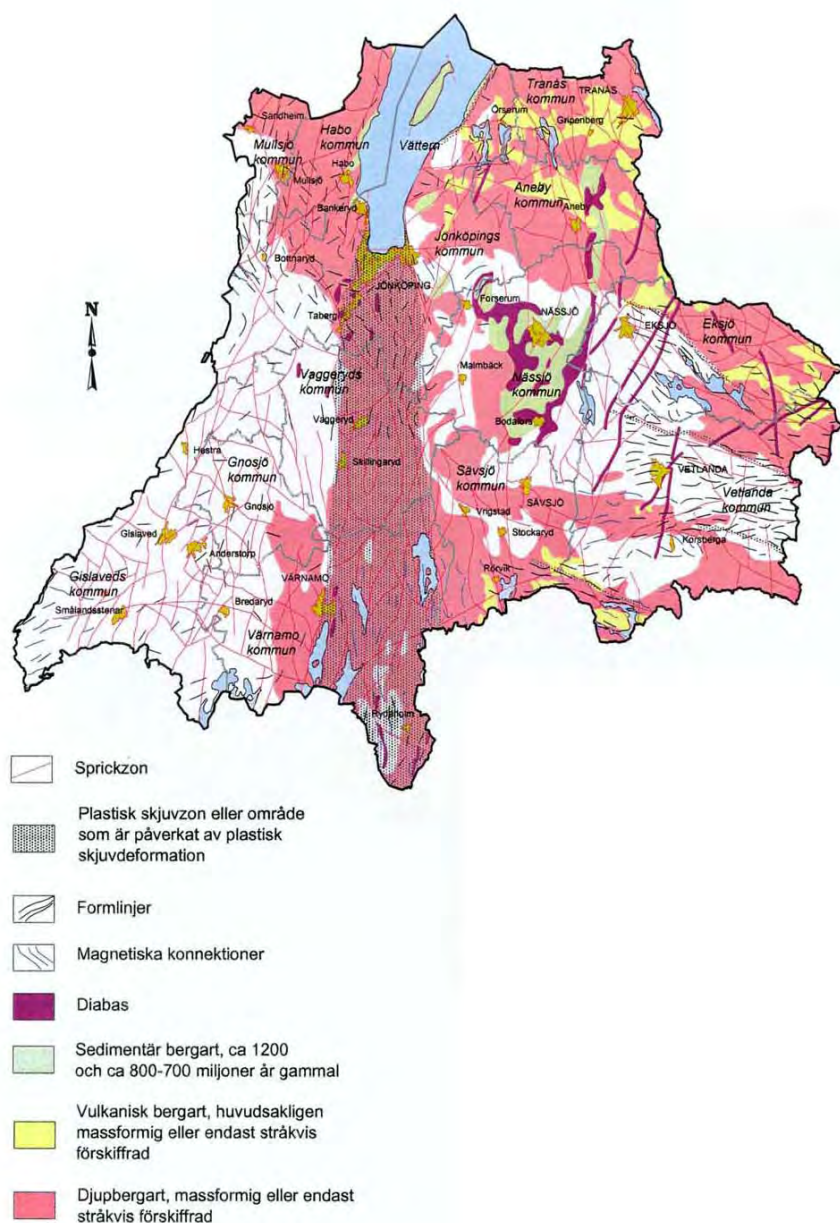
Vad säger ortsnamnsforskningen?

Namnet Årån, eller även tidigare benämningar som Åråån eller Vermeshultsån kan härledas till den äldre benämningen Ådran. Årån finns upptecknat år 1770 enligt Ortnamnsregistret (Sofi). Den äldre benämningen Vermeshultån kan härledas till år 1387 och syftar egentligen på Vemersshytto ström där dagens Värmeshult ligger (Agertz 2008:230). En annan benämning på vattendraget är Åreda åen.

Natur och geologi

I allmänhet är Jönköpings län indelat i en östlig och västlig del vilka skiljer sig åt vad gäller berggrundsgeologi. Bergarterna i den östra delen tillhör sydöstra Sveriges berggrund som tillkom för ungefär 1900-1400 miljoner år sedan under den så kallade svekokarelska orogenesen. Berggrunden delas in i yt- och djupbergarter varav de sedimentära överlagrar det äldre urberget. I den västra delen bildades bergarterna för cirka 1700-900 miljoner år sedan och tillhör den svekonorvegiska orogenesen, även kallad den sydvästsvenska gnejsregionen. Starkt gnejsiga bergarter och metamorfa bergarter dominerar. Den västra och östra delen skiljs åt av en plastisk deformationszon eller skjuvzon. I den östra delen finns även bergarter av vulkanisk natur (ljusgröna och mörkt gula), till exempel den så kallade smålandsporfyr. I ett kulturhistoriskt perspektiv har porfyren spelat en stor roll i redskapstillverkningen i de småländska länen, främst under stenåldern och bronsåldern. Vad gäller jordartsgeologin tillhör Jönköpings län sydsveriges moränområde. Större isälvsavlagringar förekommer främst i länets västra del. Den huvudsakliga berggrunden i mellersta Åråns dalgång består

av graniter och gnejser (syenit och granitoid) i det så kallade sydvästsvenska gnejsområdet. Dominerande jordarter utgörs av moränsand och moränmo, vilka lämpar sig synnerligen bra för odling.

Figur 8. Deformationskarta över Jönköpings län med skjuvzonen i norr-sydgående riktning från Vättern och nedåt. Kartan är hämtad ur SGU Rapport R-99-35, sidan 24.

Mellersta Årån utgör naturreservat, och är även klassat som Natura 2000 område. Vattendraget bedöms ha ett högt naturvärde enligt system Aqua. Vid Eds kvarn har bottenfaunan höga värden. Området vid Årån är knutet till naturtyperna vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor, äldre naturliga ädellövskogar och lövsumpskogar av fenoskandisk typ. Sumpskogar och nyckelbiotoper finns vid Ed, Stockarshult och Sölaryd och. Närmiljön till vattnet domineras av lika delar barrskog/blandskog, lövskog och öppen gräsmark. I vattendraget finns utter. I sjöarna Lången och Furen som ingår i avrinningssystemet, finns fågelarter som storlom och fiskgjuse. Öring är frekvent förekommande i Årån och vandringsvägarna för fisken är tänkt att förbättras genom åtgärder (se nedan). Äl före-

kommer i vattendraget på grund av utsättning. Kräfftiske av flodkräfta är i princip utslaget i sjöarna men inplantering är planerad, medan signalkräfta förekommer.

Fisket

Historiskt sett har Årån haft ett utbrett ålfiske. Förutom ett allmänt och för socknarna samfällt fiske, har ål fångats i kista och i nätanordningar på flera ställen i mellersta Årån. I Värmeshult (se mer nedan) fanns sedan medeltid fast fiske där dagens stenvalvsbro finns belägen. Den äldre kistan eller fångstanordningen satt intill kvarnbron intill kvarnarna och syns bland annat på karta från 1700-talets slut. Fångstanordningen flyttades sedan i samband med att en vadmalsstamp byggdes på 1860-talet. Fångstanordningen anlades vid den dammvall som byggdes till vadmalsstampens vattenhjul. I övrigt fångades goda mängder kräfta i Värmeshult. Vidare har ålyngelledare funnits sedan första halvan av 1900-talet vid Värmeshults kraftstation och dammvall. Statistiska rapporteringar vid dammen visar att stora mängder ål passerat dammvallens räknare (korrespondens mellan fiskeriintendenter och uppgifter riktade till Jönköpings Hushållningssällskap). Omkring 500 meter nedströms fanns tidigare även en ålkista vid det så kallade Åldammsfallet. Kistan eller själva ålfisket kan härledas enligt kartor till åtminstone år 1777, sannolikt ännu längre tillbaka. Ytterligare 2,5 kilometer nedströms finns rester av en gammal småindustriell verksamhet (Savaren) där ett antal kvarnar var i drift. Några bekräftade uppgifter finns inte om ålkista där, men sannolikt bör det ha funnits ålkista som vid de flesta dammvallar vid kvarnmiljöer på den tiden. Sedan första halvan av 1900-talet finns även en fiskodling strax söder om Erlandsängen. Den lilla dammen har vid sitt inlopp en reglerbar lucka. Strax söder om Erlandsängen finns Erlandsdammfallet och Ängatäppfallet. Dessa platser har inga på äldre kartor synbara markeringar eller beskrivningar om något fiske. I egenskap av strömt vatten med en viss fallhöjd har dessa platser varit synnerligen lämpliga för fiskeverksamheter. Vid fältinventeringen år 2010 observerades stenförstärkningar och grävda små kanaler i dessa områden. Möjligen kan detta vara äldre biotopförbättrande åtgärder i vattendraget och är därför inte lämpliga att klassa som kulturlämningar. Enligt en vattenåtgärds-karta från år 1901 syns något som kan vara en äldre dammvall, markerad i nivå med Erlandsdammfallet. Vid Eds kvarn och Pinnarekulla kvarn fanns ålkistor enligt fiskeriintendenternas årliga berättelser från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Kistorna satt i anslutning till dammvallarnas luckor. Man ansåg på ett tidigt stadium att öringen borde få bättre vägar att passera förbi kvarnarnas dammvallar.

Figur 9. Exempel på kvarvarande rester av en ålkista från ett vattendrag i Kalmar län. Principen är att rännan till vänster ska leda in ål och vatten i kistkonstruktionen till höger i bild. Ålen blir kvar men vattnet passerar förbi genom konstruktionen.

Fornlämningsbilden

Mellersta Årån's fornlämningsbild är något ojämn då de vattennära lämningarna är relativt få till antalet. Om detta beror på att området sedan tidigare inte har inventerats i någon större utsträckning är svårt att säga. Av de förhistoriska lämningarna är stenåldern överrepresenterad, medan förhistoriska gravmiljöer i princip är obefintliga i det nuvarande kunskapsläget. Av de fornlämningstyper som dominerar återfinns enskilda fyndplatser för flintredskap från stenåldern, väg- och väghållningsstenar, samt ett antal kvarnmiljöer. Av de infrastrukturella lämningarna finns även ett par broar representerade. Enstaka fossila åkermärker i form av röjningsröseområden utgör de geografiskt sett största fornlämningsytorna.

2010 års fältinventering har dock kompletterat och ökat fornlämningsbilden i den vattennära miljön. Av de lämningar som framkommit, finns kategorierna **Fast fornlämning**, **Övrig kulturhistorisk lämning** och **Uppgift om**. De äldre miljöerna vid vattnet är med andra ord kartlagda där det funnits fysiska lämningar. Kartstudierna har kompletterat bilden där lämningar försvunnit, åtminstone ovan mark.

Av de nyinventerade lämningarna utgör vattennära småindustriella verksamheter den största lämningstypen, i form av kvarnar, dammvallar och olika uppgifter om fiske. Av de infrastrukturella lämningarna har ytterligare förekomster av broar och brofästen tillkommit. Ett par grunder till ekonomiska byggnader har påträffats. Även ett fåtal båtförtöjningsplatser utgör exempel på mer sentida former av verksamhet. Förtöjningsplatser uppmärksammas inte alltid eller registreras inte i den grad som vore önskvärt för att kartlägga äldre bruk av vattendrag. En del av dessa kan fortfarande vara i bruk, men de kan även vara av ett visst antikvariskt intresse. Vid ett tillfälle registrerades tre kolningsgropar, vilka i sammanhanget kan utgöra den äldsta typen av lämning av dem som nyinventerats.

Industrihistoria

Av de industrimiljöer som kartlagts inom projekt Kultur Aqua utkristalliserar sig Värme-shult som den mest nyupptäckta miljön, använd sedan medeltid och som hela tiden varit

baserad på den vattennära verksamheten. På platsen där dagens stenvalvsbro ligger, fanns tidigare en vattendriven såg och en mjölkvarn på 1700-talet. Med tiden kom även en vadmalsstamp och ett färgeri att anläggas på 1860-talet (figur 10). Värmeshults möbelfabrik kom att ersätta de forna kvarnlägena under 1920-talet. Fabriken brann dock ned på 1940-talet. Även ett mindre elkraftverk drevs av vadmalsstampen, vilket ombesörjde belysningen i närområdet delar av dagen. Bron i Värmeshult har spelat en central roll för industrin. Dagens stenvalvsbro är samtida med möbelfabriken som byggdes strax efter bron. Den äldre bron som kan spåras till 1700-talet i historiska kartor, låg något förskjuten ett par meter österut om den nuvarande. I kartmaterialet benämns bron Kvarnbron.

Figur 10. Till vänster: Laga skifteskarta från år 1871 över Värmeshult (akt 06-GÄL-59, laga skifte år 1871). Markeringen nederst i bild är den äldre kvarnmiljön, med mjölkvarnen på den äldre Qvarnbron, och sågen och sågplanen vid det norra fästet. Den norra markeringen visar den båtplan som användes för byn. Till höger: Avsöndringskarta från år 1909 (akt 06-GÄL-334, avsöndring år 1909). Senare grävdes kvarnfåran till vadmalsstampen vilket förändrade miljön något intill bron. På denna karta syns samtliga byggnader, även Färgeriet längst till höger.

Värmeshults vattenkraftverk representerar en tidig elproduktion. Själva byggnaden är i klassisk funkisstil och byggd år 1936. En björkallé kantar vägen till stationen. Själva dammvalLEN är uppbyggd av huggen sten. Nästa industrimiljö ligger vid Savaren, där kvarnar och dammvallar låg uppbyggda kring småöar och holmar. Kvarnarna bestod av en såg, en vadmalsstamp och en mjölkvarn. Området förstärktes kraftigt med stensatta grävda kanaler och förbands med ett antal broar eller spångar (figur 11). Denna industrimiljö lydde under Eds säteri och var ett så kallat dagsverkestorp.

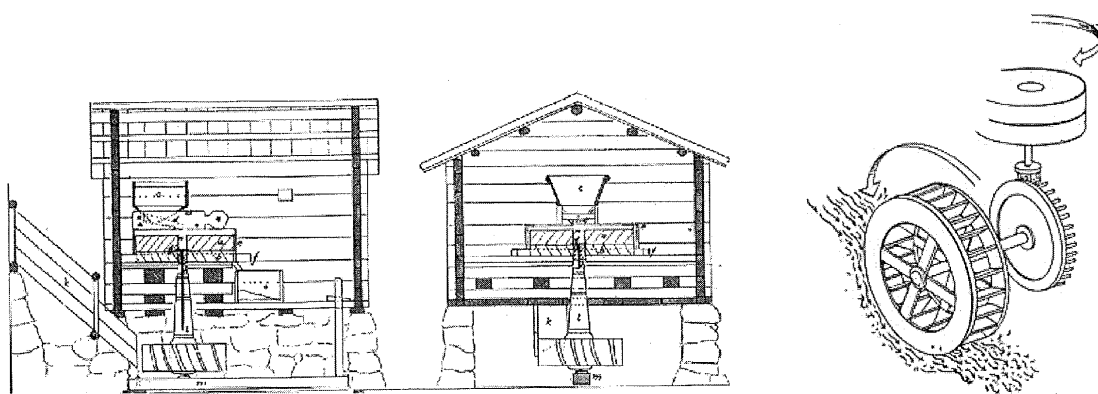
Figur 11. Savarens industriområde enligt rågångsätgärd från år 1787 (akt 06-VOX-5, rågångsätgärd år 1787). På kartan syns en dammvall mot den centralt belägna ön där sågen fanns. Vid den något större bron södra fäste fanns en vadmalstamp öster om bron och en mjölkvarn väster om bron. Idag kvarstår endast enstaka ruiner vid den nuvarande bron. Platsen benämndes även Sölaryds kvarn. Andra benämningar var Sågaretorpet. Platsen var ett dagsverkestorp och lydde under Eds säteri och brukades vid tillfället av mjölnaren Daniel Berg. Vid industrin fanns även kålgårdar och åkerplättar.

Nästa industrimiljö, dock en liten sådan, låg vid Eds kvarn. Eds kvarn lydde också under Eds säteri och var liksom Sölaryds kvarn, ett dagsverkestorp. Vid kvarnplatsen låg en dammvall, en ålkista och en såg. På kartan från år 1787 finns även en byggnad vid vattnet mittemot sågen, där en rund symbol i vattnet markerar ytterligare en kvarn. Sannolikt är detta den mjölkvarn, vars kvarnstenar fortfarande finns kvar i trädgården till dagens fritidshus. Även en bro och en hustomt med kålgård fanns på platsen (figur 12). En kålgård var ofta inhägnad med flätat vidjestaket för att hålla djuren borta och innehöll olika typer av grönsaker. Innanför hägnaden fanns det ofta upptrampade gångar med upphöjda områden där man odlade. I regel var kålgårdar inte speciellt stora. Vid kartans upprättande brukade änkan Anna Svensdotter kvarnplatsen. Sågen försvann troligen vid ett senare skede och endast mjölkvarnen gick i drift tills början av 1900-talet. Alla kvarnbyggnader revs år 1985 (FMIS). Idag finns endast ruiner och grunder, kvarnfåran samt dammvallen kvar.

Figur 12. Eds kvarn med tillhörande anläggningar (akt 06-VOX-5, rågångsåtgärd år 1787). Observera markeringen för sågen, en tandad streckning som ofta användes på lantmäterikartor för att symbolisera funktionen. Byggnaden mitt emot sågen måste vara en mjölkvarn med en hjulmarkeringssymbol i vattnet intill. Vid dammvallens mer öppna del mot kvarnarna, där oftast dammluckan var placerad, fanns i regel även ålkistan monterad. Ålkistor var i ständigt behov av underhåll på grund av att vattnets krafter slet på konstruktionen.

En knapp kilometer nedströms om Eds kvarn låg nästa kvarnplats, Pinnarekulla kvarn. Denna kvarnplats har sina rötter i medeltiden. Enligt inventeringsprotokollet fanns bara en kvarngrund och ett brofäste registrerat, men det har efter kartstudier visat sig att två kvarnar låg på platsen samt en dammvall. Vid en jämförelse mellan två olika historiska kartor ser man förändringen över tid, då endast en kvarn återstår (figur 15). Kvarnen som låg längst i väster nära en liten långsmal ö beskrivs på kartan som **En liten enfota qvarn**, en liten bit österut låg **En liten underfallsqvarn**. Av själva symbolerna och beskrivningen får vi en hel del information. Den västra kvarnen utgjordes av en skvaltkvarn, det vill säga med horisontellt snurrande skovelhjul. Denna kvarn malde mjöl. Den östra kvarnen var mer raffinerad tekniskt sett, då den beskrivs som en underfallskvarn. Underfallskvarnar är hjulkvarnar och av beskrivningen förstår man att den snurrat i en bakåtroteration då vattnet träffade skovelhjulens nedre delar. Även denna kvarn malde mjöl och hade förmodligen en större utväxling i varvtalet och en större malningshastighet/-kapacitet.

Figur 13 och 14. Skisser som visar principerna med skvaltkvarn och underfalls kvarn. Skvaltkvarnen, illustrerad med två skisser till vänster (figur 13), är mer enkel i konstruktion där vatten leds via träränna eller grävd kanal mot en vertikal axel. Hjulvarnen är mer tekniskt avancerad och kräver större kunskap att bygga. Denna typ av kvarn är den äldsta av de två och tros ha förekommit i Sverige redan under vikingatiden. Principen med en underfallshjulskvarn, bilden till höger (figur 14), är att vattnet träffar den nedre delen av vattenhjulet så att bakåtroteration uppstår. På en överfallskvarn träffar vattnet på ovansidan vilket medför framåtroteration. Skisserna är hämtade ur Eschricht 2006, sidan 7 och 8.

Mellan årtalen 1722 och 1787 har nivån i vattendraget reglerats, vilket förändrat förutsättningarna i vattenmiljön. Bland annat har flera småöar skapats och topografin för den avlånga ön ändrats. I samband med detta fanns bara en kvarn kvar i drift, troligen hjulkvarnen. Samtidigt byggdes en dammvall för att öka vattentrycket mot kvarnen, och en ålkista tillkom på dammvallen.

Figur 15. Pinnarekulla kvarnplats. Till vänster som den såg ut när lantmätaren utförde en ägobeskrivning år 1722 (akt 06-VOX-3, ägobeskrivning år 1722). Mellan den lilla avlånga ön och fastlandet fanns två kvarnar. På kartan till höger från rågångsätgärden år 1787 (akt 06-VOX-5, rågångsätgärd år 1787), syns bara en av dessa kvarnar. Troligen är det hjulkvarnen som fanns till höger på den äldre kartan. Även en dammvall hade upprättats, och vid den fanns även en ålkista.

I slutet av 1800-talet byggdes järnväg mellan Borås och Alvesta åren 1899-1902, vilket genom sina expropriationsätgärder kom att påverka Årån i mycket liten omfattning. Det enda stället som berörde mellersta Årån är järnvägsbron strax väster om Savarens gamla industriområde (figur 16). Järnvägsbrons fästen är uppbyggda av huggna och tillpassade granitblock, delvis även betong. Bron utgör exempel på ett byggande som med tiden kan få ett större kulturhistoriskt värde, och kan representera landets tidiga järnvägsindustri.

Figur 16. Järnvägsbron byggd runt år 1900 strax väster om småindustriområdet Savaren. De tidiga järnvägsbroarna kan med tiden omvärderas som övriga kulturhistoriska lämningar då de flesta fortfarande är i drift. Fotot är taget från brons norra fäste mot sydöst.

Översikt av dammar och vandringshinder

Begreppet vandringshinder kan definieras som hindrande för vattenlevande fauna, både fisk och andra vattenlevande djur, även mindre djur som är viktiga i näringskedjan. I regel består vandringshinder av indämda områden, kraftverk och äldre kvarnar (dammvallar). Syftet med att förbättra vandringsvägarna för dessa arter är de ska sprida sig, uppsöka födoplatser och kunna nå lekområden. Ursprungligen forsande och strömmade partier har under historisk tid och senare tid, istället omvandlats till mindre sjöar vid dammbyggen. Målet blir därför att försöka återskapa de naturliga och ursprungliga vägarna eller konstruera fiskvägar i form av så kallade omlöp. I Årån är det prioriterat att skapa fria vandringsvägar för det ursprungliga öringbeståndet. Detta skulle gynna fisket i hela vattendragssystemet och i stora sjöar. Det finns bara två vandringshinder i mellersta Årån, dammvallarna vid Värmeshult kraftstation och Eds kvarn.

De dammar och dammvallar som finns i mellersta Årån är tillkomna under olika tidsperioder och har haft olika funktioner. I Värmeshult fanns sedan tidigare en äldre dammvall vid den forna kvarnmiljön. Dammvallen revs ut i början 1900-talet. Dammvallen vid kraftstationen i Värmeshult byggdes år 1936, och utgör idag ett av de få vandringshinder för fisk som finns i vattendraget. Dammen har en fallhöjd på cirka sju meter. Vid hindret har sedan tidigare föreslagits en fiskväg som åtgärdstyp.

Knappt 500 meter nedströms fanns tidigare en dammvall vid Åldammsfallet. Denna är sedan länge ur drift och dessutom utraserad i vattendraget till större delen. Vid Savarens tidigare industriområde fanns en dammvall till sågen. Av denna kvarstår inte mycket och något vandringshinder finns inte. Nästa dammvallsförekomst i en kvarnmiljö fanns strax söder om Erlandsängen, där en bäckfåra grävdes vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Vallen var liten och är utraserad och utgör inget hinder. Bäckfåran är dessutom mer eller mindre torrlagd idag. Vid Erlandsdammfallet finns en markering på historiska kartor för en dammvall. Vad den har haft för funktion är svårt att säga. Inga kvarnbyggnader finns kända här, rimligen har vallen haft en vattenreglerande funktion. Inga rester av denna vall finns synliga idag. Nästa befintliga dammvall och det andra vandringshindret för fisk i vattendraget, finns vid Eds kvarn ytterligare en kilometer nedströms. Vallen har en fallhöjd på drygt en meter och har idag ingen funktion annat än av kulturhistorisk identifierande för närsamhället. Här har föreslagits en viss grad av utrivning vid dammluckan för att förbättra vandringsvägen. Den sista dammvallen, även den numera i det närmaste obefintlig, låg vid Pinarekulla kvarn.

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Förutom redan registrerade fornlämningar berörs mellersta Årån av andra utpekade miljöer. Dessa kan vara av kulturmiljö-, industri eller naturmiljöart. Den mest övergripande nivån är riksintressen. Mellersta Åråns mest västra del berörs av riksintresse för kulturmiljövården nummer 10, Getaryggarna. Getaryggarna innehåller rester av skilda tiders vägsträckningar, odlingslandskap och bymiljöer med byggnader från 1800-tal. Eds herrgård, lämningar av medeltidsborgen Trolleborg, samt en mängd rösen, fornlämnar, stenåldersboplatser och en runsten och en kvarn utgör exempel inom riksintresseområdet. Getryggen är även utpekad som intressant inom geologi och naturvård.

På kommunal nivå har en kulturmiljöutredning utförts i Värnamo kommun år 2000. I Gällaryds socken finns en utpekad miljö, nummer 14 Värmeshult. Denna miljö innehåller ett

småskaligt odlingslandskap med slättermark och betad ängs- och hagmark. I denna miljö finns Värmeshults missionshus från år 1876, manbyggnad på Värmeshults gård med ekonomibyggnader, samt Värmeshult kraftstation i funkisstil. I Rydaholms socken finns även Getaryggarna utpekade, då som nummer 4 för socknen.

I länet finns även en upprättad databas eller register över industriminnen. Två industriminnen berör mellersta Årån. Värmeshult 1:18 är ett färgeri med en för bygden historiskt intressant vattenanknuten näring. Värmeshult 1:31 är den redan omnämnda kraftstationen i funkisstil.

Mellersta Årån och dess omedelbara närmiljö är klassat som naturreservat och är dessutom utpekade som Natura 2000 område, som ingår i EU:s nätverk för värdefull natur. Vattendraget är även utpekade som nationellt värdefullt för fiske och nationellt särskilt värdefullt vattendrag för natur. Inom länet är även mellersta Årån, i sin absolut västra del, utpekade som värdefullt vatten ur kulturmiljöperspektiv. Denna klassning är kopplad till riksintresset Getaryggarna.

ÅRÅN 1 (FMIS Gällaryd 70:1)

Stenbro vid Värmeshult. Klassat som **bevakningsobjekt** i fornlämningsregistret. Stenbron är cirka 100 meter lång, 4,5 meter bred och cirka 2,8 meter hög. Bron har fem slagna valv, 5,5-7 meter breda och 1,5-1,8 meter höga. Bron är uppbyggd av huggna stenar 0,5-1,5 meter långa och 0,4-1 meter höga. Räcken finns på vardera sidan av 35-37 stenstolpar förbundna med järnrör och U-formad järnbalk. Överytan består av asfalt. Bron byggdes år 1925 enligt Margareta Magnusson, färgeriet i Värmeshult. Vacker och välbyggd bro, som bör bevaras. Bron och dess föregångare har tidigare benämnas som Qvarnbron (akt E44-45:1, laga skifte år 1870).

RT90: X 6332104 Y 1406747
Sweref99: N 6329386 E 455558

Figur 18. Stenvalvsbron i Värmeshult, som byggdes år 1925. Bron och dess äldre föregångare har utgjort symbol för Värmeshults tidiga bruk och verksamhet vid vattnet, under benämningen Qvarnbron. Vid bron har under flera århundraden funnits äldre kvarnar, sågar, senare en vadmalsstamp och en möbelfabrik. Även fast fiske har funnits vid bron. Fotot är taget från det så kallade Färgeriet mot sydväst.

ÅRÅN 2

Här finns ett färgeri, en byggnad som med tiden använts som bostad. Byggnaden klassas som **industriminne** i industriminnesdatabasen för Jönköpings län. Byggnaden uppfördes av färgerifabrikören Herr C.J. Falk (akt E44-45:1 laga skifte år 1870). Färgeriet byggdes år 1860 enligt uppgift (Margareta Magnusson muntligen). Byggnaden ligger i en miljö med stark kulturverkan. Övriga angränsande verksamheter har tidigare varit en vadmalsstamp, en sågkvarn, en mjölkvarn och en ålkista vid Kvarnbron. Byggnaden beskrevs genom fältbesök den 28/1 2011. Beteckningen för det nya industriminnet är Värmeshult 1:18.

RT90: X 6332140 Y 1406799
Sweref99: N 6329428 E 455612

Figur 19. Det gamla färgeriet som har spelat en viktig roll i Värmeshults tidiga historia. Färgeriet byggdes år 1860 och hörde ihop med en vadmalsstamp som låg vid vattnet. Byggnaden används idag som bostad. Foto mot nordöst.

ÅRÅN 3

Uppgift om kvarn/textilindustri i form av vadmalsstamp, som hörde ihop med det närliggande färgeriet (industriminne Värmeshult 1:18). Nämnas i skiftesakter vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Vadmalsstampen låg vid ett kvarnfall och drevs av ett vattenhjul. Fastigheten såldes från far, C.J. Falk, till sonen Gustaf Falk och hans hustru Hilda Josefina, och omfattade en yta på 800 kvadratmeter stor tomt vid vattnet (akt 06-GÄL-334, avsöndring år 1909). Sonen sålde kort därefter hälften av verksamheten till en Sergeant Ekblad som bodde i byggnad norr om färgeriet (akt 06-GÄL-335, avsöndring år 1909). Vid stampen fanns även ett elektriskt verk som drevs av vattenhjulet. Strömmen drev bland annat en lykta som stod vid vägen intill bron. Enligt muntlig uppgift (Margareta Magnusson) stängdes strömmen klockan tio varje kväll. De som arbetade i området gick då hem. Vadmalsstampen försvann på 1930-talet och rester efter dammvallar och andra fundament försvann år 1947 då grävmaskin grävde i vattendraget. Vadmalsstampen ingår i en **kulturhistoriskt intressant miljö** med flera näringsverksamheter med rötter i sen medeltid. Vid den gamla vadmalsstampen fanns även ålfiske. Senare byggdes en möbelfabrik på platsen.

RT90: X 6332129 Y 1406775

Sweref99: N 6329421 E 455585

Figur 20. Platsen för vadmalsstampen låg till höger i bild, några meter bortom björken. Vid uppförandet av vadmalsstampen byggdes den kvarnfåra mot bron som syns på bilden. Vadmalsstampen drevs av ett vattenhjul, och vid sekelskiftet 1800-1900 byggdes även ett litet uttag av el som drev bland annat belysningen i närområdet. Fotot är taget från Färgeriets tomt mot väst.

ÅRÅN 4

Uppgift om sågkvarn och sågplan, eller sågbacken som den omnämns i Laga skiftesakten från år 1870 (akt E44-45:1, laga skifte år 1870). Enligt de historiska kartorna, fanns sågkvarnen direkt väster om kvarnbron, på den norra sidan av vattnet. Sågbacken eller sågplanen, låg direkt norr om kvarnen, väster om häradsvägen. På denna yta fanns även en byggnad. Troligen fanns här förvaringsutrymme för timmer och plank och arbetsytor. Sågen kom senare att överbyggas av Värmeshults möbelfabrik som låg vid bron. Sannolikt blev sågen integrerad i fabriksbyggnaden. Idag kvarstår inte mycket av fundamentet. Vid fältinventeringen, framgår att den nya bron som byggdes år 1925, byggdes ett antal meter västerut från den gamla bron sett, härmed kom det gamla sågkvarnsfundamentet att demoleras. Enstaka natursten och enstaka tuktade stenar är det enda som kvarstår på det som är en mindre ö vid bron. En del material har rasat ned i vattnet. Eventuella rester har även hamnat under vattnet i samband med vattenregleringen som tillkom i samband med Värmeshults kraftstations byggande.

RT90: X 6332121 Y 1406742
Sweref99: N 6329406 E 455553

Figur 21. Plats för den gamla sågen som kan härledas till åtminstone 1700-talet. Idag kvarstår endast en liten bit av grunden väster om bron. Den tidigare bron låg några meter österut, och uppförandet av den nuvarande bron år 1925 kom att ändra de äldre miljöerna något. Fotot är taget mot sydöst.

ÅRÅN 5

Uppgift om mjölkvarn. Denna ska enligt historiska kartor (akt E44-45:1, laga skifte år 1870) ha legat ute i vattnet vid bron på en mindre holme eller ö. I byn direkt norr om bron finns en byggnad benämnd mjölnarstugan eller mjölnarbostaden, vilket länkar samman kvarnen med en specifik verksamhet. Platsen för kvarnen kom sedermera att användas som grund för den senare möbelfabriken. Idag finns en rektangulär grund, omkring 1 meter ovan nuvarande vattennivå. Grunden är cirka 15×6 meter stor, väst-östlig riktning. De tuktade stenarna är 0,2-1 meter stora. Från bron går en stenramp ut på kvarnön västerut, rampen är omkring fem meter lång och har en lutning på cirka 20 grader. Troligen härstammar nuvarande grund från kvarntiden, men har även förbättrats och förstärkts i samband med möbelfabrikens påbyggnad. Den äldre mjölkvarnen kan ha byggts om till en sågkvarn och ha använts inom möbelfabriken. Denna uppgift är dock osäker, men grundar sig på studier av äldre foton.

RT90: X 6332110 Y 1406742
Sweref99: N 6329396 E 455553

Figur 22. Den äldre grunden för den gamla mjölkvarnen. Med tiden kom denna att förstärkas när den senare möbelfabriken tillkom på 1920-talet och det är denna grund som syns idag på den västra sidan av bron. Längre in i Värmeshults by finns idag även mjölnarbostaden kvar. Fotot är taget från bron mot nordnordväst.

ÅRÅN 6

Uppgift om fiske. Den exakta belägenheten är något osäker, men omnämns ligga intill kvarnfallet, sannolikt mellan de båda ovan nämnda kvarnarna. Fisket nämns i samband med avsöndring. Ortsnamnet Värmeshult har direkt härledning till fiske. Förleden **Värme-** betyder fångstanordning för ål i strömt vatten, och efterleden **-hult**, lövvegetation. Fångstanordningen har troligen varit en ålkista intill kvarnarna vid bron, men under den senare byggda vadmalsstampens verksamhet fanns den troligen i anslutning till dammvallen lite mer österut.

RT90: X 6332115 Y 1406745
Sweref99: N 6329400 E 455555

ÅRÅN 7

Uppgift om båtplan vid mynningen till Årån i sjön Lången. Båtplanen låg cirka 100 meter norr om mynningen och omnämns och är utritad på Laga skifteskartan från år 1870 (akt E44-45:1, laga skifte år 1870). Båtplatsen användes sannolikt för fiske i Lången samt täktverksamhet från ön Kalvö som ligger en halv kilometer österut. På ön togs grus för att ombesörja byns gemensamma behov. Båtplanen har ingått i en del av näringsverksamheten kring Värmeshult som utgör del av byns tidiga och livfulla kulturmiljö. Idag är platsen övervuxen med gräs och bevuxen med träd, dock finns enstaka båtar uppdragna på strandkanten vilket visar att platsen fortfarande används i liknande syfte.

RT90: X 6332278 Y 1406834
Sweref99: N 6329564 E 455642

ÅRÅN 8

Husgrunder historisk tid. Möbelfabriken i Värmeshult ingår i en **historisk etablerad miljö** där en huvudnäring varit såg- och träindustri. Av möbelfabriken finns inget kvar idag förutom dessa enstaka grunder vid vattnet. Enligt ett foto som hänger i Färgeriet intill, låg fa-

briken på de grunder med naturliga och tuktade stenar som finns både väster och öster om bron där de äldre kvarnarna låg. Den var även förankrad över den kanal som byggdes till den närliggande vadmalsstampen. Möbelfabriken brann ned på 1940-talet. Den grund som finns på fastlandet, det vill säga väster om norra brofästet, är den plats där en betonggrund finns kvar, 5×5 meter stor och 0,5-1 meter hög. Strax väster om den finns betongplintar i vattenkanten. Själva grunderna i vattnet är i nuläget i gott skick och hänsyn bör tas för att bevara dem. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6332109 Y 1406739

Sweref99: N 6329395 E 455550

Figur 23. Avfotografering av foto av Värmeshults möbelfabrik. Fotografiet hänger i Färgeriet i Värmeshult. Fabrikens byggnader vilade på de äldre kvarnplatsernas grunder. Fabriken brann ned på 1940-talet. Troligen fanns det sågar som drevs av vattnet inne i fabriken.

ÅRÅN 9 (FMIS Gällaryd 87:1)

Vägmärke. Vägghållningssten, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

Vägghållningssten är i granit, 0,55 meter hög, 0,5 meter bred och 0,2 meter tjock. Huggen inskription mot östnordöst: 609.

RT90: X 6332254 Y 1406757

Sweref99: N 6329539 E 455566

ÅRÅN 10 (FMIS Rydaholm 241:1)

Vägmärke. Vägghållningssten, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

Vägghållningsstenen är 0,35 meter hög, 0,7 meter bred, 0,2 meter tjock. Huggen inskription på den åt väster vettande sidan: 610. Stenen är till större delen nedsjunken varför eventuellt ytterligare inskriptioner inte är synliga.

RT90: X 6331966 Y 1406724

Sweref99: N 6329251 E 455538

ÅRÅN 11 (FMIS Rydaholm 240:1)

Vägmärke. Vägghållningssten, klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

Vägghållningsstenen är 0,75 meter hög, 0,6 meter bred och 0,2 meter tjock. Stenen lutar 10 grader åt väst. Huggen inskription på den åt öster vettande sidan:

178
1/8 MT
L-HULT
1884

RT90: X 6331645 Y 1406594
Sweref99: N 6328929 E 455410

ÅRÅN 12 (Industriminne Värmeshult 1:31)

Byn Värmeshult är i sig själv **särskilt intressant ur kulturmiljösynpunkt**, med missionshuset, manbyggnaden på Värmeshults gård och framförallt kraftstationen (Värmeshult 1:30) söder om byn. Tillsammans bildar objekten en skyddsvärd miljö. I vattnet finns även en dammvall som är ett av Åråns vandringshinder för fisk. Här är ett omlöp förslagen åtgärd. Kraftverkskontexten är med i registret för industrimiljö. Byggnaden är i funkisstil och beskrivs som en rektangulär låda med ljusgul slätputsad fasad och platt tak. Byggnaden invigdes år 1936 och har en representativ arkitektur och typsnitt för sin period, 1930-talets funktionalism. Själva dammbyggnaden har vallar av huggen sten norr om kraftstationen. Vägen ned till stationen är kantad av en björkallé. Vattnet norr om dammen är kraftigt påverkat av reglerade nivåer.

Figur 24. Kraftstationen i Värmeshult i typisk funkisstil. Byggnaden är förklarad som industriminne och är dessutom utpekad i Värnamo kommuns kulturhistoriska utredning. Dammvallens fallhöjd på cirka 7 meter utgör ett konstruerat vandringshinder för fisk i mellersta Årån. Fotot är taget mot öst.

RT90: X 6331170 Y 1406039
Sweref99: N 6328447 E 454862

ÅRÅN 13

Uppgift om fast fiske samt dammvall, övrig kulturhistorisk lämning vid Åldammsfallet. Som namnet antyder borde rimligen platsnamnen ha en praktisk bakgrund. Enligt ortsnamnsregistret (SOFI) finns en notering från år 1939: **Här fångas sedan gammalt ål**. Ingen markering finns dock enligt något register, men däremot på historiska kartor. Enligt laga skifteskartan (akt 06-RYD-90, laga skifte år 1864) från år 1864 finns en tydlig markering av en fördämning och någon form av byggnad av kvadratisk form. Vid fältinventeringen kunde dessa återfinnas. En grund av en byggnad fanns kvar vid fallet och kan möjligen vara en rest av en kvarn, men tolkningen är dock osäker. Enligt en rågångsåtgärd från år 1777 (akt 06-RYD-6, rågångsåtgärd år 1777) noteras att **Långhult frälse bekommit**, det

vill säga fallit under adelns egendom. En streckmarkering på rågångskartan visar att ålkistan använts redan år 1777, troligen ännu tidigare.

Muntliga källor är av stort värde. Åldammsfallet har en anekdot. Vid fallet och dammen som fanns vittjades dagligen ål i ålkistan av traktens bönder. Vid ett tillfälle togs en tjuvfiskare på bar gärning som fick uppleva ålkistan från insidan, sannolikt en blöt upplevelse som avskräckte från fortsatt tjuvfiske (muntligen Hans Andersson).

Fåran vid dammen är 5-10 meter bred, cirka 30 meter lång och 0,5-1,2 meter djup. En uppbyggd gång finns kvar i den västra kanten av fåran med naturligt och tuktade stenar, 0,4-2 meter stora. Gången är omkring 20 meter lång och en meter bred. Den eventuella kvarngrunden består av en nedrasad konstruktion i den sydvästra kanten av dammfåran. Ingen registrering sker dock i nuläget av denna osäkra tolkning, men kompletteras möjligen vid senare tillfälle. Grunden är omkring 4×3 meter stor och består av stenblock 2×1- 2×2 meter stora och 0,3-0,4 meter tjocka. Naturlig sten är påförd. Fåran och gången är i relativt gott skick, själva dammvallen är utraserad och delar av detta material ligger utspritt nedanför eller söder om det forna läget. Idag löper en spång eller mindre träbro över dammfåran och fram till den nämnda stensatta gången.

RT90: X 6330823 Y 1405847
Sweref99: N 6328097 E 454673

Figur 25. Åldammsfallet, med stensatt gång på den västra sidan. Idag är själva vallen utraserad och inget kvarstår av ålkistan. Fotot är taget mot norr.

ÅRÅN 14 (FMIS Rydaholm 350:1)

Fyndplats för flintdolk. Indikerar boplatz från yngre stenålder-äldre bronsålder. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Funnen vid Åråns reglering år 1924. Dolkens dimensioner är 170 mm lång, 40 mm bred. Förvaras på hembygdsgården (FMIS Rydaholm 257:1).

RT90: X 6329490 Y 1404928
Sweref99: N 6326756 E 453770

ÅRÅN 15 (FMIS Rydaholm 201:1)

Fyndplats för slipad tjocknackig flintyxa. Indikerar boplatser från stenåldern. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Yxan är 150 mm lång, 48 mm bred vid eggen och 20 mm vid nacken. Yxan är 27 mm tjock. Funnen vid utgrävning av Sölarydsfallen år 1924.

RT90: X 6328730 Y 1404698

Sweref99: N 6325994 E 453549

ÅRÅN 16 (FMIS Voxtorp 177:1)

Savarens småindustriområde med kvarn- och såglämningar samt en vadmalstamp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. I området finns även torpet Savens. I mitten av vattendraget väster om nuvarande bro finns rester av en av kvarnkammarna. Vid fältbesök under år 2010 och studier av historiska kartor från en rågångsåtgärd från år 1787, framgick det att industriområdet eller kvarnområdets gränser ska utökas österut (akt 06-VOX-5, rågångsåtgärd år 1787). Denna korrigering är rapporterad till fornlämningsregistret. Anledningen är att dammvallen med styrarmar till sågkvarnen, som låg på den norra sidan av vattnet, sträcker sig utanför den tidigare begränsningen.

RT90: X 6328744 Y 1404685

Sweref99: N 6326006 E 453539

Figur 26. Ruinen som kvarstår av vadmalstampen vid Savaren. Vadmalstampen är en av de få lämningar som finns kvar av småindustriområdet. Foto taget mot norr.

ÅRÅN 17

Förtöjningsanordning övrig, senare tid. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. I kanten av den södra stranden av Årån i området Jakobsängen, finns ett inhak där båtar kan dras upp. En mindre grävd kanal eller dike utgör en 10×2 meter stor yta i nord-sydlig riktning. Djupet på fåran är omkring 1 meter. I den södra kanten av inhaket finns en trästolpe som är 0,1×0,1 meter i diameter, kvadratisk snitt, och 0,7 meter hög. I toppen av stolpen sitter ett smitt järnfäste med en ring eller ögla att förtöja båtar i. Troligen är platsen tillkommen under tidigare hälften av 1900-talet, möjligen sent 1800-tal. Objektet är något osäker i status då det fortfarande kan vara i drift. Den mindre kanalen eller inhaket var vid inventeringen rensad i kanterna i syfte att förhindra igenväxt av sly och mindre trä i strandkanten på förtöjningsplatsen.

RT90: X 6328458 Y 1404027
Sweref99: N 6325713 E 452883

ÅRÅN 18

Husgrund historisk tid, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Husgrund av ekonomisk art med ramper på norra och södra sidan av grunden. Lämningen är belägen direkt norr om Årån där denna svänger av söderut mot Erlandsängen. Husgrunden är troligen rester av en lada som ligger i den sydvästra delen av en äng, och är 9×6 meter stor och 0,1-0,4 meter hög, och är orienterad i västlig-östlig riktning. Sannolikt har den med det tidigare bruket av ängen att göra. Grunden består av både natursten och tuktade stenar som är 1,2×0,7×0,25 meter stora. Ramperna på den södra och norra långsidan är omkring 6×2,5 meter stora. Även ramperna är uppbyggda av stenblock. Hörnstenarna i grunden bäst bevarade. Grunden ligger inom naturreservat. Delar av den stående väggen eller grunden är inrasad på några ställen. Sannolik datering är att byggnaden uppförts någon gång under andra halvan av 1800-talet.

RT90: X 6328531 Y 1403069
Sweref99: N 6325774 E 451924

Figur 27. Översikt av vattendragets västra del, med berörda objekt (Årån 18-35). Riksintresse nummer 10 i Jönköpings län, Getaryggarna, tangerar den mest västra delen av mellersta Årån. Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

ÅRÅN 19

Brofästen vid Erlandsängen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Grunden som är på den västra sidan om Årån är mycket välbyggd och är 4×4 meter stor och är kvadratisk i formen. Grunden befinner sig ungefär två meter ovan dagens vattennivå och är uppbyggd av rektangulärt kvaderhuggna block, 1-1,5 meter långa och 0,3-0,5 meter breda samt 0,25-0,3 meter tjocka. Kanten vid vattnet är fasad 0,3 meter ned till en avsats som sticker ut 0,6 meter i vattnet, där troligen brotimret vilat. Grunden ligger på en gräsbevuxen östersluttning med en blockrik morän och stenar från rensning av vattnet finns upplagda direkt väster om bron.

På den östra sidan av vattnet är inte brofästet lika väluppbyggt, men ungefär lika stor som på den västra, 4×2-3 meter, övervuxen med mossor. Stenarna är huggna, varav en del har rasat ned i vattnet. Brofästena är synliga på ortofotot. Kanten mot vattnet är 0,5-0,8 meter ovan nuvarande vattennivå. Stenarna är 0,3-1 meter. En äldre väg leder mot bron även österut mot Ed och vidare. Bron syns inte på historiska skifteskartor och är troligen byggd under sent 1800-tal alternativt tidigt 1900-tal. Många liknande brofästen finns i länet, och en byggboom av dem tycks ske åren 1924-25. Sannolikt kan det röra sig om en sådan datering som senast. Fästena syns på den gamla ekonomiska kartan från år 1953 vilket visar att bron inte har varit i bruk på länge.

Brofäste väster sida:

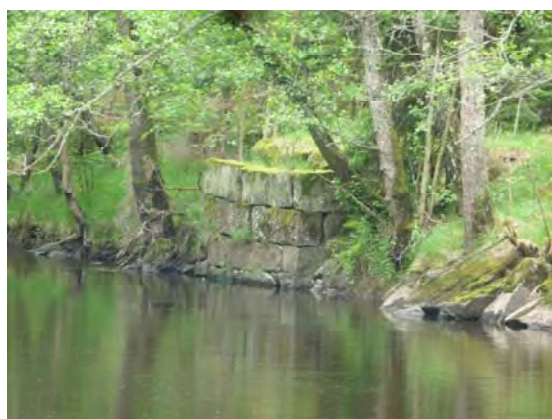
RT90: X 6328439 Y1403006

Sweref99: N 6325682 E 451862

Brofäste öster sida:

RT90: X 6328441 Y 1403029

Sweref99: N 6325684 E 451885

Figur 28. Brofästet på den västra sidan av Årån strax norr om Erlandsängen. En välbyggd konstruktion av den sedan länge raserade bron. Bron byggdes troligen under sent 1800-tal eller början av 1900-talet. Fotot är taget mot sydväst.

ÅRÅN 20

Husgrund historisk tid vid Erlandsängen. Husgrunden syns även på historiska kartor och utgör resterna av en ängslada (akt 06-VOX-5, rågångsätgård år 1787). Grunden ligger på ett mindre impediment i en dunge och syns dåligt på grund av att den är övervuxen. Grunden är 3×4 meter stor och 0,3-0,4 meter hög. Stenstorlekar varierar mellan 0,1-0,4 meter och är endast ställvis synliga. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6328366 Y 1402961

Sweref99: N 6325609 E 451818

ÅRÅN 21

Brott/täkt för sand och grus, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Täkten ligger nära Årån och har en körväg intill och ned till vattnet. Täkten är omkring 30 meter lång i nord-sydlig riktning, 20 meter bred och 4-5 meter djup.

RT90: X 6327846 Y 1402980

Sweref99: N 6325089 E 451843

ÅRÅN 22

Dammvall/spärr för fiskodling, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Fördämning med galler in till mindre sjö (fiskeodling, fiskedamm). Syfte troligen för kräfta eller fisk. Betongfördämning som är cirka två meter lång, 0,2-0,4 meter bred och 0,5 meter hög. Är försedd med en gallerförsedd port/lucka som är omkring 0,4 meter bred och 0,4 meter djup. Det justerbara gallret kan skjutas upp eller ned, förankrad i två betongarmar, 0,7-0,8 meter långa, 0,2 meter breda och 0,3-0,4 meter höga (figur 29). Från fördämningen går en mindre grävd kanal till den mindre sjön eller fiskeodlingen. Troligen tillkommen under första halvan av 1900-talet. Anläggningen är sannolikt fortfarande i bruk, verkar dock något förfallen.

RT90: X 6327823 Y 1402965

Sweref99: N 6325065 E 451828

Figur 29. Spärranordningen eller den lilla fördämningen in till fiskeodlingen. Anordningen minimerar även inflödet av växtmaterial för att förhindra att dammen blir för grumlig. Dateringen är något osäker, troligen tillkommen under första halvan av 1900-talet. Fiskevårdsområdesföreningen i området kan troligen upplysa om fler detaljer. Är troligen fortfarande i drift. Fotot är taget mot syd.

ÅRÅN 23

Uppdragningsplats för båt, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ligger strax söder om en mindre sjö (fiskodlingsdamm). 30 meter väster om sjön ligger en stuga med plåttak, sannolikt övernattnings-/arbetsstuga relaterat till fiske. Vid förtöjningsplatsen låg vid inventeringstillfället en gammal eka i dåligt skick. Uppdragningsplatsen består av en grävd kanal som övergår i en avsmalnande stenförstärkt ränna där båten dras upp. Sannolik ålder för tillkomst är sent 1800-tal eller första halvan av 1900-talet. Platsen har ingen kvarvarande

konstruktion i form av förtöjningsstolpar-/stenar eller varpringar och kan därför inte sortera under förtöjningsanordning.

RT90: X 6327811 Y 1402868
Sweref99: N 6325053 E 451732

Figur 30. Stensatt kant där båtar dragits upp, strax sydväst om fiskeodlingsdammen. Den här typen av lämningar kan vara svåra att klassa ur dateringssynpunkt då de fortfarande kan vara i drift. Även den antikvariska bedömningen kan vara svår att klassa. Fotot är taget mot norr.

ÅRÅN 24

Dammvall, raserad. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Fördämningsrester uppströms i grävd bäck/kanal ned till Årån. Vattendraget finns ej med på kartor. Bäckens eller diket är kraftigt rensat med 1-1,5 meter höga stenblocksvallar på kanterna. Åtgärderna troligen tillkomna under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Fördämningsresterna över kanalen är troligen från dammvall som fungerat som reglage och tryck av vatten mot den nedanliggande kvarnplatsen under de delar av året då vattenflödet varit större. Idag återstår en meterbred stensatt övergång där vattnet tidigare magasinerats upp. Stenarna är upp till metern stora och låg vid inventeringstillfället 0,3-0,4 meter ovan den dåvarande vattenytan. Lämningen är vag och svår att upptäcka om man inte specifikt söker efter kvarnplatser. Kvarngrunden ligger 30 meter söder om fördämningsresterna.

RT90: X 6328019 Y 1402791
Sweref99: N 6325260 E 451653

ÅRÅN 25

Plats för kvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Kvarngrunden lokaliserades intill en äldre grävd kanal eller kraftigt rensad bäck/biflöde till Årån. Denna låg omkring 300 meter in i ett skogsparti från Årån sett. Grunden ligger på den östra sidan av kanalen, på en yta där det inte fanns någon uppkastad stenvall från rensningsföretaget. Stengrunden som inte hade några stående väggar kvar, är övermossad och är rektangulär i formen, 6-7×4 meter stor i väst-östlig riktning. Höjden ovan vattenytan var vid inventeringstillfället 0,3-0,5 meter. Stenarna var mer tydliga mot vattnet till där de var ställvis synbara 0,3-1 meter stora. Enstaka stenar är cirka 1,5 meter stora. Kanalen fortsätter in i skogen åt nordöst där även ovan beskrivna dammvallsrest (Årån 24) finns cirka 30 meter från kvarngrunden. Från kvarnplatsen finns en äldre igenvuxen väg fram till skogsväg omkring 50 meter söderut.

Kvarngrunden är inte tydlig då den inte har stående väggar och kan vara lätt att missa. Den finns inte heller med på några äldre kartor och är sannolikt en kvarn byggd sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal, men tolkningen får ses som något osäker. Kvarnen kan inte bestämmas till skvalt- eller hjulkvarn då inga sådana uppgifter finns.

RT90: X 6327986 Y 1402787

Sweref99: N 6325227 E 451649

Figur 31. Rektangulär stensatt grund vid rensad bäck eller grävd kanal. Kanalen kan vara en av vattenåtgärderna gjorda i Årån vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Troligen utnyttjade man fallsträckan delar av året när flödet var större. Stengrunden tolkas som en plats för kvarn. Detta kan inte vidimeras i äldre kartor och tolkningen får i nuläget ses som något osäker. Fotot är taget mot syd.

ÅRÅN 26 (FMIS Voxtorp 241:1)

Fossil åkermark i form av röjningsröseområde . 150×60-100 meter stort i nordvästlig-sydöstlig riktning. Beskrivning finns ej. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6327298 Y 1402869

Sweref99: N 6324546 E 451739

ÅRÅN 27

Område med skogsbrukslämningar. Lämningarna klassas som **fast fornlämning**.

Förekomst av tre kolningsgropar vid Ängtäppafallet, 10-15 meter öster om Årån.

Kolningsgrop 1 är rund och cirka 6-7 meter stor inklusive vall, själva gropen är 1 meter stor och djupet omkring 0,3 meter. Vallen är 0,05-0,15 meter hög.

Kolningsgrop 2 är rund och ligger 10 meter nordväst om kolningsgrop 1 och är 0,5-0,7 meter djup, med en diameter på 7-8 meter. Storleken på själva gropen är omkring 1,5 meter. Vallen är 0,1-0,15 meter hög.

Kolningsgrop 3 är rund och ligger 15 meter nordnordöst om kolningsgrop 2 och är 5 -6 meter stor, dock inga markerade vallar. Djupet är 0,3-0,4 meter, diametern på själva gropen är 2 meter.

Samtliga gropar testades med sond och visade måttligt till rikligt innehåll med kol/sot.

RT90: X 6327206 Y 1402724
Sweref99: N 6324447 E 451595

ÅRÅN 28 (FMIS Voxtorp 157:1)

Eds kvarn, kvarnlämningar med grunder som ligger öst och sydöst om ån. Här ska ha funnits en såg och en kvarn under 1700-talet, dock var själva kvarnen den enda i drift vid senare tiders bruk. Här finns även en kvarnfåra och brofästen samt en kvarnsten. Platsen är idag trädgårdstomt till en sommarstuga med uthus. Tidigare klassad som övrig kulturhistorisk lämning. Enligt ortnamnsregistret (SOFI) nämns Eds kvarn redan år 1548 i en uppteckning av Trolle som varit en stark adelssläkt i området. Slakten hade Trolleborg som säte och senare även Eds säteri där även områdets fogde var stationerad i slutet av 1300-talet. Eds kvarn löd under säteriet på Ed och utgjorde dagsverkeskvarn. År 1548 nämns platsen **Eess qvern** (SOFI). Med tanke på att platsen kan härledas till 1500-talet, föreslås den antikvariska bedömningen ändras till **fast fornlämning**.

Dammvallen räknas som vattendragets andra vandringshinder och vallen fyller ingen funktion i uttag av kraft eller annan näring. Befintlig lucka är tänkt att rivas till lägre nivå, men vallen kommer att kvarstå som minne. Är omlöp ett **möjligt** alternativ på den västra sidan av vattendraget bör detta förordas med tanke på att fornlämningen ska omklassas till fast fornlämning. En fast fornlämning har skydd och stöd enligt kulturminneslagen.

RT90: X 6326663 Y 1402661
Sweref99: N 6323901 E 451539

ÅRÅN 29 (FMIS Voxtorp 29:1)

Stensättningsliknande bildning (med plundringsgrop). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Cirka 6 meter stor och 0,3 meter hög. Ett antal större stenar 0,6-1 meter stora ligger intill lämningen. Inventeraren var något osäker på lämningen då den även benämndes som sannolik naturbildning.

RT90: X 6326662 Y 1402458
Sweref99: N 6323900 E 451335

ÅRÅN 30 (FMIS Voxtorp 156:1)

Fyndplats för lösfynd av stenyx i gråsten, härstammar från stenåldern. Boplotsindikerande artefakt. Finns förvarad hos ägaren till Eds kvarn. Klassad som övrig kulturhistorisk lämning.

RT90: X 6326568 Y 1402191
Sweref99: N 6323803 E 451069

ÅRÅN 31 (FMIS Voxtorp 154:1)

Pinnarekulla kvarn. Småindustriområde, kvarnanläggningar, enligt tidigare uppgift även brofästen från en äldre bro 15 meter öster om tidigare registrerad kvarngrund. Två kvarnstenar finns vid den intilliggande gården. Det som tidigare tolkades som brofäste är sanno-

likt de rester till den dammvall som styrde in vattnet mot kvarnen och som löpte 30-40 meter åt nordöst, förankrad på en ö i Årån. Denna dammvall låg cirka 15-20 meter öster om kvarnen. På äldre kartor (akt 06-VOX-3, ägobeskrivning år 1722) syns **En liten enfota kvarn**, det vill säga skvaltkvarn, för malande av mjöl enligt beskrivande text. Men där finns även **En liten underfallsqvarn** det vill säga en hjulkvarn med bakåtrotation. Även denna kvarn var en mjölkvarn, placerad direkt ostsydost om skvaltkvarnen. Dessa två kvarnar låg förankrade mellan den avlånga ön som ligger norr om Pinnarekulla gård och fastlandet. På karta från år 1787 (akt 06-VOX-5, rågångsåtgärd år 1787) ser man att bara en av dessa kvarnar finns kvar, om det inte är frågan om en tredje, nybyggd kvarn strax öster om de två tidigare. Sannolikt är det den äldre hjulkvarnen som syns på den senare kartan, och då fanns även ovan nämnda dammvall byggd. Fornlämningens dimension har ändrats med hänsyn till den forna utsträckningen enligt 1700-talskartorna. Den enfota kvarnen är antingen uttraderad eller dränkt under vatten i samband med regleringar och tidigare åtgärder i mellersta Årån. Kvarnen omnämns i Voxtorps krönikebok från år 1982, där omnämnd ha funnits under slutet av medeltiden, anlagd år 1498. I skrivande stund är kvarnen klassad som övrig kulturhistorisk lämning. Med tanke på de äldre beläggen för kvarnplatsen till sen medeltid ska den antikvariska bedömningen ändras till **fast fornlämning**.

RT90: X 6326460 Y 1402130
Sweref99: N 6323694 E 451010

ÅRÅN 32 (FMIS Voxtorp 155:1)

Fyndplats för två flintyxor och en flintskrapa, samt ett antal slagna flintbitar. Fynden indikerar läget för en stenåldersboplats. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6326398 Y 1402097
Sweref99: N 6323632 E 450978

ÅRÅN 33

Uppgift om äldre bro intill den nuvarande Årsbron. Enligt muntliga uppgifter från Sigvard Berglund som bor i Åsbrolund strax norr om nuvarande bro, fanns en mycket äldre bro i trä som revs på 1920-talet. Den äldre bron låg direkt öster om nuvarande bro. Den nuvarande bron togs i drift år 1926 enligt Trafikverkets publikation och regionala bevarandeplan för kulturhistoriskt värdefulla broar (Vägverket Region Sydöst 2009:29). Den äldre bron och kanske föregångare till den syns även på kartor från år 1787 (akt 06-vox-5, rågångsåtgärd år 1787) och år 1841 (akt 06-vox-28, delning år 1841). Vid lågvatten i ån syns grundare partier där den äldre bron varit förankrad och bråte av timmer finns kvar på fastigheten Ed 1:15 vid Åsbrolund, som sägs härröra från den äldre bron (Berglund muntligen). Även den nya bron har ett visst bevarandevärde på grund av sin ålder, och har identitet F 71 enligt Trafikverkets regionala bevarandeplan. Brotypen utgörs av typ 34, vilket innebär balkbro med betong- eller stenbalkar.

Brofäste norra sidan:
RT90: X 6326475 Y 1401513
Sweref99: N 6323702 E 450393

Brofäste södra sidan:
RT90: X 6326439 Y 1401513
Sweref99: N 6323666 E 450394

Figur 32. Åsbron vis Åsrolund, väster om Pinnarekulla. Denna bro från år 1926 är utpekad som kulturhistoriskt intressant av Trafikverket och bör med tiden registreras som övrig kulturhistorisk lämning. Den tidigare träbron (-arna) hade äldre anor och kan spåras på historiska kartor till 1700-talet. Bron revs inför byggandet av den nya, och låg ett par meter österut. Vid lågvatten syns grundare partier där den gamla bron var förnankrad. Fotot är taget mot norr.

ÅRÅN 34

Uppgift om fast fiske vid Eds kvarn. De flesta dammvallar vid kvarnar brukar ha en fångstanordning i form av en ålkista eller fångstsäck. Vid genomgång av äldre källor utförda av fiskeriintendent Filip Trybom sommaren år 1892 i Årån, angavs ålkista vid Eds kvarn (Trybom 1893:113). Ålkistor sitter vanligen vid dammluckorna, och det är där denna uppgift knyts i sin lokalisering. Foreller ansågs trivas gott i dessa vatten och bör även ha varit en vanlig fångst under äldre tider.

RT90: X 6326690 Y 1402639
Sweref99: N 6323930 E 451516

ÅRÅN 35

Uppgift om fast fiske vid Pinnarekulla kvarn. Vid genomgång av äldre källor utförda av fiskeriintendent Filip Trybom sommaren år 1892 i Årån, angavs ålkista vid Pinnarekulla kvarn (Trybom 1893:113). Ålkistor sitter vanligen vid dammluckorna, och det är där denna uppgift knyts enligt äldre karta. Foreller ansågs trivas gott i dessa vatten och bör även ha varit en vanlig fångst under äldre tider. Dessa kunde vid Pinnarekullas tidigare dammvall passera förbi uppströms vid en sidofåra i ån.

RT90: X 6326464 Y 1402142
Sweref99: N 6323698 E 451022

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Varje objekt som ligger i direkt anslutning till vattendraget värderas var för sig. Sedan delas lämningarna in i de tre grupper som föreslogs under avsnittet Utvärderingsmodellen. Nedan finns en tabell över tidigare kända lämningar samt de nyinventerade (figur 33). Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i tabellen.

Figur 33. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt Årån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	1	2	3
Industriminnen	1	1	2
Kvarn	4	2	6
Såg	2	1	3
Vadmalsstamp	1	1	2
Fast fiske (uppgift om)	-	4	4
Båtplan	-	1	1
Vägmärke	3	-	3
Dammvall	3	3	6
Fyndplats	4	-	4
Båttförtöjningsplats	-	2	2
Husgrund	-	3	3
Brott/täkt	-	1	1
Fossil åker	1	-	1
Område med skogsbrukslämningar	-	1	1
Stensättningsliknande bildning	1	-	1

Endast lämningar med vattenanknytning värderas tillsammans med redan kända värdefulla miljöer som besökts i samband med inventeringen inom Kultur Aqua. Samtliga sedan tidigare registrerade fornlämningar har inte besökts under fältarbetets gång, då detta skulle ta omotiverat lång tid i anspråk. Värderingen sker först och främst av de lämningar som har en koppling till vattnet och som kan anses vara påverkbara av restaureringsåtgärder i vattendraget. Finns det lämningar som ingår i den omedelbart vattennära miljöns helhetsvärde, men som inte själva ligger vid vattnet, kan även dessa komma att värderas. Objekt som bara finns registrerade som **Uppgift om**, och inte har några direkta fysiska lämningar kvar, värderas inte. Undantaget är att de kan bli beskrivna i en miljöns historik och har haft betydelse för platsen.

Sett till samtliga registrerade objekt eller miljöer har inventeringens resultat inom buffertzonen på 100 meter från vattendraget, ökat antalet lämningar eller kunskapsnivån med 133 %. Denna siffra ska ses som en ungefärlig indikator, inte en absolut. Till exempel har ytterligare konstruktioner kunnat spåras på historiska kartor på de redan kända miljöerna som Eds kvarn och Pinnarekulla kvarn. Tas dessa med i beräkningen skulle ökningen hamna omkring 150 %.

Figur 34. ÅRÅN 1 (FMIS Gällaryd 70:1) Stenbro Värmeshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fokus för Värmeshults tidiga industri, starkt förknippat med platsen och bron
Summa	26	

Figur 35. ÅRÅN 2 Färgeriet Värmeshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Privat bostad
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör industriminne för Värmeshults identitetsskapande tidig miljö
Summa	21	

Figur 36. ÅRÅN 4 Såg Värmeshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Tidigare viktig del av Värmeshults träindustri
Summa	13	

Figur 37. ÅRÅN 5 Mjöl kvarn Värmeshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Sitter samman med bron, visar miljöns tidiga historia
Summa	17	

Figur 38. ÅRÅN 8 Möbelfabriken Värmeshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Tillhör kvarnbrons unika historia, husgrunder delvis kvar
Summa	22	

Figur 39. ÅRÅN 12 Industriminne Värmeshult 1:31

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne funkistil, utpekad i av kommunen i kulturhistorisk utredning
Summa	28	

Figur 40. ÅRÅN 13 Dammvall och uppgift om fiske Åldammsfallet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Muntlig tradition om tjuvfiske vid damm-vallens ålkista
Summa	16	

Figur 41. ÅRÅN 16 (FMIS Voxtorp 177:1) Savarens småindustriområde, kvarnlämningar

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Tidig industri under Eds Säteri
Summa	16	

Figur 42. ÅRÅN 17 Förtöjningsanordning övrig Jakobsängen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	9	

Figur 43. ÅRÅN 19 Brofästen Erlandsängen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 44. ÅRÅN 22 Dammvall/spärr till fiskeodling

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 45. ÅRÅN 23 Uppdragningsplats för båt

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	10	

Figur 46. ÅRÅN 24 Dammvall i grävd bäck

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	10	

Figur 47. ÅRÅN 25 Kvarnplats i grävd bäck

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 48. ÅRÅN 28 (FMIS Voxtorp 157:1) Eds kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Tidig industri under Eds Säteri, fast fornlämning
Summa	23	

Figur 49. ÅRÅN 31 (FMIS Voxtorp 154:1) Småindustriområde, kvarnanläggningar Pinnarekulla

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	19	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I. VÄRMESHULTS TIDIGA KVARN- OCH INDUSTRIMILJÖ.

Miljön omfattas av de ovan värdesatta **ÅRÅN 1, 2, 4, 5 och 8**. Till denna miljö kan även knytas **ÅRÅN 3, 6 och 7**. Den lilla byn Värmeshult har äldre anor vid vattnet, och kan enligt ortsnamnsregistret SOFI härledas till en tidig fiskenäring. Namnet Värmeshult kan som tidigare nämnts, härledas till år 1387 och benämns då Wemersshytto ström. En annan benämning har varit Varmeshult från år 1546. Förleden kan vara **värme-** som betyder fångstanordning för ål i strömt vatten, och efterleden **-hult**, lövvegetation. Den tidiga kvarnverksamheten med mjölkvarn och sågkvarn har satt sina avtryck genom enstaka grunder som fortfarande är bevarade till viss del. Tidigare fanns en dammvall på platsen som senare kom att rivas. Textilindustrin representeras av det nyligen förklarade industriminnet Färgeriet, och den sedan 1940-talet borttagna vadmalsstampen. Vadmalsstampens stenförstärkta kvarnfåra är idag det enda som återstår av anläggningen. Här fanns tidigare även en tidig produktion av el kopplad till vattenhjulet. På platsen har även träindustrin representerats av Värmeshult möbelfabrik, vars grunder vilade på de ursprungliga kvarnplatserna. Sammantaget med den historiska fiskenäringen är platsen skyddsvärd och kulturhistoriskt värdefull för mellersta Årån och Gällaryds socken. Inte minst representerar kvarnbron från år 1925 och dess föregångare, en för verksamheten identitetsskapande symbol för Värmeshult. Miljön är något unik för vattendraget, men är samtidigt representativ för de småindustriella miljöerna som även återfinns nedströms vattendraget. Miljön är lätt åtkomlig från bilvägen och har vissa pedagogiska värden trots att de tidiga industrierna till större delen är rivna.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT INTRESSANT LÄMNING

OBJEKT I. VÄRMESHULT KRAFTSTATION.

Består av **ÅRÅN 12**. Uttaget av vattenkraft 1 kilometer nedströms om miljön med kvarn- och industrilämningarna i Värmeshult, kan ses som ett eget objekt. Statusvärdet skrivs naturligtvis upp något med tanke på arkitekturen i funkisstil och en välbyggd dammvall. Till anläggningen finns även en allé. Vid platsen fanns tidigare en ålyngelledare som visar de tidigare insatserna för vattendragets fiskeintressen. Platsen är lätt tillgänglig med bilväg fram

till kraftstationen, men en viss hämmande faktor kan vara den enskilda vägen genom området. Denna är tillåten att köra på, men underhållet av den kan påverka framkomligheten.

OBJEKT II. SAVARENS SMÅINDUSTRIOMRÅDE MED KVARN- OCH SÅGLÄMNINGAR.

Består av **ÅRÅN 16**. Denna miljö har en tidig användning och representerar en för vattendraget typisk miljö med både mjölkvarn och träindustriell produktion. Här fanns även en textilindustri representerad av en vadmalsstamp. Området utgjordes av en såkallad dagsverkesplikt och lydde under Eds säteri sedan långt tillbaka. Idag finns enstaka ruiner och grunder för ett par av de gamla kvarnarna. Kvar finns de konstgjort grävda små kanalerna som skär upp området i små stenförstärkta fåror och öar. Av den forna dammvallen finns inte mycket kvar. Området är lätt tillgängligt med bil, men en viss begränsning av åtkomst till en del av miljön hämmas av privat tomtmark tillhörande den närliggande fritidsstugan.

OBJEKT III. EDS KVARN.

Består av **ÅRÅN 28** och indirekt även **ÅRÅN 34**, som är uppgift om fast fiske. Eds kvarn ska numera ses som en fast fornlämning med stärkt lagskydd enligt kulturminneslagen. Även denna plats har utgjort dagsverkestorp under Eds säteri och kan hävdas till första halvan av 1500-talet. Idag kvarstår enstaka kvarngrunder och kvarnfåran där mjöl- och sågkvarnarna låg. Fast fiske i form av ålkista bedrevs vid dammvallen, som idag är den enda egentliga lämning som identifierar den småindustriella platsen. Dammfallet vid den forna kvarnplasten är idag en symbolfaktor för lokalbefolkningen. Restriktivitet bör tas i samband med åtgärder för fiskens vandringsväg vid detta artificiella vandringshinder. Ett omlöp förordas om så är möjligt, då ett visuellt karaktärsskapande värde finns för närbygden.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE

OBJEKT IV. ÅLDAMMSFALLET.

Består av **ÅRÅN 13**. Objektet ligger något avsides för sig själv och utgör ingen välbevarad pedagogisk lämning, då själva dammvallen är utraserad och fiskeanläggningen har försvunnit. Annars utgör platsen en intressant miljö, dock är framkomligheten till objektet begränsad.

OBJEKT V. BÅTFÖRTÖJNINGSPLOTS.

Består av **ÅRÅN 17** vid Jakobsängen. Platsen är otillgänglig och inte speciellt pedagogisk. Används troligen fortfarande.

OBJEKT VI. BROFÄSTEN ERLANDSÄNGEN.

Består av **ÅRÅN 19**. Brofästet på den västra sidan är mycket pedagogiskt och bevarandevärt, medan fästet på den östra sidan inte alls håller samma klass. Bron är inte spårbar på några kartor vilket är intressant. Hänsyn bör tas vid eventuella restaureringsåtgärder i vattendraget.

OBJEKT VII. DAMMVALL/SPÄRR TILL FISKEODLING.

Består av **ÅRÅN 22**. Anläggningen är ovanlig i Årån och utgör en kategori av lämning som fortfarande brukas, troligen av fiskevårdsföreningen i området. Ligger avsides och är inte lätt tillgänglig.

OBJEKT VIII. BÅTUPPDRAGNINGSPLOTS

Består av **ÅRÅN 23**. Objektet är något osäker i sin status, används troligen fortfarande och är lätt tillgänglig via mindre skogsvägar. Den är dock mindre pedagogiskt värde.

OBJEKT IX. DAMMVALL.

Består av **ÅRÅN 24**. Utgörs av mindre utraserad dammvall i grävd bäck. Objektet är knappt identifierbart och ligger mycket otillgängligt till. Ringa värde.

OBJEKT X. KVARNPLATS.

Består av **ÅRÅN 25**. Husgrund vid grävd bäck, tolkad som någon form av kvarngrund. Mindre tillgänglig, dock finns dåligt underhållna skogsvägar fram till objektet. Ringa pedagogiskt värde.

OBJEKT XI. PINNAREKULLA KVARN.

Består av **ÅRÅN 31**. Till objektet kan även knytas **ÅRÅN 35**, uppgift om fast fiske. Kvarnplatsen har endast obetydliga lämningar kvar och utgör inget pedagogiskt exempel på en kvarnplats. Förvisso utgör platsen fast fornlämning, hävdad sedan medeltid, men den tidigare dammvallen, ålkistan och ytterligare en kvarn finns inte kvar. Tillgängligheten är dålig.

Typvattendrag – motivering

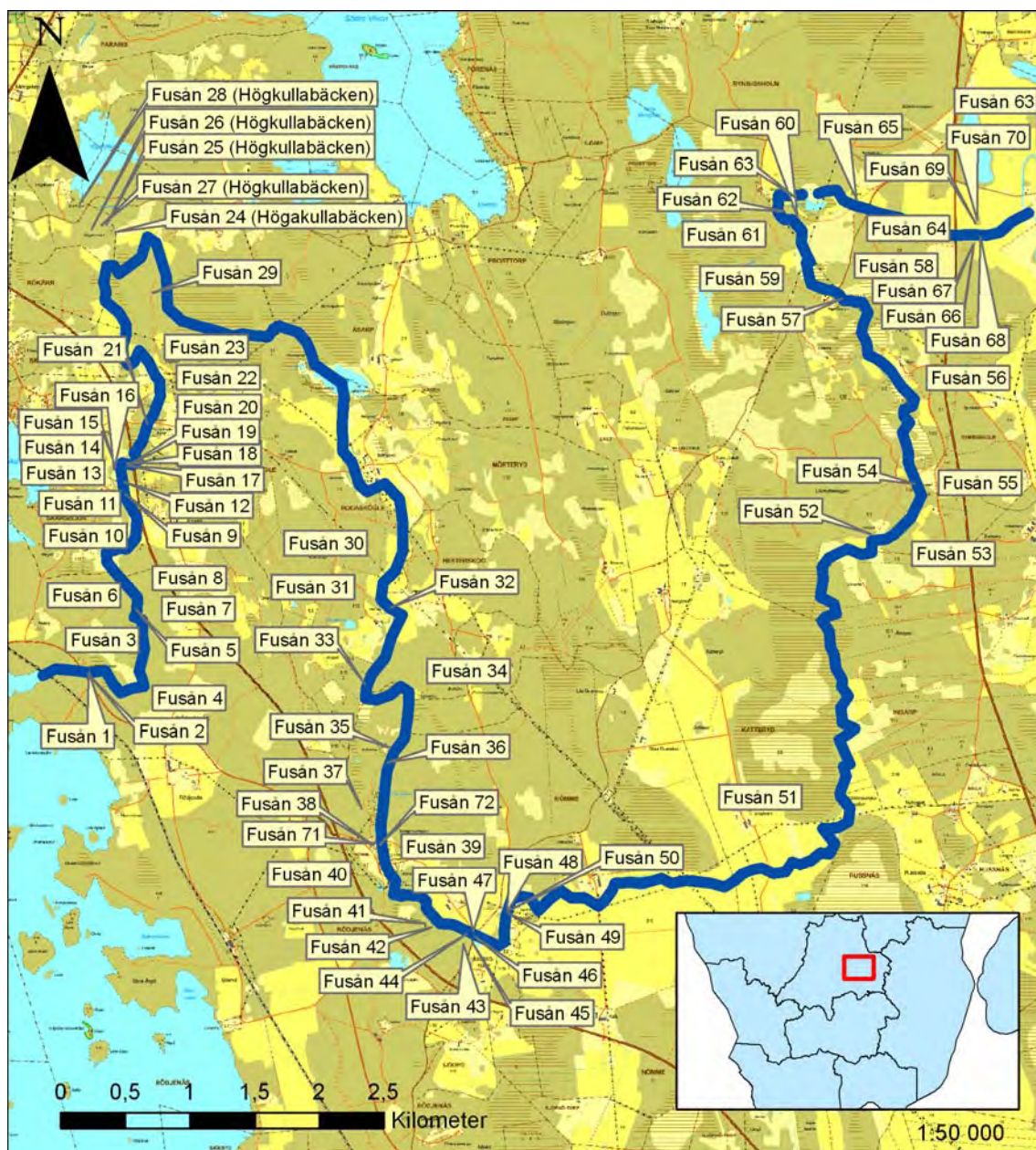
Mellersta Årån klassas som en variant mellan **typvattendrag II** och **III** (se avsnittet Utvärderingsmodellen). Vattendraget har en del **ensamliggande lämningar** och är spridda över tid och rum. Samtidigt finns ett antal **miljöer** med samma återkommande teman. Dessa utgörs av kvarnlämningar med dammvallar, där mjölkvarnar, sågar och vadmalstampar ingått i småindustriella miljöer. Trä- och textilinriktning är uppenbart en specialinriktning som relateras till vattendraget. Av dessa miljöer finns inte många kvar i ursprungligt skick. De fyra forna industrimiljöerna låg vid Värmeshult, Savaren, Eds kvarn och Pinnarekulla kvarn. Vattendraget uppvisar ett tidigt användande med början i medeltid och flera av miljöerna var i sina tidiga år under inflytande av Eds säteri och adelssläkten Trolle. Den småindustriella användningen tycks ha haft en kontinuitet fram till 1800-talets slut och 1900-talets början. Under förhistorien har vattendraget troligen varit attraktiv som resurs och för fiske och jakt, vilket återspeglas genom fynd av redskap i vattnets omedelbara närhet. Brons- och järnåldern har märkligt nog satt mindre spår längs vattnet.

REKOMMENDATION

Restriktivitet vid eventuella åtgärder i vattendraget bör tas vid just dessa industriella miljöer. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kultur-

miljöfunktion om vad som är lämpligt. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning **ska** samråd ske då tillstånd enligt 2 kapitlet § 12 och 13 kulturminneslagen kan komma ifråga.

Övre Solgenån (Fusån)

Figur 50. Översikt på vattendraget som lokalt benämns Fusån. Annan benämning är övre Solgenån. Objekt som är inventerade och som redan är kända inom 100 meter från vattnet, är medtagna enligt unik numrering för projektet. Fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Vattendraget

Fusån eller övre Solgenån ingår i Emåns avrinningsområde. Vattendraget är exklusive ett antal mindre sjöar cirka 2,6 mil långt. Fusån sträcker sig över Eksjö, Nässjö och Vetlanda

kommun. Vattendragssträckan rinner mellan sjön Nömmen och mynnar i huvudsak ut i bäck mellan Grönnen och Kvitten nära Ryningsholms säteri. Vattnet passerar genom Björkö, Nässjö och Höreda socknar. Vattendragets karaktär domineras av lugnflytande sträckor med närmiljöer av barr- och blandskog. I Katterydstrakten finns även sträckor med mycket våt- och sank mark. Fallhöjden på sträckan Nömmen (220 meter över havet) till utloppet vid Ryningsholms säteri (cirka 196 meter över havet) är 24 meter. Biflöden till Fusån är Högkullabäcken, bäck från Fjäderhult, bäck från Ännarydsgölen, bäck från Skogshyddan och bäck från Ingarpasjön.

De kända miljöerna och de nyinventerade objekten får samma identitetsprefix som vattendraget, i detta fall Fusån 1, 2, 3 och så vidare. Den löpnumrerade interna beteckningen följer generellt vattnets flöde nedströms med undantaget av några senare tillkomna objekt.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Benämningen Fusån antas syfta på **fus-** som betyder hastig. Hastigt vattendrag kan tyckas vara en själv motsägelse av ett vattendrag som betecknas som lugnflytande. Förmodligen åsyftar benämningen någon strömsträcka längs Fusån. Möjligen kan den äldre benämningen av Fuse kvarn vara härledande för namnet Fuse. Fuse kvarn anläggs i slutet av 1700-talet strax norr om den redan existerande Nömme kvarn, vilken idag felaktigt benämns som Fuse kvarn på fastighetskartan. Fusedammen är dock redan känd från karta från 1600-talet. Kanske åsyftar dammen på ett snabbt vatten (-fall eller kvarnfall) vid den äldre Nömme kvarn? Kanske är det här vi ska söka upphovet. Nömme kvarn omnämns i äldre korrespondens om pantsättning år 1416 mellan Stureätten och lagmannen Bengt Dansson (Björköboken 1995:77). Sannolikt är då benämningen Fuse- att härleda till medeltiden.

Natur och geologi

Som tidigare har nämnts är Jönköpings län indelat i en östlig och västlig del vilka skiljer sig åt vad gäller berggrundsgeologi. Bergarterna i Fusåns område tillhör den svekokarelska orogenesen som uppkom för 1900-1400 miljoner. I den här delen av länet finns bergarter av vulkanisk natur, bland annat den så kallade smålandsporfyren, men även gnejser och graniter. Vad gäller jordartsgeologin tillhör trakten även Sydsveriges moränområde med jordarter som moränsand och moränmo. I området finns även isälvssediment och torv.

Fusån är klassat som Natura 2000-område. Vattendraget bedöms ha ett högt naturvärde enligt system Aqua. Fusån är även utpekad som kärnområde för utter och här finns även rödlistade arter. Ur fiskesympunkt är strömlevande öring extra skyddsvärt. Området vid Fusån har mycket höga naturvärden knutna till naturtyperna vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor. Här finns även sumpskogar och våtmarksområden. Kortare sträckor av ån består av limniska nyckelbiotoper och möjliga limniska nyckelbiotoper. Närmiljön domineras av barr- och blandskog. Vissa förbättrande insatser har redan utförts i Fusån i form av biotopvård, främst i form av utläggning av stenblock och död ved.

Fisket

Vi vet att en viss grad av fast fiske och ålfiske utövats enligt äldre akter och kartor av historiskt slag. En viss grad av allmänt fiske har naturligtvis förekommit. De kända platserna för ålkistor har varit vid de kända förekomsterna av kvarnar eller kvarnmiljöer. Dessa har varit

belägna vid Aggarp, Skärsboda, Bodaskögle, Holma, Fuse damm, Norrhemmet, Bocksjön. Förmodligen har merparten av ålen fångats till och med Bodaskögle och Holma då ålfisket nämns vara dåligt vid Fusedammen i början av 1800-talet. Längs vattendraget finns även ett antal platsnamn som antyder fiske av gädda, till exempel Gäddeforsabron och Gäddestumpamaden. Benämningen Mörteryd kan möjligen antyda allmänt fiske av mört i den lilla Åsarpasjön eller i Fusån strax söder om sjön. Hur fisket var vid till exempel Sjustad kvarn och såg är svårt att säga. Ett antal mer fristående fiskekistor och vidjeflätade fångstanordningar har funnits vid Bocksjön och Holma.

Figur 51. Det äldre fisket syns vanligen på historiska kartor. Andra uppgifter om sådana kan vara muntliga från lokalbefolkningen. På denna laga skifteskarta från år 1838 (akt 06-BJÖ-40, laga skifte år 1838) syns en typisk markering för ålkista, en liten kvadrat med kryssmarkering. Vanligen sitter sådana fästade vid dammluckorna på dammvallen. Kartan visar Bodaskögle kvarnanläggningar.

Fornlämningsbilden

Fusåns fornlämningsbild har vissa återkommande teman, inte minst genom de historiskt anlagda småindustriella miljöerna med kvarnar och sågar. De förhistoriska miljöerna nära vattnet är klart underrepresenterade vad gäller vissa tidsperioder. Av stenåldern finns inte några fynd registrerade vid vattnet vilket annars är vanligt. Bronsåldern är inte heller känd genom till exempel äldre gravrösen. Den äldre järnåldern kan möjligen vara förnimbar genom ett antal röjningsröseområden av äldre karaktär. Yngre järnålder finns representerad av gravfältet vid Nömme och en runsten inte långt därifrån. Vägmarken och väghållningsstenar är vanliga företeelser vid vattenövergångar i samband med broar och spångar, vilket även är fallet vid Fusån. Broar och lämningar av broar, samt uppgifter om äldre broar utgör en vanlig kategori. Kvarn- och sågmiljöerna är som nämnts de mest framträdande för vattendraget Fusån. 2010 års fältinventering har kompletterat fornlämningsbilden genom att antalet registrerade kvarnmiljöer ökat, likaså de infrastrukturella lämningarna i form av broar, vägbankar och hålvägar. Några kvarnmiljöer har kunnat härledas till 1600-talet och är därför mer skyddsvärda då den antikvariska bedömningen är fast fornlämning.

Industrihistoria

Ett antal småindustriella miljöer av varierande storlek har varit direkt knutna till energiutvinningen av vattnet. Om man följer vattendragets början och nedströms är den första miljön av betydelse i höjd med Aggarp och Skärsboda. In denna trakt har kvarndriften och fisket varit av stor betydelse. Konkurrensen har vid tillfällen varit så hård mellan byarnas kvarnar att domstolen har fått avgöra tvistefrågor, främst i fråga om fisket som bedrevs vid de forna dammvallarnas ålkistor. Idag är kvarnruinerna relativt anonyma men kan förstås

med hjälp av de historiska kartorna. Hembygdsföreningen i området har anordnat informationsinsatser vid den så kallade Solgebron, där nuvarande träbro är bygd på samma plats som de äldre föregångarna. Bodaskögle kvarn, som numera är ett industriminne med byggnader, kvarnfåra och dammvall kvar, ligger endast 300 meter nedströms. Nästa industrimiljö av betydande slag har utgjorts av såg- och kvarndriften vid Fuse damm. Den äldre sågen och kvarnen som benämndes Fuse kvarn finns inte längre kvar, däremot Nömme kvarn ett stenkast söderut (även benämnt Fuse kvarn idag). Här fanns tidigare en såg och en tullkvarn. Under 1800-talet tillkom även ett mejeri och en skola, även en smedja fanns en kortare period under 1900-talets början. Nästa miljö av något större slag ligger omkring åtta kilometer nedströms vid Sjustad.

Figur 52. Dammvallen vid Nömme kvarn och kvarnbyggnaden, idag förklarad som industriminne, synlig i bakgrunden. Dagens kvarnbyggnad är från sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet, men ombyggd och ommålad som fritidsboende. De tidigare föregångarna har förmodligen funnits sedan medeltid enligt skriftliga källor från den perioden. Vid Nömme kvarn fanns även en såg, vars utsläpp omöjliggjorde fiskeodlingen som bedrevs i dammen. Fotot är taget mot öst från ungefär där mejeriet ligger.

I Sjustad fanns en hjulkvarnverksamhet redan under 1600-talet enligt historiska kartor (akt E56-55:1, geometrisk avmätning år 1683). Men här ska även ha funnits en hammare till en smedja enligt karta över södra Vedbo härad från 1650 (akt E14, geografisk avmätning år 1650). Ytterligare 1,5 kilometer nedströms fanns även Kvarnkullens såg, som vi vet fanns under 1600-talet enligt samma häradscharta från år 1650. Här finns även uppgifter om blästbruksverksamhet representerad av en masugn, vilket antyder en ännu tidigare användning. Möjligen är denna etablerad under sen medeltid.

Den något senare järnvägsindustrins företag i området är bland de sista större projekten som utförs vid Fusån. Arbetsföretaget gällde den nya järnvägssträckningen Nässjö–Sävsjöström. År 1914 blir det sista arbetet utfört vid Pallarpsviken i Björkö socken, där järnvägsbron idag är en påtaglig markör av detta bygge.

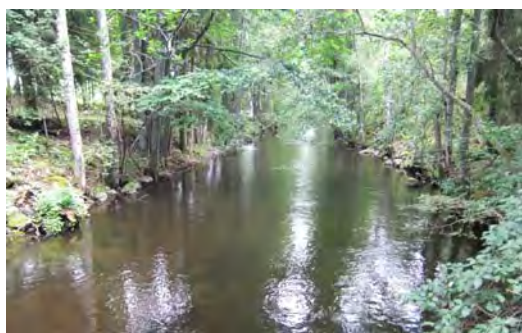

Figur 53. Rallarlag vid de sista arbetena av järnvägen vid Pallarpsviken år 1914. Järnvägsbyggandet av sträckan Nössjö–Sävsjöström tillhör slutet av en epok av storskaliga projekt vid Fusån. Fotot är hämtat från Jacobsson 1995, sidan 293.

Översikt av dammar och vandringshinder

De vandringshinder som finns längs Fusån är fåtaliga. I vattendraget är det prioriterat att skapa fria vandringsvägar för öringbeståndet, vilket skulle gynna fisket i vattensystemet. Det finns två vandringshinder i Fusån; vid spegeldammen vid Fuse kvarn (det äldre Nömme kvarn) och vid Bodaskögle kvarn. I båda fallen är vandringshindren dammvallar av något äldre slag. De projekterade åtgärderna är att utnyttja och förbättra befintliga fåror som finns vid dammvallarna. Vid Bodaskögle innebär det att vatten ska kunna rinna årligen i den parallella åfåran till dammen. Vid Fuse är tanken att dammen ska sänkas, och att del av dammvallen öppnas för att fisken ska vandra i det som idag är en torrfåra. Vallen vid Fuse har sedan länge skapat en fallhöjd på 2,5 meter vilket omöjliggjort vandring för fisk. Vattnet i dammen har tidigare varit kraftigt förstört av den tidigare sågens drift och utsläpp under 1940-talet. Bland annat lades bark ut i sankmarken vid dammen. År 1936 startades en fiskodling i dammen på initiativ av fiskeriintendent Luning. Sik, siklöja, gädda, bäcköring, laxforell och laxöring odlades, men fiskodlingen lades sedermera ned i samband med sågverkets negativa påverkan av vattnet (Björköboken 1995:76).

Antalet dammar och fördämningsvallar i vattendraget har tidigare varit mycket stort, även om inte alla var i drift samtidigt. Tre dammvallar har funnits vid Aggarp och Skärsboda. Av dessa är en totalt bortriven i samband med rätningar av vattnet åren 1857-1858, då den så kallade Kanalen byggdes. Tanken var att vattenflödet skulle bli bättre mot den flyttade kvarnen som blev placerad omkring 200 meter nedströms. Av de övriga dammvallarna finns fortfarande partier kvar.

Figur 54. Den så kallade Kanalen vid Solgebron. Fusån är ett kraftigt rätat vattendrag. Här rätades en sträcka på cirka 150 meter, vilket innebar att den gamla dammvallen försvann där byn Aggarp hade sin äldsta kvarn. En ny kvarn uppfördes dock cirka 200 meter nedströms. Fotot är taget från Solgebron mot söder.

Nästa dammvall finns vid Bodaskögle. I biflödet Högakullabäcken fanns tidigare en såg där dammvallarna finns kvar. Vid ett äldre kvarnställe söder om Holma rätades Fusån kraftigt, varför eventuella dammvallar har förstörts. Vid Husartorpet vid Fuse damm fanns tidigare kvarn och dammvall. Det mesta försvann dock redan i slutet av 1700-talet. Vid Fuse låg tidigare en äldre såg och kvarn, men dessa finns inte kvar idag. Den gamla dammvallen låg cirka 150 meter norr om nuvarande dammvallen i Fuse, nära bron över spegeldammen. Omkring 1,5 kilometer nedströms fanns ytterligare en kvarnplats vid Norrhemmet, det är dock något oklart om det fanns någon vall här. Vid det nämnda Sjustad småindustriområde finns delar av dammvallen kvar. Vattnet förgrenade sig här tidigare i tre fåror; två mot en såg och en kvarn, en tredje rann förbi dessa. Ytterligare 1,5 kilometer nedströms finns kvarnlämningar vid Kvarnkullen, detta område är så pass stort och eventuella äldre dammvallar finns inte kvar.

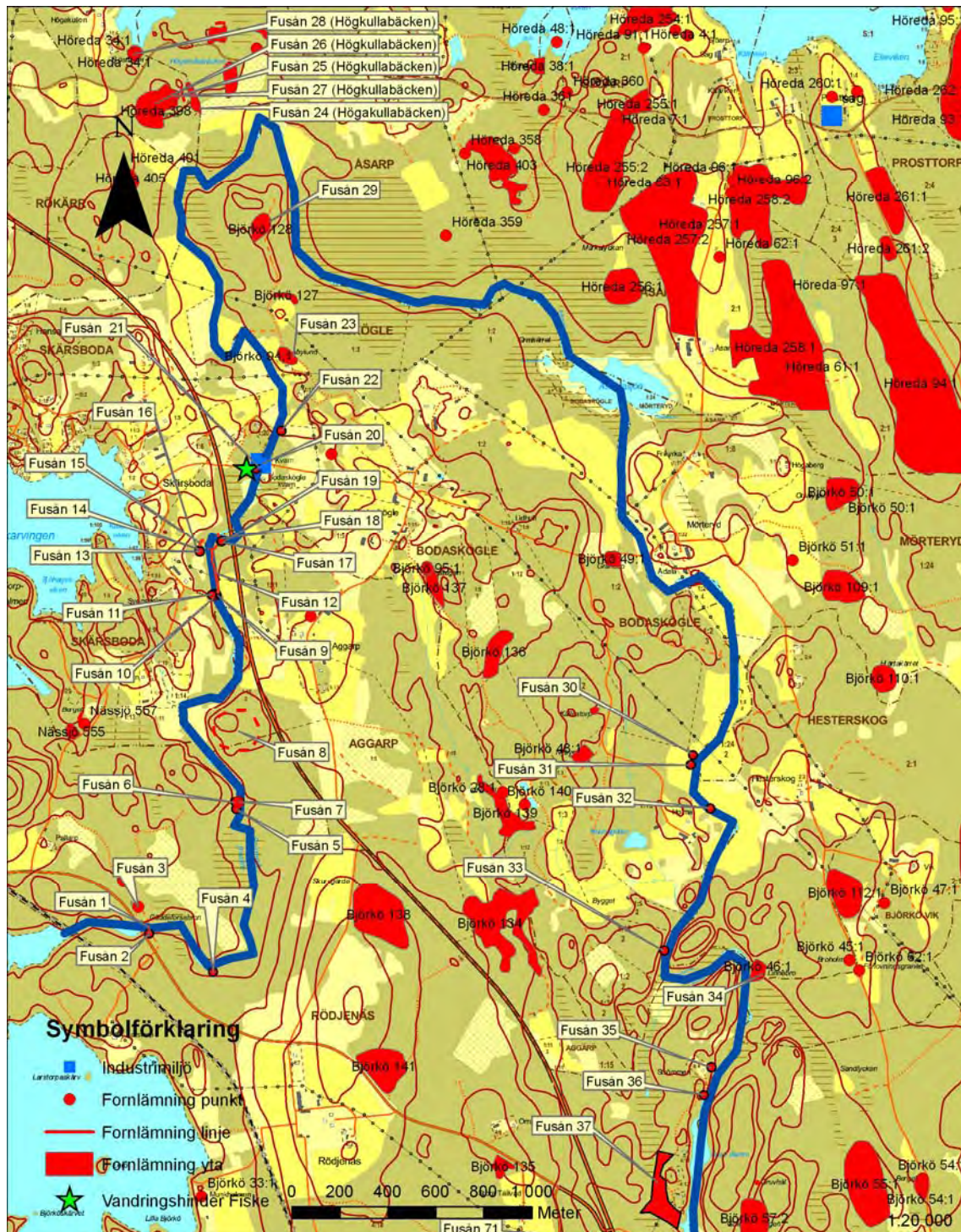
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Utöver fornlämningsregistret, berörs Fusån av andra utpekade miljöer. Av riksintressen finns riksintresse för kulturmiljövård nummer 51, Ryningsholm, som berör Ryningsholms-trakten av Fusåns mest östra del. I riksintresset ingår herrgårdsmiljöer med odlingslandskap präglad av sjösänkningar kring Solgenåns övre vattensystem. Ryningsholms säteri från 1600-talet och karaktärsbyggnader från 1800-talet, tillsammans med omfattande dikningsföretag i närområdet utgör ett viktigt uttryck för riksintresset. Tre gravfält från den äldre järnåldern, Höreda 10, 11 och 12, innehåller en stor mängd resta stenar och ett mindre antal runda stensättningar (Länsstyrelsen meddelande 4/96, sidan 142-143).

Vattensystemet i Fusåns östra del mynnar ut i ett riksintresse för naturvård. I området finns till exempel utter, betydande ornitologiska värden, rik fisk- och bottenfauna, hotklassificerade arter och skog med värdefulla häckplatser. Fusån är dessutom utpekad som Natura 2000 område, som ingår i EU:s nätverk för värdefull natur. Vattendraget är även utpekad som regionalt värdefullt vattendrag för fiske och för natur.

Vattendraget berör tre kommuner där kulturmiljöutredningar har utförts. Av de kommuner som har utpekad värdefulla miljöer har Vetlanda två objekt. Dels Fuseområdet som redan har nämnts ovan. Där ingår kvarnbyggnad av timmer från omkring år 1900, ett mejeri och en skola från 1800-talet. Det andra objektet utgörs av Nömme gravfält, en stensättning och en runsten, Björkö 10-12. Gravfältet, Björkö 12, är dessutom objekt nummer 47 för fornvård i Jönköpings län. Ett annat fornvårdsobjekt utgörs av Gäddeforsbron, Björkö 29:1. I Eksjö kommun är naturligtvis området för riksintresset i Ryningsholm utpekad som objekt nummer 30 inom kommunen. Nässjö kommun berör en mycket liten del av vattendraget och här finns inte heller några utpekade objekt.

Vattendraget berör även ett antal objekt från registret över industriminnen, varav ett antal redan nämnts. Dessa är Bodaskögle kvarn och såg, Bodaskögle 1:7, Nömme mejeri, Rödjenäs 4:15 och Nömme kvarn, Rödjenäs 4:16.

Figur 55. Översikt av vattendragets västra del, med berörda objekt (Fusån 1-37). Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

FUSÅN 1

Vägmärke i form av väghållningssten. Klassad som **fast fornlämning**. Registreras av Jönköpings läns museum under projekt Skog och historia. Står direkt söder om Gäddeforsabron. Stenen har inskriptionen:

44 M

AGGARP

SG 116 M

RT90: X 6382814 Y 1443312

Sweref99: N 6380505 E 491503

Figur 56. Väghållningssten söder om Gäddeforsabron, en mycket vanlig fornlämningskategori intill äldre vägar och vattenövergångar. Foto är taget mot väster.

FUSÅN 2 (FMIS Björkö 29:1)

Bro av sten i fyra valv. 25 meter lång och 3 meter bred. Valvens höjd över vattenytan är 1,5 meter. Den gamla häradsvägen mellan Nässjö och Vetlanda gick över bron. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6382829 Y 1443312

Sweref99: N 6380520 E 491502

Figur 57. Gäddeforsabron. Stenvalvsbro som utgör fornvårdsobjekt i Björkö socken, Vetlanda kommun.

FUSÅN 3 (FMIS Björkö 34:1)

Vägmärke i form av väghållningssten. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS. Ligger cirka 95 meter nordnordväst om Gäddeforsabron. Stenen är 0,6 meter hög, 0,4-0,5 meter bred och 0,2 meter tjock. Högra kanten är avbruten. Inskriptionen på stenen lyder:

AGGARPS
NC 113,1 MET

RT90: X 6382926 Y 1443267
Sweref99: N 6380617 E 491456

Figur 58. Väghållningsstenen norr om Gäddeforsabron. Foto mot väster.

FUSÅN 4

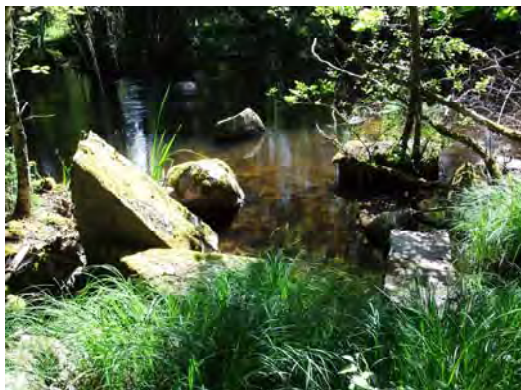
Fornlämningsliknande lämning. Ligger cirka 300 meter sydöst om Gäddeforsabron. Övertorvad. Höglignande lämning, 1 meter hög i den södra änden. Stenar i fyllningen är synliga. Lämningen är 10×8 meter stor. Grop i mitten är 2×1 meter stor. Tallar växer på lämningen. Lämningen är svår att klassificera. Möjligen en mindre huslämning med spismursröse. Större block finns i den södra änden, 0,6-0,7 meter stora. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6382653 Y 1443579
Sweref99: N 6380349 E 491770

FUSÅN 5

Fast fiske, strax söder om den så kallade Husarbron. Ligger omkring 1,5 kilometer nordöst om Gäddeforsabron. Möjlig men något osäker fiskeanordning, kistliknande, med borrade block. Sannolik datering är sent 1800-tal, tidigt 1900-tal. Anordningen ligger på den västra sidan av vattendraget och består av kantställda rektangulära huggna och borrade stenar tillsammans med naturstenar. Kistan är söndrig, 3-4 meter stor och blocken 1-2 meter stora. Möjlig plats för port mot öst av trä, vidjor eller nät som inte finns kvar. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6383334 Y 1443674
Sweref99: N 6381030 E 491858

Figur 59. Stenkonstruktion som möjligen kan ha utgjort någon form av fiskeanordning. Strax söder om det som en gång kallades Husarbron. Fotot är taget mot öster.

FUSÅN 6

Vägmärke i form av väghållningssten. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS. Består av granit, 0,7 meter hög, 0,65 meter bred, avrundad upptill, och 0,25 meter tjock. På norra sidan är följande inskription:

PCS-PI

-61

Vägmärket ligger en meter söder om gammal väg och sju meter väster om Fusån. Norr om vägen ligger resterna efter en bro i form av förmultnade stockar och skärviga stenar. Även brofästen finns bevarade. Enligt uppgift från hembygdsföreningen i Björkö socken är detta resterna av den så kallade Husarbron, byggd av kronan någon gång i slutet av 1890-talet.

RT90: X 6383363 Y 1443667

Sweref99: N 6381061 E 491854

FUSÅN 7

Husarbron, endast fästen finns kvar. Norr om vägen som leder till bron finns resterna efter träkonstruktionen till bron. På den västra sidan finns större stenblock runt en meter stora upplagda på varandra. Två parallella kanter med sten löper i vägens förlängning västerut. Emellan dessa finns en fyllning med mindre sten. Kanten mot vattnet är tre meter bred och höjden är en meter från vattnet. Till bron finns en ramp eller förstärkt väguppfart, 7-8 meter lång som har stensatta kallmurade kanter. Stenstorleken i fyllnadsmaterialet på vägen är 0,01-0,2 meter. Stenmaterial på 0,05 meter dominerar. Enligt uppgift från Ivar Berg, uppförde hans anfäder och även senare han själv denna bro. Detta skedde i omgångar sedan 1890-talets slut då bron byggdes, med tiden blev den förbättrad. En del av stenmaterialet på platsen är nyligen ditlagt i syfte att bygga en ny bro på samma ställe som de tidigare broarna.

Brofästet på den östra sidan är inte lika tydligt som på den västra sidan. Även här finns timmerbråte i den södra kanten av brofästet. Fästet var kraftigt övervuxet med sly och gräs och enstaka mindre björkar vid inventeringstillfället. Stenarna vid fästet är 0,3-0,8 meter stora i kanterna av vägen/brofästet. En äldre väg är bevarad som leder till Aggarp. Fästena klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Enligt Ivar Berg är det snarare frågan om en spång än en brokonstruktion. Klassas som övrig kulturhistorisk lämning med en intressant historik (uppgift Björkö hembygdsförening, Ivar Berg och Carin Harrysson):

Husarbron byggdes för husarer vid sekelskiftet på initiativ av Ivar Bergs farfars far i slutet av 1890-talet.

1930 Ing 2 (Eksjö) byggde ny bro.

1960 Ivar Berg fick militärer från Eksjö att bygga om bron.

2009 Nu försöker Ivar Berg åter att få en ny bro, stenar har lagts i för att ha som brofästen.

Brofäste väster sida:

RT90: X 6383367 Y 1443680

Sweref99: N 6381062 E 491864

Brofäste öster sida:

RT90: X 6383366 Y 1443690

Sweref99: N 6381062 E 491874

Figur 60. Resterna efter Husarbron, som har en intressant historik. Uppfördes ursprungligen i slutet av 1890-talet av Ivar Bergs anfäder inom kronan. Bron byggdes om ett antal gånger varav senast på 1960-talet, då på Ivar Bergs initiativ. Idag är mycket av den sten som är synlig döljagd ovanpå äldre fundament, i syfte att uppföra bron på nytt. Fotot är taget från det östra fundamentet mot väster.

FUSÅN 8

Fossil åker i form av röjningsröseområde. 190×160 meter stort område (väst-öst) med rösen av olika karaktär, 3-6 meter stora. Dessa är både flacka till uttalat välvda 0,15-0,5 meter höga och övermossade. Området följer höjden vid befintlig 3G-mast och avgränsas av mader och sankare partier. Historiska kartor tillbaka till 1700-talet förtäljer inget om markanvändande av dessa områden, vilket innebär att de sannolikt är av äldre slag. De flacka rösena var av typisk hackerörstyp och kan troligen härledas till järnålder och medeltid. De något mer välvda rösena talar för att flera faser finns att söka. Sannolikt har marken brukats in i historisk tid. Klassas som **fast fornlämning**.

RT90: X 6383660 Y 1443685

Sweref99: N 6381352 E 491861

FUSÅN 9

Kvarngrund/ruin, som ligger på östra sidan av vattnet direkt söder om Solgebron. Lämningen är 9×6 meter stor i väst-östlig riktning. Dammvall har enligt äldre kartor (akt E12-2:3, enskifte år 1822 och akt 06-BJÖ-21.5, storskifte år 1799) funnits direkt söder om kvarnen. Väggarna är en meter breda, upp till 0,5-1 meter höga och är uppbyggd med 0,3-1 me-

ter stora stenar, både tuktade stenar och naturstenar. Stenar har rasat ned mot vattnet, troligen där kvarnhjulet suttit. Vattendraget är rätat söder om kvarnuinen. Stora ansamlingar stenblock finns i kanterna söder om grunden och utgör sannolikt material från rätningen men kanske även från den raserade dammvallen. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6384228 Y 1443592

Sweref99: N 6381921 E 491766

Figur 61. Kvarnuinen vid Aggarp, söder om den så kallade Solgebron. En kvarleva med anor i 1700-talet. Tidigare fanns här även en dammvall och en ålkista, som senare raserades vid ett rättningsprojekt vid kvarnen och söderut. Fotot är taget från Solgebron mot sydöst.

FUSÅN 10

Uppgift om fast fiske i form av ålkista. Enligt ett äldre domstolsprotokoll om tvist över fiske mellan byarna Aggarp och Skärsboda, nämns att en fördämning vid Aggarps kvarn fångar all fisk och att bönderna i Skärsboda inte får någon fångst på grund av det. Den exakta lokaliseringen är något osäker var ålkistan satt, men den satt på dammvallen till Aggarps äldre kvarn vid Solgenbron. Flödet vid dammvallen gick tidigare genom två fåror, en som gick mot kvarnen, och en annan som gick förbi längre västerut. Uppgifterna är hämtade ur Domboken Aggarp, rättegången hölls vid lagtima vintertinget med Östra härad i Vetlanda den 7:e februari år 1859.

RT90: X 6384221 Y 1443582

Sweref99: N 6381914 E 491756

Figur 62. Storskifteskartan från år 1799 (akt 06-BJÖ-21.5, storskifte år 1799) där bron, Aggarpskvarnen och dammvallen syns. Ålkistan kan ha suttit på två ställen, antingen på den västra eller östra sidan av den lilla ön, intill de dammluckor som reglerade flödet.

FUSÅN 11

Brofästen av äldre bro, Solgebron. Fästena har sannolikt förbättrats och byggts om genom åren. Idag finns en nyare träbro som byggdes av invånarna i området år 1991 ovanpå den äldre brons plats. På den östra sidan är fästet omkring 5-6 meter brett, med 0,4-1 meter stora tuktade block. Fundamentets höjd är omkring en meter med den nuvarande träbron ovanpå. Mitt i vattenfåran finns ett mellanfäste, 6-7 meter från kanten. Mellanfästet är 5 meter långt, 1,5 meter brett och är uppbyggt av tuktade block som är 0,4-1,5 meter stora. Västra fästet har samma dimensioner och utseende som fästet på den östra sidan. I nuläget finns en trägrind i västra kanten av bron. En sittplats finns vid en informationsskylt om brons historia i mitten av bron. Brofästena och brons plats kan beläggas åtminstone till 1700-tal. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Mittfästet på Solgebron:

RT90: X 6384233 Y 1443580

Sweref99: N 6381926 E 491754

Figur 63. Solgebron sedd från Aggarps äldsta kvarnruin, med den nya träkonstruktionen. Foto mot nordväst.

FUSÅN 12

Färdväg av äldre slag (nord-syd). Delvis med vägbank, 0,1-0,3 meter hög. Vägen är sten och jordförstärkt. Vägen gick fram till Aggarps flyttade kvarn, som anlades någon gång under mitten av 1800-talet då Aggarps äldre dammvall raserades. Vägen är väl bevarad och 1,5-2,5 meter bred och cirka 220 meter lång. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

På grund av vägens längd anges här punkter för vägens början och slut:

Vägens södra ände:

RT90: X 6384236 Y 1443597

Sweref99: N 6381930 E 491770

Vägens norra ände:

RT90: X 6384442 Y 1443599

Sweref99: N 6382136 E 491769

FUSÅN 13

Dammvall som ingår i Skärsboda småindustriområde eller kvarnanläggningar.

Den kallmurade dammvallen finns kvar, men är dock riven vid Fusåns huvudfåra. På den västra sidan av Fusån är den 20-25 meter lång. Rester finns även kvar på den östra sidan av vattnet, här är dammvallen 6-7 meter lång. Dammvallen är något övervuxen och är två meter bred, en meter hög och uppbyggd med 0,2-1 meter stora stenblock. I väster utgår den

från kant av berg i dagen belägen vid en äng och österut mot stenrensad sträcka i Fusån. Vallen har i den västra delen en öppen utraserad del där dammluckan en gång suttit. Här har även funnits en ålkista. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Koordinat väster om Fusån:
RT90: X 6384412 Y 1443532
Sweref99: N 6382105 E 491703

Koordinat öster om Fusån:
RT90: X 6384421 Y 1443559
Sweref99: N 6382114 E 491731

Figur 64. Den fint kallmurade dammvallen till Skärsboda kvarn. Norr om vallen finns även en kvarnfåra och en knappt synbar grund av den gamla kvarnen. Vid dammvallen fanns även en ålkista. Foto mot nordöst.

FUSÅN 14

Kvarn, endast enstaka stenar kvarstår intill dammvallen. Troligen har större delen av stenmaterialet plockats bort när kvarnen togs ur drift. Enstaka stenar finns vid vallen på båda sidor om kvarnfåran. Dessa är övermossade, delvis synliga och svåra att upptäcka. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6384414 Y 1443520
Sweref99: N 6382107 E 491691

Figur 65. Utsnitt ur storskifteskartan från år 1802 (akt 06-BJÖ-21.5, storskifte år 1802). I det övre högra hörnet syns Skärsboda kvarn markerad intill en dammvall. Längst ned i bild syns Aggarpskvarnen samt Solgebron med mittfästet.

FUSÅN 15

Kvarnfåra/-ränna. Består av en grävd ränna norr om dammvallen. Rännan är 30-40 meter lång och ansluter till Fusåns huvudfåra längre norrut. Rännan är 1-1,5 meter bred och 0,5-0,7 meter djup. Rännans kanter är förstärkt med stenar och stenblock. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Rännans södra ände:

RT90: X 6384410 Y 1443522

Sweref99: N 6382103 E 491694

Rännans norra ände:

RT90: X 6384458 Y 1443539

Sweref99: N 6382151 E 491710

Figur 66. Stenförstärkt grävd ränna norr om dammvallen vid Skärsboda. Foto mot norr.

FUSÅN 16

Uppgift om fast fiske i form av ålkista. Enligt ett äldre domstolsprotokoll om tvist över fiske mellan två byar, nämns att en fördämning vid Aggarps kvarn fångar all fisk och att

bönderna i Skärsboda inte får någon fångst på grund av det. Uppgifterna är hämtade ur Domboken Aggarp från år 1859. Den exakta lokaliseringen är något osäker var ålkistan satt, men den bör ha suttit vid dammluckan på dammvallen till Skärsboda kvarn. Ett alternativt läge kan ha varit den öppning på denna dammvall som syns på figur 61.

RT90: X 6384411 Y 1443521

Sweref99: N 6382104 E 491693

FUSÅN 17

Kvarn, kvarnruin av skvaltkvarn, med stenramp upp mot kvarnen, 5 meter lång, 2 meter bred och cirka 0,5 meter hög. Kvarnruinen är rektangulär och 7×6 meter stor. Väggarna är 1-1,2 meter höga. Stenarna är tuktade, 0,3-1 meter stora. Även enstaka natursten förekommer. Ruinen är övermossad och träd växer inne i ruinen.

Kvarnen sträcker sig cirka två meter ut i vattnet. En fåra passerar förbi norr om ruinen, ut mot en liten konstgjord ö eller vall, där även vatten passerar på andra sidan denna vall. Konstruktionen för kvarnen kan ha suttit ut över vattnet (skvaltkonstruktion). På den östra sidan finns en öppning i väggen, troligen en inspektions-/serviceingång till kvarnhjulet. I samband rätttegången om fisketvist mellan två byar nämns att Aggarps äldre kvarn (Fusån 9) flyttades till denna nya position i samband med regleringar av vattennivån i Nömmen. Kvarnen kom sedermera att hamna nedströms eller jämsides med kvarnen i Skärsboda som tvistade om fisket gentemot Aggarps äldre kvarnplats och fiske. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6384451 Y 1443611

Sweref99: N 6382145 E 491782

Figur 67 och 68. Kvarnruinen av Aggarps flyttade kvarn. Detta är en av de bäst bevarade ruinerna längs Fusån, fränsett de stående kvarnarna vid Bodaskögle och Fuse. Till ruinen leder även en mäktig ramp som syns i figur 68 med skalenlig referens. Foton mot nordväst respektive väst.

FUSÅN 18

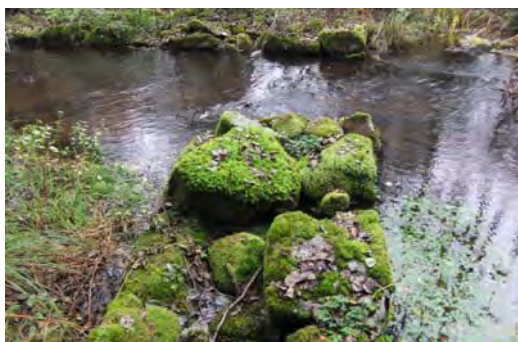
Dammvall väster om Aggarps flyttade kvarn, som sträcker sig i nordöstlig-sydvästlig riktning. I dammvallen finns även ett hål där dammlucka varit placerad. Vallen är två meter bred, en meter hög och uppbyggd med kvaderblock som är 0,5 -1 meter stora, även natursten förekommer. 90 grader mot dammvallen finns ytterligare en styrarm/-vall för vattnet i nordvästlig-sydöstlig riktning. Denna fortsätter från kvarnplatsen över en halvö, där den är

raserad på andra sidan. Vallen fortsätter sedan ytterligare 20 meter åt nordväst bort mot Fusåns svängning österut. I sin helhet är vallen omkring 30 meter lång. Vallen har tidigare varit förankrad på norra sidan av Fusån, det vill säga Skärsbodasidan i Nässjö kommun. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Mittpunkt på styrarm/dammvall:

RT90: X 6384469 Y 1443608

Sweref99: N 6382164 E 491778

Figur 69. Dammvallen där dammluckan en gång satt. Vinkelrätt mot denna dammvall finns ytterligare en vall eller styrarm, som ledde in delar av Fusån mot kvarnen.

FUSÅN 19

Uppgift om fast fiske, ålkista. Enligt det redan nämnda äldre domstolsprotokollet om tvist över fisket i Fusån mellan Aggarp och Skärsboda, nämns att en fördämning vid Aggarps kvarn fångar all fisk och att bönderna i Skärsboda inte får någon fångst på grund av det. Uppgifterna är hämtade ur Domboken Aggarp. I anteckningarna från rättegången nämns att Aggarps äldre kvarn flyttades till denna nya position i samband med regleringar av vattennivån i sjön Nömmen. Kvarnen kom sedermera att bli placerad nedströms eller i nivå med kvarnen i Skärsboda som tvistade om fisket gentemot Aggarps äldre kvarnplats och fiske. Fiske bedrevs istället vid det nya kvarnläget, i anslutning till dammvallsluckan som är den vanligaste placeringen för en ålkista.

RT90: X 6384453 Y 1443614

Sweref99: N 6382147 E 491785

FUSÅN 20 (Industriminne Bodaskögle 1:7)

Bodaskögle kvarn (lokalt även Bodasjögle), **industriminne**. På platsen har det funnits kvarn sedan långt tillbaka, åtminstone sedan 1600- och 1700-talet, möjligen ännu tidigare. Industriminnet består av kvarn och såg. Den kvarnbyggnad som finns idag byggdes på 1800-talet och åtnjuter ett bra representativt pedagogiskt värde för kvarnverksamheten längs Fusån. Den tidigare kvarnen var en skattlagd kronokvarn som betalade en halv lis-pund smör och 26 öre silvermynt enligt kvarnkommissionens protokoll från år 1697. Kvarnränna, dammvall och damm finns kvar. Här fanns tidigare elproduktion, men turbinen finns ej kvar.

RT90: X 6384779 Y 1443779

Sweref99: N 6382475 E 491947

Figur 70. Bodaskögle kvarn, tidigare även Boasjögle eller Bodasjögle. Till kvarnen går även en ränna som byggdes till i något modernare tappning än föregångarna. Tidigare satt här även en turbin. Foto mot norr.

FUSÅN 21

Uppgift om fast fiske i form av ålkista. Enligt historiska kartor (akt 06-BJÖ-40, laga skifte år 1838) samt muntlig uppgift från en markägare vid Bodaskögle kvarn, fanns det en ålkista på dammvallen. Idag finns inget kvar av denna, utom möjligen fästen för fångstanordningen.

RT90: X 6384758 Y 1443757
Sweref99: N 6382453 E 491925

FUSÅN 22

Uppgift om kvarn, enligt domstolsanteckningar från Domboken Aggarp, Lagtima vinter-tinget med Östra härad i Vetlanda den 7:e februari år 1859. Här nämns att en mycket gammal kvarn tillhörande Skärsbodabönderna ska ha funnits nedom nuvarande Bodasjögle kvarn, det vill säga nedströms och norr om stående kvarn. Det finns bara ett ställe där en äldre kvarn kan ha funnits. 150 meter norr om Bodasjögle kvarn finns ett naturligt fall, en strömsträcka. Om skärsbodabönderna hade en kvarn där måste den ha funnits på väster sida om vattnet vid fallet. Inga ruiner påträffades vid inventeringen, men benämns den som gammal redan under 1700- och 1800-tal kan det vara fråga om ett läge för en medeltida kvarn som sedan länge försvunnit eller tagits bort. Exakt position för kvarnen är därför osäker, och kartor kan inte bekräfta uppgiften om denna kvarn, vilket visar att kvarnen sedan länge varit borta. Ett utdrag ur Domboken Aggarp år 1859 ger vissa ledtrådar, där ägarna av hemmanet Skärsboda "hava ett vattenfall i samma å nedom Bodasjögle kvarn, att det må vara kärandes ensak om de ej begagna sig av berörda vattenfall till kvarnanläggning eller där bygga fiskeverk, att det vid detta Skärsboda tillhöriga vattenfall fordom lærer funnits kvarn och fiskeverk...".

RT90: X 6384915 Y 1443862
Sweref99: N 6382612 E 492028

FUSÅN 23 (FMIS Björkö 94:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning vid Åbylund. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning i FMIS**.

RT90: X 6385229 Y 1443885
Sweref99: N 6382926 E 492047

FUSÅN 24 (Hökakullabäcken, FMIS Höreda 355:1)

Träindustri/såglämningar. Kvarn. Hökakullens såg. Utdrag ur fornlämningsregistret: Inom ett cirka 110×20-40 meter stort område, nordnordväst-sydsydöst, bestående av tre husgrunder, en vall och enstensatt kanal. Husgrund ett är 6×5 m (nord-syd) bestående av stensyll cirka 0,5-0,8 meter hög av 0,4-0,8 meter stora stenar samt större block. Vid fastighetsgräns är en fördämningsvall 33+85 meter lång (nordväst-sydöst) av jord och sten 1-1,5 meter hög. I norr är den cirka tre meter bred och två meter bred i söder. Husgrund två är 7×6 m (öst-väst) 0,5-1 meter hög av 0,5-0,8 meter stora stenar. Husgrunden fortsätter på andra sidan bäcken cirka 4×4 meter stor. Husgrunden är skyltad med texten Hökakulls-kvarn. Cirka 10 meter söder om husgrund två är husgrund tre, cirka 10×5 m (öst-väst) 0,1-0,8 meter hög av 0,2-0,5 meter stora stenar samt större block. I östra delen är ett rektangulärt, stensatt källarutrymme cirka 0,8 meter djup. Från södra delen av området är en stensatt kanal. Enligt rågångskarta från år 1882 anges platsen som Hökakullens såg. Enligt skylten skall även en kvarn ha legat på platsen. Området är bitvis svårbesiktigat på grund av tät lövsly. Tillägg Kultur Aqua, uppgift om ovan nämnda kvarn: Både kvarnen och sågen syns på ovan nämnda karta från år 1882 (akt 06-HÖR-109, rågångsåtgärd år 1882). Sågen låg enligt denna på väster sida om bäcken och kvarnen låg norr om sågen på den östra sidan av bäcken. Informationsskyltar finns på platsen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386303 Y 14433498
Sweref99: N 6383995 E 491647

FUSÅN 25 (Hökakullabäcken, FMIS Höreda 364:1)

Hägnad i form av stenmur. Stenmuren är cirka 55 meter lång och 1-1,5 meter bred samt 0,4-0,6 meter hög. Muren är uppbyggd av 0,15-0,3 meter stora stenar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386319 Y 1443451
Sweref99: N 6384010 E 491600

FUSÅN 26 (Hökakullabäcken, FMIS Höreda 398:1)

Fossil åker i form av röjningsröseområde. Området med röjningsrösen är cirka 200×90-150 meter stort (nordost-sydvest), bestående av cirka 60 rösen, 2-6 meter i diameter och cirka 0,3-1,2 meter höga. Dessa är uppbyggda av 0,15-0,5 meter stora stenar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386269 Y 1443338
Sweref99: N 6383959 E 491487

FUSÅN 27 (Hökakullabäcken, FMIS Höreda 354:1)

Husgrund historisk tid. Kolarkojgrund, rektangulär, cirka 4×2,5 meter (nordöst-sydvest). Öppning finns åt nordöst. Består av vall 0,7-1 meter bred och 0,2-0,3 meter hög. I mitten

är en försänkning 1,5×1 meter stor (nordöst-sydväst) och 0,3 meter djup. I söder finns en eventuell spisrest 0,7 meter i diameter och 0,4 meter hög. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386314 Y 1443416
Sweref99: N 6384005 E 491565

FUSÅN 28 (Högakullabäcken, FMIS Höreda 34:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning, bestående av en husgrund med spisoröse. En trästolpe med inskrift finns på platsen: "Sjöstugan". Grunden är bevuxen med lövträd. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386489 Y 1443253
Sweref99: N 6384178 E 491400

FUSÅN 29 (FMIS Björkö 128:1)

Fossil åker i form av röjningsröseområde. Området med röjningsrösen är cirka 125×40-75 meter stort (nordnordost-sydsydväst), bestående av cirka 25 röjningsrösen, 2-5 meter i diameter och 0,1-0,6 meter höga. Dessa är uppbyggda av 0,15-0,35 meter stora stenar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6385769 Y 1443776
Sweref99: N 6383464 E 491931

FUSÅN 30

Uppgift om fast fiske vid Holma. Enligt markägaren på Holma gård, Göran Klarin, ska det i början av 1900-talet ha syns rester här av ett vidjeverk i vattnet som ska ha varit rester av en fiskeanläggning.

RT90: X 6383561 Y 1445579
Sweref99: N 6381279 E 493759

FUSÅN 31

Uppgift om stockbåt vid Holma. Enligt muntlig uppgift och platsangivelse enligt Göran Klarin, Holma gård, ska det enligt dennes moder ha påträffats en äldre stockbåt i marken där vattnet en gång flutit från Fusån. Denna uppgift är intressant då sådana båtar kan vara mycket gamla, även om sådana användes även så sent som på 1700-talet i Europa. Stockbåtar är kända från stenåldern, men mer vanliga som fynd från brons- och järnåldern.

RT90: X 6383519 Y 1445568
Sweref99: N 6381236 E 493750

FUSÅN 32

Vad vid Holma. Enligt muntlig uppgift och lägesangivelse av Göran Klarin på gården Holma, ska det ha funnits ett vad eller en vadplats på detta ställe i sydvästlig-nordöstlig riktning, som var i bruk in till mitten av 1900-talet. Detta var troligen stenförstärkt men även förstärkt med mindre bro eller spång under senare tider. Stället var använt av lokalbefolkningen och utgör ingen övergång i anslutning till någon anlagd väg. Klassas därför som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6383338 Y 1445652
Sweref99: N 6381057 E 493835

FUSÅN 33

Kvarnplats söder om Holma. Enligt uppgift och lägesangivelse av Göran Klarin, utpekades ruinrester eller en kallmurad stenmur eller vägg som ska vara rester av en äldre kvarn vid den västra åkanten söder om Holma gård. Partiet med kallmuren är cirka 7-8 meter långt, cirka en meter högt med 0,3-0,8 meter stora stenar. Lämningen är något osäker som kvarn och kan inte bekräftas i historiska kartor. Området är kraftig stört av rensningar och sänkningar av Fusån, med större stenmängder på åns kanter. Vilken typ av kvarn det är fråga om kan inte heller bestämmas. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6382743 Y 1445460
Sweref99: N 6380461 E 493650

Figur 71. Enstaka rester vid plats där kvarn ska ha funnits söder om gården Holma. Vattendraget är vid denna plats kraftigt rensat, sänkt och rätat, och det är något osäkert om konstruktionen är en rest av rätningen eller om det är en rest av en kvarnkonstruktion. Fotot är taget mot norr.

FUSÅN 34 (FMIS Björkö 46:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av lämningar vid torpställe. Dessa består av resterna efter murstock, två åkertegar, en stenmur och ett tiotal odlingsrösen. Resterna efter murstock är cirka 1,5 meter i diameter och 0,3 meter hög. Stenarna är 0,1-0,15 meter stora. I mitten står en skylt med inskriften: 20. Linnebro. Åkertegarna var vid inventering i mitten av 1980-talet fortfarande i bruk. Stenmuren mot skogen i nordöst är cirka 30 meter lång, 1-2 meter bred

och är intill 0,6 meter hög. Odlingsrösena är 3-6 meter i diameter och 0,4-0,8 meter höga. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6382660 Y 1445849
Sweref99: N 6380381 E 494040

FUSÅN 35

Mindre damm med dammvall vid Husartorpet Strömmen. Norr om Strömmen eller Husartorpet som det också kallas finns en mindre damm som är 15 meter lång och 3-7 meter bred. Denna är idag igenvuxen och tycks vara övergiven. Dammen har avrinning via en liten dammvall och stensatt kanal åt sydöst. Dammvallen har kantställda block som en meter höga, 0,5 meter breda och 0,3 meter tjocka. Osäkert om dammen haft någon större roll i energiutvinning, kan vara fråga om enklare funktion och vattenkälla till fastigheten Strömmen? Trolig datering är 1800-talets slut eller 1900-talets första hälft. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6382255 Y 1445655
Sweref99: N 6379975 E 493852

FUSÅN 36

Uppgift om äldre kvarn vid Strömmen. Enligt uppgift från fornlämningsregistret och markägarna i området fanns en äldre föregångare till Fuse kvarn nära torpet Strömmen, även känt som Husartorpet. Kvarnen ska ha legat på väster sida av Fusån. I **Då och nu i Nässjöbygden** från år 1992 sidan 67, finns en notering att här ska ha funnits en enfota kvarn med dammfäste på sina egna ägor. Kvarnen gick höst och vår samt malde tre skäppor säd om dygnet endast till husbehov. Kvarnen ska ha varit skattelagd tullkvarn i Kronans jordebok till en halv lispund smör och 26 öre silvermynt. Vi kan förstå att uppteckningen avser Husartorpet som ägdes av kronan. Platsen uppges enligt fornminnesregistret ha funnits ungefär en kilometer uppströms från Fuse kvarn sett. Uppgiften stämmer ganska bra även om det rör sig om knappt 800 meter. Enligt uppgift från de som bor i närheten ska enstaka stenar från grunden ha synts tidigare. Enligt historiskt kartmaterial (akt E12-34:2, protokoll om samfällad kvarn år 1787) ska kvarnen vid Strömmen ha raserats redan år 1785. Rättigheter och ränta överflyttades istället till den av Rödjenäs och Nömmeborna ägda nya kvarnen vid Fuse (Fusån 72).

RT90: X 6382140 Y 1445625
Sweref99: N 6379858 E 493822

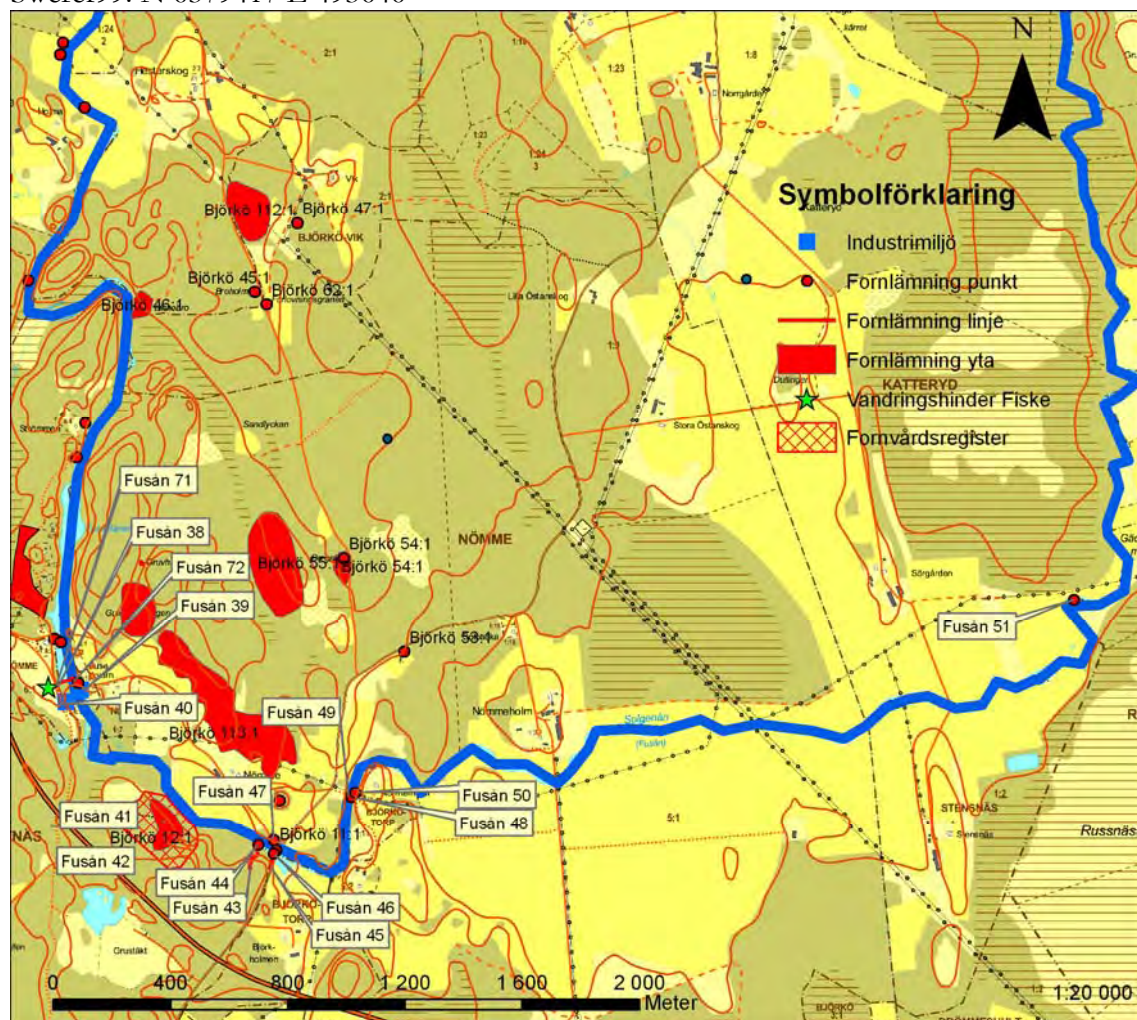
FUSÅN 37

Fossil åker i form av röjningsröseområde vid Fuse damm. Beläget norr om Nömme gamla skola. Begränsas av våtmarker i väst. Åkerformen innehåller röjningsrösen med karaktär av äldre slag som är flacka. Här finns även mer välvda röjningsrösen. Rösena är förekommande i höjdparter och slänter, där de är 3-7 meter stora med 0,2-0,4 meter stora stenar. I vissa områden är det 4-5 meter mellan rösena, i andra partier 7-8 meter. Höjderna på röjningsrösena varierar mellan 0,15 och 0,6 meter. Representerar troligen användanden under flera

tidsperioder. Sannolik datering av äldsta användande, järnålder-medeltid. Klassas som **fast fornlämnning**.

RT90: X 6381700 Y 1445443

Sweref99: N 6379417 E 493646

Figur 72. Översikt av vattendragets mellersta del, med berörda objekt (Fusån 38-51 och 71-72). Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

FUSÅN 38

Fuse skola. Byggnad från 1800-talet som är utpekad av Vetlanda kommun som **värdefull miljö**. Den före detta skolbyggnaden är idag bostad, men anlades som skola i slutet av 1800-talet. Byggnaden är i trä, har en rödfärgad locklistpanel med vita knutar och omfattningar samt svarta betongpannor.

RT90: X 6381500 Y 1445522

Sweref99: N 6379221 E 493726

FUSÅN 39 (FMIS Björkö 56:1, även industriminne Rödjenäs 4:16)

Nömme kvarnanläggningar, klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** och även **industriminne**. Nömme kvarns tidigaste föregångare omnämns i äldre korrespondens om pantsättning år 1416 mellan Stureätten och lagmannen Bengt Dansson (Björköboken 1995:77). Här nämns en kvarn som hette Nöma i Bywreke s:n (Björkö socken). Enligt storskifteskartan från år 1819, fanns både såg och kvarn. Denna plats benämndes även Qvarnstugan, och hade ett par kvarnstenar i drift samt nämnda skattlagda sågkvarn (akt 06-BJÖ-32.5, storskifte år 1819). Sågen flyttades senare i omgångar och lades med tiden ner år 1960. Innan dess hade sågens utsläpp förorenat vattnet, att fiskeodlingsverksamheten som hade startats i Fuse damm år 1936, fick läggas ned. Dagens kvarnbyggnad byggdes i slutet av 1890-talet och är ursprungligen av timmer, som sedan kläddes med blåmålad locklistpanel, vita knutar och tvåkupigt rött tegel. Kvarnbyggnaden används idag delvis som sommarbostad. Dammvallen till denna kvarnbyggand räknas som vandringshinder för fisk.

RT90: X 6381370 Y 1445606

Sweref99: N 6379089 E 493812

Figur 73. Nömme kvarn, i något modernare tappning till det yttre. Platsen har en lång historik tillbaka till medeltiden då kvarnen pantsattes vid ett tillfälle av Stureätten. Idag utgör själva dammen och dammvallen den mest identitetsskapande miljön av det forna småindustriområdet. Dammanläggningen utgör vandringshinder för fisk. Foto mot väst.

FUSÅN 40 (Industriminne Rödjenäs 4:15)

Nömme mejeri finns med i **industriregistret** för länet, men är även utpekat som **kulturhistoriskt intressant miljö** av Vetlanda kommun. Mejeriet lät uppföras på 1850-talet av Rickard Berg och försåg Rödjenäs, Nömme, Nömmeholm, Katteryd och flera andra gårdar med produkter. År 1890 flyttades dock denna verksamhet till Rödjenäs gård. Främsta produkten var storpipig herrgårdsost. Verksamheten lades ned år 1914 i samband med att järnvägen byggdes och Nässjö övertog tjänsterna. Själva byggnaden består av gråstensvägar med tegelomfattningar och sadeltak med mörka betongpannor. Idag är mejeriet åretruntbostad (Björköboken 1995:75-76).

RT90: X 6381300 Y 1445589

Sweref99: N 6379030 E 493793

FUSÅN 41 (FMIS Björkö 126:1)

Blästbrukslämning på Nömme gravfält i form av slaggvarp, 10×2 m (nordöst-sydväst), 0,2-0,4 meter hög och ovalt formad. Vid provstick framkom rödbrun blästsagg, rödjord samt fragment av ugnsvägg. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6380890 Y 1445922

Sweref99: N 6378613 E 494134

FUSÅN 42 (FMIS Björkö 12:1)

Nömme gravfält från yngre järnålder. Gravfältet innehåller 100 gravar i form av högar och runda stensättningar. Gravfältet är 175×80 meter stort och utgör ett av länets **vårdobjekt**. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6380875 Y 1445928

Sweref99: N 6378598 E 494140

FUSÅN 43

Färdväg i form av hålväg, 50-60 meter väster om den gamla häradsvägen. Hålvägen är 90-100 meter lång i nord-sydlig riktning, 1-1,5 meter bred och 0,3-0,7 meter djup. Hålvägen är nedskuren i sandig mo, från höjd/platå ned mot Fusån där äldre vadplats finns. Registrerad på tips från Björkö hembygdsförening. Klassas som **fast fornlämning**.

RT90: X 6380765 Y 1446224

Sweref99: N 6378491 E 494437

Figur 74. Hålvägen på den södra sidan av Fusån, mitt emot runstenen vid Nömme, sannolikt en färdväg uppkommen under järnåldern. Foto mot söder.

FUSÅN 44

Vad eller äldre vadställe i hålvägs förlängning (Fusån 43). Vattendraget är sedan tidigare rättat i denna del och kanterna är stenförstärkt i den södra delen med tuktade stenar och natursten. Vattendraget är mycket grunt vid övergången vid lågvatten, och kan via stenar i vattnet ha varit lättare att ta sig över. Hör ihop med Fusån 43 som är en äldre hålväg. Hålvägen leder mot den runsten som står på andra sidan vattnet. Sannolikt är vad och färdväg uppkommen i det yngre järnålderslandskapet. Klassas som **fast fornlämning**.

RT90: X 6380809 Y 1446246
Sweref99: N 6378536 E 494459

FUSÅN 45

Färdväg i form av äldre vägbank till bro söder om Nömme. Den äldre häradsvägen gick här. Vägbanken sträcker sig 50 meter i sydsydvästlig-nordnordöstlig riktning fram till äldre brofästen av äldre bro (Fusån 46). Vägen är omkring 2-2,5 meter bred och 0,1-0,25 meter hög. I söder tangeras den av befintlig asfaltväg. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6380757 Y 1446292
Sweref99: N 6378481 E 494504

FUSÅN 46

Äldre brofästen söder om Nömme. Brofästen från äldre bro, synligt på historiska kartor från 1700- och 1800-tal. Fästena ligger fem meter väster om befintlig bro. De stensatta fästena är uppbyggda av kvaderhuggna block och natursten mellan 0,3 och 1 meter stora, höjd 0,5 meter. Äldre vägbank finns söder om broplatsen (Fusån 44) fram till bron. Detta är den gamla häradsvägen. Vattendraget är även rätat i detta parti och kanterna förstärkta med sten. Brofästena klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Brofäste norra sidan:
RT90: X 6380792 Y 1446306
Sweref99: N 6378519 E 494520

Brofäste södra sidan:
RT90: X 6380779 Y 1446299
Sweref99: N 6378507 E 494512

Figur 75. Äldre brofästen vid dagens bro söder om Nömme. I denna del av vattendraget är Fusån även kraftigt rätat, vilket syns genom omsorgsfullt stensatta kanter på den rätade sträckan strax väster om bron. Det norra brofästet kan skönjas i grönskan några meter vänster om dagens bro. Foto mot norr.

FUSÅN 47

Runsten i granit. Stenen är 2,1 meter hög, 0,4-0,7 meter bred och 0,5 meter tjock. En inskrift finns på den sydvästra sidan: "Rolf reste denna sten efter sina söner Sven (eller Sten) och Torsten och efter Säm, goda unga män. Öper efter sin fader." Runstenen är sannolikt tillkommen i denna hävdade järnålderbygd med det närliggande bygdeggravfältet, vårdobjektet Björkö 1:12. Inga registrerade boplatser finns i området från denna period, men sanno-

likt bör sådana finnas i närheten, till exempel vid det nuvarande gårdsläget vid Nömme gård. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6380826 Y 1446299

Sweref99: N 6378554 E 494512

Figur 76. Runstenen i Nömme, fornlämning Björkö 11:1. Ett område präglad av yngre järnålder genom runstenen, gravfältet och kanske även halvvägen i närområdet. I närområdet finns även presumtiva boplatsslägen från yngre järnålder. Foto mot nordöst.

FUSÅN 48

Äldre brofästen vid Norrhemmet. Brofästena ligger direkt söder om den gamla kvarnplatsen vid Norrhemmet. Den nuvarande bron är byggd av trä på de äldre fästena. Dessa är uppbyggda av 0,3-1 meter stora kvaderhuggna block, även naturblock som är 0,5-0,6 meter höga. Mittenfäste finns i mitten av vattnet, men är under senare tider kraftigt förstärkt med betong. Bredden på fästena är 4-5 meter. Även om bron har ändrat utseende och fästena byggts om och reparerats med tiden kan broplatsen eller fästena härledas till tidigt 1600-tal enligt historiska kartor (akt E12-52:e1:350-1, åkeravmätning år 1645). Samma karta anger att en äldre kvarn funnits på samma plats. Fästena (ej träbron) klassas som **fast fornlämning**.

Brofäste västra sidan:

RT90: X 6380979 Y 1446557

Sweref99: N 6378710 E 494768

Brofäste östra sidan:

RT90: X 6380972 Y 1446569

Sweref99: N 6378703 E 494780

Figur 77 och 78. Träbron vid Norrhemmet. Vilar idag på samma plats som äldre föregångare, hävdade till åtminstone 1600-talets början. Fästena har med tiden byggts om och delvis förstärkts med betong. Foto mot nordväst. Intill siffran 2 på kartan till höger syns både en tidigare bro och mjölkvarnen vid Norrhemmet på åkeravmätningsskarta från 1645.

FUSÅN 49

Uppgift om fast fiske vid kvarn och bro vid Norrhemmet. Enligt ej bekräftad uppgift ska här ha funnits fiske vid den gamla bron eller kvarnanläggningen. Idag kvarstår inget av denna. Koordinatangivelsen ska ses som ungefärlig.

RT90: X 6380976 Y 1446563

Sweref99: N 6378707 E 494773

FUSÅN 50

Äldre kvarnplats vid Norrhemmet. Kvarnen finns med på åkeravmätningsskarta från år 1645 (akt E12-52:e1:350-1, åkeravmätning år 1645), och låg på den östra sidan av vattnet. Enligt uppgiften på karta nämns att en mjölkvarn där var skattlagd till en halv lispund smör och går mestadels årligen. Idag finns ett mindre symboliskt kvarnhjul i drift som markerar den forna platsen. Även om platsen är bebyggd med mindre verkstad eller garage och är störd av sentida rätningar av vattendraget, går det att skönja en stengrund vid hjulet. Platsen har idag inte mycket visuellt värde annat än den symboliska kvarnen, men dess historik i 1600-talskällor motiverar att kvarnläget klassas som en **fast fornlämning**.

RT90: X 6380989 Y 1446577

Sweref99: N 6378720 E 494787

Figur 79. Det forna kvarnläget vid Norrhemmet. Markeras idag symboliskt av ett litet vattenhjul. Idag har rätningar och bebyggelse stört den forna miljön, men platsen eller stengrunden för hjulet kan hävdas till 1600-talets första hälft. Foto mot nordöst.

FUSÅN 51

Uppgift om bro vid Gäddestumpamaden. Plats för spång eller mindre bro vid uttalad kurva i Fusån intill Gäddestumpamaden. Inget kvarstår av denna idag. Enstaka stängselstolpar står där bron en gång varit förankrad. Vattenövergången finns med på laga skifteskarta (akt 06-HÖR-119, laga skifte år 1896). Med största sannolikhet har övergången utgjorts av en träkonstruktion.

RT90: X 6381650 Y 1449030

Sweref99: N 6379409 E 497231

get är rätat i kanten. Möjligen är det en bykhusgrund eller fundament till bryggkonstruktion. Kan ej bekräftas på historiska kartor. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6383924 Y 1449535
Sweref99: N 6381690 E 497709

Figur 81. Svårtolkad grund av mindre byggnad eller möjligen brofäste strax öster om torpet Forsen. Foto mot öst.

FUSÅN 54 (FMIS Höreda 352:1)

Träindustri/såglämningar vid Sjustad. Inventerat objekt inom Skog och historiaprojektet. Delar av dammvallen finns kvar och även ett antal rännor. Vattnet förgrenade sig här tidigare i tre fåror; två mot en såg och en kvarn, en tredje rann förbi dessa. Hämtat ur FMIS: Idag finns inga stående byggnader kvar. På platsen finns dammvallar och rännor, huvudsakligen på den västra sidan av Fusån. Dammvallarna är 11-40 meter långa i västnordvästlig-östsydöstlig, östnordöstlig-västsydvästlig och nord-sydlig riktning. De är 3-4 meter breda, 0,6-1,5 meter höga och uppbyggda av jord och sten med till större delen kallmurade partier. Rännorna är på den västra sidan av bäcken, cirka 35-60 meter långa med huvudriktningar åt nordväst-sydöst, öst-väst och nordnordväst-sydsydöst. De är cirka 3-10 meter breda och 0,6-1 meter djupa. Rännorna avskiljs av en dammvall.

På geografisk karta över Södra Vedbo härad från år 1650 (akt E14, geografisk karta år 1650) är platsen angiven som hammarsmedja. På geometrisk avmätningsskarta över Ryningsholm/Sjustad från år 1683 är platsen markerad som "Siustads quarn" (akt E56-55:1, geometrisk avmätning år 1683). Tillägg Kultur Aqua: Enligt bifogad handling från år 1684 till kartan från år 1683 nämns att en "hiulkvarn" finns på platsen. Platsen finns även beskriven på rågångskarta från år 1813 för Ryningsholm, då med detaljerad planritning över kvarnområdet där mjölkvarn och sågkvarn är markerade och beskrivna (akt E56-55:5, rågång år 1813). Mjölkvarnen låg på den östra sidan av vattnet och sågen på den västra. Vid återbesök under Kultur Aqua-inventeringen konstaterades även att dessa kvarngrunder som tillhört såg- och mjölkvarn fanns kvar, även delvis med väggar bevarade. Med tiden kan platsen lämpligen komma att omklassas till fast fornlämning på grund av de äldre beläggen från 1600-talet. Miljön är känslig för eventuella framtida åtgärder i vattendraget. Lämningen är klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6384337 Y 1449713
Sweref99: N 6382103 E 497882

Figur 82 och 83. Sjostad kvarnlämningar. På fotot som är taget från en bro, syns sågkvarngrunden till höger om vattnet längre bort i bild. Även på den östra sidan finns mjölkvarnsgrunden kvar, knappt synlig bakom bråtet vid vattnet till vänster i bild. Fotot är taget mot söder. På rågångskartan från år 1813 till höger, syns dessa rödmarkerade byggnader vid siffrorna 230 och 231. 230 motsvarar mjölkvarnen. Området är hävdad till 1600-talet då även en smedja fanns på platsen, och bör inom en snar framtid klassas om till fast fornlämning.

FUSÅN 55 (FMIS Höreda 250:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning vid Sjostad. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6384341 Y 1449762

Sweref99: N 6382108 E 497931

FUSÅN 56 (FMIS Höreda 89:1)

Blästbrukslämning i form av slaggvarp vid Moen. Slagg förekommer inom ett cirka 50×35 meter stort område (nord-syd) bestående av rikligt med brunaktig mestadels trögfluten tung järnslag, 0,01-0,5 meter stora. Enstaka stycken bär kolavtryck och spår av ugnsvägg (bränd lera). En koncentration av slaggstycken finns inom ett 4×2 meter stort område (nord-syd). Enligt markägaren har även större stycken påträffats i samband med odling. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6385136 Y 1449680

Sweref99: N 6382902 E 497840

FUSÅN 57 (FMIS Höreda 598:1)

Hyttlämning i form av slaggvarp vid Kvarnkullen. Objekt inventerat inom Skog och historia: Lämningen utgörs av plats för masugn som består av slaggrester inom en yta på cirka 10×8 meter. I den östra kanten av Fusån påträffades ett 50-tal slaggstycken, 0,05-0,4 meter stora. Slaggen var grågrön till svart och innehöll kol, var glasartad och hade inslag av bränd lera. Slaggbitar fanns även i den västra åkanten och enligt boende i området finns det rikligt

med slagg på åbotten. Platsen syns på en geografisk karta över Södra Vedbo härad från år 1650 (akt E14, geografisk karta år 1650), där ett område är markerat med en symbol för masugn med texten "Maseugn". På en geometrisk avmätningsskarta från år 1683 (akt E56-55:1, geometrisk avmätning år 1683) är en "sågequarn" markerad väster om slaggförekomsten. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6385744 Y 1449154

Sweref99: N 6383503 E 497307

Figur 84. Utdrag från 1650 års geografiska karta över Södra Vedbo härad. Läget där Kvarnkullen finns är benämnd masugn. Lite längre söderut syns även hammare och smedja vid Sjustad småindustriområde (Fusån 54).

FUSÅN 58 (FMIS Höreda 606:1)

Kvarnlämningar vid Kvarnkullen inom ett område på cirka 25×12 meter (nord-syd), bestående av en kvarngrund 8×6 meter (nord-syd) av 0,3-0,6 meter stora naturstenar. I botten av grunden finns stockar 0,2-0,3 meter i diameter. Från kvarnen går ett utskov i Fusån, som är 15 meter långt och 5 meter brett. Cirka 25 meter väster om lämningen finns en spräckt sten som är 1,5 meter i diameter med 7 kilspår. Stenen är möjligen ett ämne för en kvarnsten. Kvarnanläggningar är markerade på historiska kartor. På karta från år 1683 är platsen markerad med benämning "Såghkvarn till Såghgården" (akt E56-55:1, geometrisk avmätning år 1683). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385752 Y 1449130

Sweref99: N 6383511 E 497283

FUSÅN 59 (FMIS Höreda 88:1-3)

Stenkretsar, gravar klassade som **fasta fornlämningar** i FMIS. Dessa består av:

Höreda 88:1, domarring. 7 meter i diameter. Består av sju klumpformiga stenar, varav en är rest och de övriga ligger ned. Den resta stenen som lutar åt sydöst, är en meter hög, 1,1 m bedr och 0,6 meter tjock. Övriga stenar är 1-1,4×0,6-1 meter stora och 0,35 - 0,6 meter höga. Två stenar i väst och nordväst är in- respektive utfallna. Två meter sydöst om Höreda 88:1 är:

RT90: X 6386053 Y 1448776

Sweref99: N 6383807 E 496925

Höreda 88:2, stenkrets med kvadratisk form, 3,5×3,5 meter stor (nordväst-sydöst). Graven består av fyra klumpformade hörnstenar, djupt nedsjunkna i marken, 0,8-1,2 meter långa, 0,6-0,7 meter breda och 0,1-0,2 meter höga. Sex meter nordöst om Höreda 88:2 är:

RT90: X 6386045 Y 1448782
Sweref99: N 6383799 E 496931

Höreda 88:3, domarring, fem meter i diameter och består av fem stenar. Tre av stenarna är resta och två liggande. En av de resta stenarna är 0,8 meter hög, 0,8 meter bred och 0,5 meter tjock, och lutar åt sysydväst. Två av de resta stenarna är starkt lutande, 0,4-0,5 meter höga, 0,7 meter breda och 0,3-0,4 meter tjocka. De liggande stenarna är 0,7-1,1 meter långa, 0,6-0,7 meter breda och 0,2-0,3 meter höga.

RT90: X 6386053 Y 1448790
Sweref99: N 6383808 E 496939

FUSÅN 60 (FMIS Höreda 604, 632, 633, 635, 642, 645, 648, 649 och 650)

Kolningsanläggningar, vilka består av:

604 Oval kolbotten, resmila, cirka 8×6 meter (öst-väst) och 0,2-0,4 meter hög. I anslutning till kolbotten finns en ränna samt ett fåtal stybbgropar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning i FMIS**.

RT90: X 6386377 Y 1448811
Sweref99: N 6384132 E 496956

632 Kolningsgrop, rund 2,5 meter i diameter och 0,4 meter djup och omges av vall. Kol påträffades vid provstick. Klassad som **fast fornlämning i FMIS**.

RT90: X 6386671 Y 1449083
Sweref99: N 6384429 E 497225

633 Kolbotten, oregelbunden cirka 8 meter i diameter och 0,2-0,3 meter hög. Svårdefinierad på grund av att den är sönderkörd. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning i FMIS**.

RT90: X 6386676 Y 1449012
Sweref99: N 6384433 E 497154

635 Kolningsgrop, rund, 3 meter i diameter och cirka 1 meter djup. Omges av en svagt markerad vall, 1-2 meter bred och 0,2-0,3 meter hög. Klassad som **fast fornlämning i FMIS**.

RT90: X 6386679 Y 1448993
Sweref99: N 6384436 E 497135

642 Rektangulär kolbotten, liggmila, cirka 10×8 m (östrordöst-västrsydväst) och cirka 0,2-0,6 meter hög. Kolbotten omges av en svagt markerad ränna 0,5-1,5 meter bred och 0,2-0,3 meter djup. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6386436 Y 1448604
Sweref99: N 6384188 E 496749

645 Kolbotten, oregelbunden, cirka 8 meter i diameter och 0,1-0,4 meter hög. Stybbgrop i söder, 4×1 meter stor och 0,1-0,5 meter djup. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386307 Y 1448692
Sweref99: N 6384060 E 496838

648 Kolbotten, oregelbunden cirka 10×8 meter stor (nordöst-sydvest) och 0,2-0,6 meter hög. I sydöst finns en ränna. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386371 Y 1448604
Sweref99: N 6384123 E 496750

649 Kolbotten, rund, 8 meter i diameter och 0,3 meter hög. Omges av stybbgropar som är 1 meter i diameter och 0,1-0,2 meter djupa. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386326 Y 1448653
Sweref99: N 6384079 E 496799

650 Kolbotten, oval 6×4 meter stor (öst-vest) och 0,2 meter hög. Antydning till ränna i kanterna. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386217 Y 1448762
Sweref99: N 6383971 E 496909

FUSÅN 61 (FMIS Höreda 497:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningar inom ett område på cirka 35×10 meter (nordnordvest-sydsydöst). Dessa består av ett spisiröse och en vattenkälla. Spisiröset är oregelbundet, cirka 3,5×2,5 meter stort (nordnordost-sydsydvest) och cirka 0,3 meter högt. I ytan finns två synliga stenar som är 0,1-0,5 meter stora. Vid provsondning framkom rikligt med kol och tegelrester. Cirka 30 meter sydsydöst om spisiröset finns en igenslammad vattenkälla, i nordöst-slutning mot Fusån. Denna är rund, cirka 1,2 meter i diameter, cirka 0,7 meter djup. Enligt muntlig uppgift från Bengt Koltman, ägare till Bocksjöstugan, hämtades vatten från källan till huset. Huset syns på karta från år 1876 (akt 06-HÖR-101, geometrisk avmätning år 1876). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386399 Y 1448649
Sweref99: N 6384152 E 496794

FUSÅN 62 (FMIS Höreda 603:1)

Kolningsanläggning, rektangulär liggmila, kolbotten, 6×4 meter stor (nord-syd) och 0,3 meter hög. Omges av rännor som är 0,5 meter breda och 0,1-0,2 meter djupa. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6386423 Y 1448712

Sweref99: N 6384176 E 496857

FUSÅN 63 (FMIS Höreda 499:1)

Fångstanläggning övrig i form av fast fiske. Plats för fiskeanläggning, cirka åtta meter lång (nord-syd). Enligt Bengt Koltman, ägare till Bocksjöstugan, har det på platsen varit en fångstanläggning för fiske. Den har bestått av träpålar nedstuckna i botten av ån, i ett zick-zack-mönster tvärs över ån. Vid inventeringstillfället kunde en påle ses på södra sidan av ån. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386531 Y 1448796

Sweref99: N 6384285 E 496940

FUSÅN 64 (FMIS Höreda 599:1)

Uppgift om bro vid Nybro. På den norra sidan ån finns ett flertal kvarvarande huggna stenar i vattenlinjen, och på den södra sidans strand finns ett flertal löst liggande huggna stenar. Stenarna är 0,5-1,2 meter långa och 0,3-0,6 meter breda samt 0,3-0,5 meter tjocka. Söder om bron går en äldre färdväg med vägbank som är cirka 360 meter lång (nors-syd) och omkring 5 meter bred.

RT90: X 6386460 Y 1449259

Sweref99: N 6384220 E 497403

FUSÅN 65 (FMIS Höreda 265:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning, Nybro torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386504 Y 1449274

Sweref99: N 6384264 E 497418

FUSÅN 66 (FMIS Höreda 65:1)

Tidigare klassad som fornlämningsliknande lämning. Ska efter Kultur Aqua-inventeringen ändras i position och till lämningstypen vägmärke övrig, fast fornlämning. Anledningen är att Höreda 65:1 numera tolkas som lokalt vägmärke för Ryningsholm intill färdväg och hålväg. Stenen är 0,65 meter hög, 0,75 meter bred och 0,3 meter tjock är delvis övermossad. Inga inskriptioner är synliga. Stenen står vid hålväg strax innan äldre övergång av vattnet där träbro eller spång funnits och ska sannolikt ses som en del i ett äldre vägsystem. På äldre karta över Ryningsholms ägor syns spången, som även gett namn intill närliggande hage, Spånghagen (akt E56-55:3, geometrisk avmätning år 1796). Vägbank finns även synlig längs vägsträckan. Höreda 65:1 omklassas till **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6386172 Y 1450175
Sweref99: N 6383942 E 498322

Figur 85. Vägmärket vid den äldre lokala vägen på Ryningsholms ägor, direkt söder om Fusån. En hålväg löper endast någon meter från stenen. Vägen gick över en träspång till den norra sidan av Fusån. Foto mot nordöst.

FUSÅN 67

Färdväg i form av hålväg. Hålväg på Ryningsholms ägor i riktning till eller från säteriets närmaste marker. Hålvägen syns som två partier. Den norra delen är 18 meter lång, 0,3-0,4 meter djup och 1-1,5 meter bred och är något igenvuxen. Vägmärket (Fusån 66/Höreda 65:1) står direkt intill öster om vägen. Den södra delen av hålvägen ligger 12-15 meter söder om den norra och har samma dimension som den norra delen, men är dock 17 meter lång. Hålvägen leder mot en äldre bro eller spång som identifierats på historiska kartor till Ryningsholms säteris ägor (till exempel akt 06-HÖR-49, ägobeskrivningskarta år 1814). Klassas som **fast fornlämning** i FMIS i kontext med vägmärket.

Norra vägpartiet
RT90: X 6386183 Y 1450187
Sweref99: N 6383954 E 498334

Södra vägpartiet
RT90: X 6386160 Y 1450169
Sweref99: N 6383932 E 498316

FUSÅN 68

Uppgift om bro vid Ryningsholms ägor, Fusån. I hålvägens förlängning norrut (Fusån 67) finns enligt kartor en överfart över Fusån som identifieras på kartan som en mindre lokal bro eller spång på Ryningsholms säteris ägor (akt E56-55:3, geometrisk avmätning år 1796). Vid inventeringen kunde inga rester påträffas av bron vid vattnet, som har relativt branta åkanter. Bron har enligt den historiska kartan identifierats som en träspång. Denna spång har även gett namn till den i söder närliggande hagen, Spånghagen.

RT90: X 6386228 Y 1450229
Sweref99: N 6384000 E 498376

Figur 86. Den lilla bron eller spången vid Ryningsholms ägor vid Fusån som det såg ut år 1796. Övergången namngav tydligen även hagens direkt söder om Fusån. Norr är åt vänster i bild. På bilden syns även den husgrund som dokumenterades på inventeringen (Fusån 69). Denna benämns iskällare och försåg troligen säteriet med is.

FUSÅN 69

Husgrund historisk tid på Ryningsholms ägor. Rester av en byggnad finns direkt söder om gravhögen (Höreda 135:1). Den finns med på geometrisk avmätningsskarta för Ryningsholms ägor från slutet av 1700-talet (akt E56-55:3, geometrisk avmätning år 1796). Källare eller bottengrund finns kvar. Fram till grunden från gravhögen sett finns en mindre gång, som är stensatt de sista 10 metrarna mot husets ingång. Gången är 1-1,5 meter bred. Stenarna är 0,2 till 0,8 meter stora och består av både huggna stenar och naturstenar. Själva grunden är kallmurad i väst-östlig riktning och är 7×4 stor. Höjden eller djupet på grunden är 1-1,5 meter. Kallmuren består av 0,2-1 meter stora tuktade stenar och naturstenar. Enligt kartan (figur 82) identifieras grunden som en iskällare som tillhörde Ryningsholms säteri. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6386331 Y 1450191

Sweref99: N 6384101 E 498336

Figur 87. Ruinen av Ryningsholms säteris iskällare, en byggnad från 1700-talet. Ruinen ligger anonymt på en åkerholme intill en gravhög. Foto mot söder.

FUSÅN 70 (FMIS Höreda 135:1)

Gravhög. Högen är rund, 9 meter i diameter och 0,9 meter hög. I den södra kanten finns enstaka stenar, 0,2 meter stora. I den sydsydöstra kanten finns ytterligare en sten, 0,6×0,4 meter stor. I mitten finns en grop som är 1,5×1 meter stor (nord-syd) och 0,5 meter djup. Öster om högen finns en urschaktning, 2×1,5 meter stor (nord-syd) och 0,35 meter djup. Vid inventeringen syntes även ett större antal större stenar uppkastade i åkerkanten väster om impedimentet där gravhögen ligger. Flera av dessa stenar föreföll vara av samma slag som de resta stenar som finns på gravfältet Höreda 10:1 som ligger inom riksintresseområdet en bit norrut. Sannolikt rör det sig om ett bortodlat gravfält väster om impedimentet. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6386353 Y 1450205

Sweref99: N 6384124 E 498350

Figur 88. Uppkastade stenar från åkermarken intill gravhögen och impedimentet. Flera av dessa är av samma tillverkade karaktär som de resta stenarna på gravfältet Höreda 10:1 en bit norrut. Möjligen kan det vara fråga om ett bortplöjt gravfält väster om impedimentet. Foto mot sydöst.

FUSÅN 71

Uppgift om såg vid Fuse. Enligt ett äldre kartmaterial från 1700- och 1800-talet framgår att ytterligare ett par kvarnar har funnits vid det som idag kallas Fuse damm, eller snarare söder om själva dammen där dagens bro går över vid den gamla skolan vid Nömme. Man kan förstå att en viss förvirring skett angående benämningar av de kvarn- och dammläggningar som idag finns kvar lite längre söderut. Dessa benämns felaktigen Fuse kvarn, men ska enligt flera äldre kartor och protokoll heta Nömme kvarn. Vid platsen för skolan intill dammen fanns tidigare en såg cirka 20 meter öster om skolan vid brons västra fäste, och strax söder om fästet. Sågen var en så kallad husbehovssåg och var en samfälld kvarnsåg som delades mellan Nömmeborna och Rödjenäsborna. På andra sidan vattnet fanns även en mjölkvarn (Fusån 72).

RT90: X 6381514 Y 1445549

Sweref99: N 6379233 E 493754

FUSÅN 72

Uppgift om kvarn vid Fuse. Enligt ovan nämnda kartmaterial från 1700- och 1800-talet framgår att ytterligare en mjölkvarn har funnits vid Fuse damm, även den något söder om själva dammen, intill dagens bro som går över Fusån vid den gamla skolan vid Nömme.

Vid Nömme bros östra fäste, cirka 20 meter söderut låg den egentliga Fuse kvarn. Enligt de äldre kartorna och akterna var kvarnen en samfälld kvarn som delades mellan Nömmeborna och Rödjenäsborna. En hel del uppgifter finns nedtecknade om kvarnanläggningen, samt även hur mycket som maldes, vad som maldes och hur mycket som skattlagdes i detalj (akt E12-34:2, protokoll om samfälld kvarn år 1787; akt 06-BJÖ-32.5, storskifte år 1819). Enligt uppgift från en tidigare markägare i området ska det vid platsen ha påträffats ett flertal kvarnstenar på åns botten och konturer av äldre dammfästen (Björköboken 1995). I akterna finns det även uppgifter om en tidigare kvarn vid Strömmen (Fusån 36) som tillhörde Husartorpet. Kvarnen vid Strömmen var en tullkvarn och raserades redan år 1785. Rättigheter och ränta överflyttades istället till den av Rödjenäs och Nömmeborna ägda nya kvarnen vid Fuse (Fusån 72). Följande information kan i korta drag fås från akterna: Kvarnen var skattlagd och hade två par kvarnstenar (läs totalt fyra) i drift, det vill säga två hjulaxlar som drevs med ett vattenhjul i norr och ett i söder. Av detta förstår vi att utväxlingen och produktionen av malandet var stort, vilket också märks i redovisningen av avkastningen. Det ena kvarnstensparet tillhörde Rödjenäs Säteri och var därmed fri från skattbeläggning. Ägaren till säteriet hade dock en inbördes överenskommelse med Nömmeborna att betala halva skatten på det andra kvarnstensparet som Nömmeborna hade. Säteriet skulle dessutom inte ha mer än hälften av den inkomst eller tulltåkt som båda stenparen inbringade. Det hela blev sedermera en bra uppgörelse för Nömmesidan. Enligt Laga skifteskartan från år 1888 för området finns inte Fuse kvarn och såg kvar i drift. Däremot var Nömme kvarn fortfarande i drift.

RT90: X 6381502 Y 1445570

Sweref99: N 6379220 E 493775

Figur 89. Kvarnanläggningarna vid Fuseområdet från storskifteskarta anno 1819. Vid bron längs upp i bilden finns Fuse såg på den västra sidan vattnet vid bron, och Fuse mjölkvarn på den östra sidan strax söder om bron. Bron var tillika dammvall till kvarnarna. Vid dammvallen längst i söder på bilden syns Nömme kvarnanläggningar vid bokstaven M på den östra sidan av dammen.

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Lämningar eller objekt vid Fusån som är vattenaknutna värderas här var för sig. Lämningarna delas sedan in enligt samma princip som för Årån, det vill säga i tre grupper enligt de förslag som redovisades under avsnittet Utvärderingsmodellen. Nedan finns en tabellöversikt med både tidigare kända lämningar och de nyinventerade lämningar. Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i den nedanstående tabellen.

Figur 90. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt Fusån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	2	6	8
Industriminnen	3	-	3
Kvarn	3	9	12
Såg	3	1	4
Färdväg	-	4	4
Fast fiske (uppgift om)	2	7	9
Lägenhetsbebyggelse (torp)	6	-	6
Vägmärke	3	1	4
Dammvall	3	5	8
Kvarnfåra/-ränna	2	1	3
Hägnad	1	-	1
Husgrund	1	2	3
Uppgift stockbåt	-	1	1
Fossil åker	2	2	4
Vad	-	2	2
Kulturhistoriskt intressant miljö	1	-	1
Blästbrukslämningar	3	-	3
Gravfält/grav	5	-	5
Runsten	1	-	1
Hammare/smedja vattendriven	1	-	1
Kolningsanläggningar	10	-	10
Fornlämningsliknande lämning	1	1	2

I tabellen ovan utgörs industriminnena av två kvarnar och ett mejeri, dessa kvarnar har inte räknats in som kvarnförekomst då de istället redovisas som industrimiljöer. Det finns ytterligare uppgift om en kvarn vid Hesterskog, dock har denna ruin inte inventerats då uppgiften hamnade utanför inventeringssäsongen. Objektet kommer istället att besökas under år 2011 och hamnar i den databas som är unik för projektet. En kompletterande anmälan av kvarnen sker även till fornlämningsregistret (FMIS). Sett till samtliga nyregistrerade objekt eller miljöer inom Kultur Aqua har inventeringens resultat inom buffertzonen på 100 meter från vattendraget, ökat antalet lämningar eller kunskapsnivån med 115 %, eller en dryg fördubbling. Inom projekt Skog och historia har även ett antal lämningar nyligen tillkommit i FMIS, vilket har bidragit till kunskapsuppbyggnaden om kulturmiljöer längs Fusån. Om hänsyn tas till dessa lämningar som redan är registrerade i FMIS, blir förmodligen ökningen

av lämningar vid Fusån omkring 250-300 % för de senaste åren. Nedan redovisas de objekt som kan tänkas beröras av åtgärder i Fusån.

Figur 91. FUSÅN 2 (FMIS Björkö 29:1) Stenbro Gäddeforsabron

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Vårdobjekt
Summa	25	

Figur 92. FUSÅN 5 Fast fiske söder om Husarbron

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 93. FUSÅN 7 Husarbron brofästen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 94. FUSÅN 9 Kvarnruin Aggarps äldre kvarn vid Solgebron

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 95. FUSÅN 11 Äldre brofästen Solgebron

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	19	

Figur 96. FUSÅN 13 Dammvall Skärsboda kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	19	

Figur 97. FUSÅN 14 Kvarngrund Skärsboda

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	9	

Figur 98. FUSÅN 15 Kvarnränna/-fåra Skärsboda

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	8	

Figur 99. FUSÅN 17 Kvarnruin Aggarps flyttade kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	27	

Figur 100. FUSÅN 18 Dammvall vid Aggarps flyttade kvarnruin

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Figur 101. FUSÅN 20 Industriminne Bodaskögle 1:7 kvarnanläggningar

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	28	

Figur 102. FUSÅN 24 (FMIS Höreda 355:1) Hökakullens såg- och kvarnlämningar

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	1	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	14	

Figur 103. FUSÅN 32 Vadplats vid Holma

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 104. FUSÅN 33 Kvarnplats söder om Holma

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	9	

Figur 105. FUSÅN 35 Mindre dammkonstruktion vid husartorpet Strömmen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 106. FUSÅN 38 Skola vid Fuse/Nömme

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ingår som kulturhistoriskt intressant objekt utpekad av kommunen
Summa	16	

Figur 107. FUSÅN 39 (FMIS Björkö 56:1, även industriminne Rödjenäs 4:16) Kvarnanläggningar Nömme

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	27	

Figur 108. FUSÅN 40 (Industriminne Rödjenäs 4:15) Nömme mejeri

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	20	

Figur 109 . FUSÅN 44 Vadplats söder om Nömme

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning i kombination med närliggande hålväg
Summa	13	

Figur 110. FUSÅN 46 Brofästen söder om Nömme

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 111. FUSÅN 48 Äldre brofästen vid Norrhemmet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Brofästen är fasta fornlämningar med ursprung i 1600-tal
Summa	19	

Figur 112. FUSÅN 50 Äldre kvarnplats vid Norrhemmet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Platsen hävdad sedan tidigt 1600-tal, klassas som fast fornlämning
Summa	13	

Figur 113. FUSÅN 53 Husgrund vid torpet Forsen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	9	

Figur 114. FUSÅN 54 (FMIS Höreda 352:1) Sjustad såg- och kvarnlämningar

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Bör framgent klassas som fast fornlämning
Summa	22	

Figur 115. FUSÅN 57 (FMIS Höreda 598:1) Hyttlämning/slaggvarp Kvarnkullen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	13	

Figur 116. FUSÅN 58 (FMIS Höreda 606:1) Kvarnlämningar vid Kvarnkullen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 117. FUSÅN 63 (FMIS Höreda 499:1) Fast fiske vid Bocksjön

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 118. FUSÅN 64 (FMIS Höreda 599:1) Raserade brofästen vid Nybro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	7	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I. AGGARPS OCH SKÄRSBODAS TIDIGA KVARNMILJÖER.

Miljön omfattas av de ovan värdesatta **FUSÅN 9, 11, 13, 14, 15, 17, 18**. Till miljön kan även indirekt knytas immateriella lämningar som uppgift om fiske, det vill säga **FUSÅN 10, 16 och 19**. Även färdvägen **FUSÅN 12** räknas in i miljön. Byarna Skärsboda och Aggarp hade en gång en intensiv kvarn- och fiskverksamhet vid vattnet vilket även kom att resultera i domstolstvister byarna emellan. Aggarp är en by med medeltida anor, belagd år 1383, då som Aggatorpe. Aggatorp är en tidigare benämning känd från år 1425 och slutligen dagens stavning Aggarp känd från år 1558 (Agertz 2008:52). Namnets betydelse kan härledas ur förleden och mansnamnet **Agge-** och efterleden **-arp** anknyter till **-torp**, det vill säga nybygge. Skärsboda har också äldre anor. År 1383 benämns byn Skärwiksbodha och år 1541 som Skeruisboda. Fram till 1800-talet har förlederna skiftat: Skerwis-, Skerffuis, Skärärss-, Skires-, Skiärs-, skiers- och slutligen Skärsboda år 1825. Namnets betydelse kan härledas från sjön **Skärvir**, senare känd som Skärvingen. Efterleden **-bod** innebär förvaringsbod (Agertz 2008:197). Med denna tidiga bakgrund kan vi förstå att byarna även på tidigare stadier bedrivit fiske i ån, några äldre belägg finns dock inte för kvarnverksamheten annat än den äldre kvarn som nämndes i domstolsprotokollet i fisketvisten. Skärsboda hade en äldre kvarn norr om Bodaskögle kvarn, möjligen med medeltida anor. Avtrycken från kvarnverksamheten speglas genom de äldre ruinerna vid Solgebron och vid "svängen" bort mot Bodaskögle kvarn. Idag kan dessa ligga anonymt till i våtmarkerna och skogen, men får ändå ses ha ett skyddsvärde inför eventuella åtgärder i vattnet och i skogsbruket. En samlande faktor för miljön som överlevt längst i olika tappningar och förstärkningar är Solgebron, som numera ingår i en lokal satsning av de boende i området. En motionsslinga benämnd "Aggarpsrundan" inbjuder till en naturskön vandring i området i de äldre natur- och kulturmiljöerna. Miljön är representativ för vattendraget med sin mjölkvarnverksamhet. En smärre kulturturistisk satsning skulle kunna gynna den äldre miljön ytterligare. Viss restriktivitet bör tas om fortsatta åtgärder som biotopförbättrande åtgärder ska utföras.

MILJÖ II. FUSEOMRÅDET MED BLANDADE MILJÖER

Miljön omfattas av de värdesatta **FUSÅN 38, 39 och 40**. Till miljön kan även knytas **FUSÅN 71 och 72** som är de borttagna äldre Fuse såg- och kvarnverksamheterna, vilka troligen var i drift i knappt 100 år under slutet av 1700-talet och in på 1800-talet. Av dessa syns

inte mycket idag, men rester av en äldre dammvall och konstruktioner kan ligga på Fuse-dammens botten nära brofästena till bron över Fuse damm. Bland annat har här tidigare påträffats kvarnstenar. Till den tidigare miljön kan även knytas **FUSÅN 36**, som var en mjölkvarn som revs redan på 1700-talets slut. Fuseområdet innehåller redan industriminnen som kvarn, mejeri och skola. men här bedrevs även sågindustri i omgångar sedan 1700-talet. Av denna finns idag inget kvar. Även en smedja fanns under en kort period. Både namnen Fuse och Nömme finns som redan nämnts i äldre källor från medeltiden. Bland annat den av Stureätten pantsatta Nöma kvarn år 1416. Nömme är känt från 1380-talet, då som Nömo. Ortnamnet kan även vara ett ånamn som det åsyftades i pantbrevet. Härledningen kan vara ur fornsvenskans **nömber**, som betyder trång. Möjligen har Fusån hetat Nöma innan, vilket även gett namn till den närliggande större sjön Nömmen (Agertz 2008:172). Den nuvarande benämningen Fusån kan ha syftat på hastigt vatten och kan också ha ärvts från kvarnplatser vid Fuse damm där det fördämda vattnet strömmat snabbare vid kvarnen. Även här kan vi se att en kvarnplats gett namn för hela vattendraget, om man godtar tolkningen. Platsen kan härledas till medeltiden och en omvärdering om fornlämningsklassning kan komma att bli aktuell på grund av de äldre beläggen. Dammområdet är idag tillgängligt med bil även om några uttalade kulturturismsatsningar inte finns. Dammen har ett visst identitetsskapande immateriellt värde och ses av närbygden som präglade för området och dess historia. Restriktivitet bör tas vid förbättrande av fisk-/biotoppassering av dammvallen. Är omlöp ett möjligt alternativ förespråkas detta först och främst. Det enda tänkbara alternativet för ett sådant är på den västra sidan av vallen mellan Fusån och mejeriet. Hänsyn bör tas till att medeltida eller senare lämningar kan finnas på kanterna till dammen, och beslut enligt kapitel 2 § 11 kulturminneslagen (KML) kan komma att krävas.

MILJÖ III. SJUSTAD SMÅINDUSTRIOMRÅDE.

Miljön omfattas endast av **FUSÅN 54**, men även den närliggande äldre torpmiljöns bebyggelse och lämningar vid Sjustad torp, **FUSÅN 55**, kan sägas hänga ihop med den vattennära verksamheten. Sjustad utgör också en plats med medeltida anor, där båda torp och kvarn-, såg, hammare och smedja omnämns. Sjustad är en namnform som med tiden kom att ersättas med Ryningzholm år 1667. Äldre namnformer har varit Sywstadha år 1395, Siwsta år 1542, Siustadha år 1545, Sivstadha år 1558, Siusta år 1579, Siustadh år 1680 och slutligen nuvarande Sjustad år 1715. Namnets betydelse härleds från förleden **syw-** vilket betyder insjö och **-stad**, plats för verksamhet eller gård. Sjustad småindustriområde har tidigare berörts av åtgärder i vattendraget i form av rensningar och rätningar och nivåändringar, men fortfarande finns dammvallar, grävda rännor samt kvarngrunder kvar. Platsen är en av Fusåns få ställen som har en pedagogisk "ruinmiljö" kvar, och är skyddsvärd ur kulturmiljösynpunkt. Platsen är inte så lätt tillgänglig som objekt för kulturturism, även om mindre skogsvägar kan vara farbara med bil till närheten av kvarnområdet. **FUSÅN 54** berörs inte av några biotopåtgärder idag. Inför eventuella framtida ingrepp kan beslut enligt kapitel 2 § 11-13 kulturminneslagen (KML) komma att krävas och restriktivitet ska tas vid fornlämningen. Detta med tanke på de medeltida beläggen och möjliga lämningar från den perioden som idag inte är synliga ovan mark.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT INTRESSANT LÄMNING**OBJEKT I. GÄDDEFORSABRON.**

Berör **FUSÅN 2**, och indirekt vägmärkena **FUSÅN 1** och **3**. Stenvalvsbron är den enda bevarade i vattendraget och det är okänt om det funnits några fler längs Fusån. Bron utgörs av fast fornlämning och är även vårdobjekt som sköts av Björkö hembygdsförening. Lämningen är även intressant då den ingått i ett äldre större infrastrukturnät, som häradsväg mellan Vetlanda och Nässjö. Stor restriktivitet ska tas vid bron vid eventuella framtida åtgärder i vattnet. Idag finns även en parkering, en skyltning av objektet samt en mindre rastplats vid bron. Miljön är dock inte användarvänlig ur handicapsynpunkt.

OBJEKT II. HUSARBRON.

Berör **FUSÅN 7** och indirekt vägmärket **FUSÅN 6**. Den så kallade Husarbron har idag inget större pedagogiskt värde, då endast brofästena finns kvar, dock kan en ny bro möjligen komma att byggas på platsen. Broplatsen är annars intressant i ett lokallistoriskt perspektiv, då den uppfördes på initiativ av kronan, därav benämningen. Äldre vägpartier och vägmärken finns i anslutning till broplatsen där Pallarp och Aggarp varit de sammanbundna platserna. Platsen är svåråtkomlig, även om mindre skogsvägar kan användas fram till objektet.

OBJEKT III. BODASKÖGLE KVARN.

Berör **FUSÅN 20**, som är Bodaskögle kvarn (lokalt även Bodasjögle). Kvarnanläggningarna utgör industriminne och platsen har brukats som vattennäring åtminstone sedan 1600- och 1700-talet, möjligen ännu tidigare. Industriminnet består av kvarn och såg. Den stående kvarnbyggnaden är mycket pedagogisk med sina tillhörande kvarnfåror och dammvall och utgör en god representant för Fusåns kvarnverksamheter. Tidigare fanns här även elproduktion, men turbinen finns inte kvar. Platsen är lätt tillgänglig med bil och en lokal skyltning kan förstärka objektet inom kulturturismen. Dammvallen utgör vandringshinder för fisk, men ett äldre vattenflöde går förbi vallen och nyttjas som fiskväg.

OBJEKT IV. HÖKAKULLENS SÅG- OCH KVARNLÄMNINGAR.

Omfattar **FUSÅN 24**. Objekt som indirekt kan relateras till den vattennära verksamheten är **FUSÅN 25** och **27**, som är en hägnad och en husgrund. Hökakullens såg- och kvarnlämningar utgör ett exempel på lämningar av en verksamhet som bedrivits på mindre vattendrag som bäckar och biflöden till Fusån, men ändå utgjort en större anläggning. Dessa ligger relativt anonymt och otillgängligt till men behöver ett visst skyddsvärde i samband med eventuella åtgärder i bäcken eller inom skogsbruket. Idag finns omfattande grunder och väggar, samt dammvallar kvar. Hembygdsföreningen har gjort vissa insatser i området med skyltning vilket lyfter dem i kulturturismvärde, dock är tillgängligheten via bil obefintlig. Lämningen är klassad som övrig kulturhistorisk, men hänsyn och restriktivitet bör tas.

OBJEKT V. VADSTÄLLE SÖDER OM NÖMME.

Består av **FUSÅN 44**, och indirekt av **FUSÅN 43**, en närliggande hålväg som förstärker objektets värde i helhet. Själva vadplatsen har på grund av tidigare rätningar och rensningar i vattnet tappat mycket av sitt ursprungliga pedagogiska värde och utseende. Det är dock intressant som ingående i en äldre infrastruktur som kan knytas till den yngre järnålderns

lämningar i området. I detta sammanhang bör även runstenen, **FUSÅN 47**, och gravfältet, **FUSÅN 42** räknas in som objekt vilka förmodligen påverkat hur färdväg och vad uppkom. Runstenar står ofta mycket nära äldre färdvägar. Stenen har informationsskylt och kan lätt åtkommas med bil, även gravfältet är vårdobjekt och är skyltat. I fortsättningen bör restriktivitet tas så att bottenförhållandena inte påverkas vid vadplatsen.

OBJEKT VI. ÄLDRE BROFÄSTEN VID NORRHEMMET.

Består av **FUSÅN 48**, och ska även ses i samband med **FUSÅN 50** som härstammar från samma tidsepok. Även denna bro har en äldre hävd åtminstone sedan 1600-talet, även om bron har byggts om på liknande sätt som Solgebron i Aggarp och Skärsbodatrakten. Brofästena ligger söder om den gamla kvarnplatsen vid Norrhemmet. Enligt obekräftade uppgifter ska även fiske ha förekommit vid bron. De äldre brofästena uppvisar ett sätt att bibehålla samma funktion i tid och rum. Trots att själva fästena klassas som fast fornlämning är inte tanken att detta ska påverka eventuella ombyggnationer av träöverbyggnader i fortsättningen, utan snarare visa på den historiska hävden av platsen. Bron är lättillgänglig med bil och en liten parkering finns intill, dock bör man höra med markägare om det är tillåtet att parkera här. Skulle åtgärder i vattendraget utföras vid bron, måste aktsamhet iakttas vid fästena.

OBJEKT VII. ÄLDRE KVARNPLATS VID NORRHEMMET.

Består av **FUSÅN 50**, som även ska ses i samband med den äldre broplatsen, **FUSÅN 48**. Den äldre kvarnplatsen har utnyttjats åtminstone sedan 1600-talets början. De äldre kvarnarna har rivits och vattnet har även tidigare varit utsatt för rätning och rensning. Dessa äldre åtgärder har omformat och stört det ursprungliga kvarläget, men idag, kan en äldre stengrund skönjas där man låtit uppföra ett vattenhjul, som nu symboliserar det forna kvarnläget. Platsen har idag inte mycket pedagogiskt värde av ursprunglig art, men det nuvarande vattenhjulet utgör ett initiativ som fantasifullt pekar på platsens tradition. Kvarnplatsen är klassad som fast fornlämning för att förhindra ytterligare påverkan, men ska inte ses som en inskränkning för det nuvarande vattenhjulets drift. Som nämndes ovan, finns här en parkering som skulle kunna nyttjas.

OBJEKT VIII. HYTT- OCH KVARNLÄMNINGAR VID KVARNKULLEN.

Består av **FUSÅN 57** och **58**. Platsen är kulturhistoriskt intressant då vattendragets enda masugn har funnits på platsen. Masugnar har ofta medeltida anor och visar att platsen har varit av betydelse för blästbruk, den enda idag kända förekomsten längs Fusån. Här har även funnits en sågkvarn vars lämningar till viss del finns kvar. Enligt uppgift ska även kvarnstenar ha påträffats vilket även indikerar en mjölkvarn på platsen. Lämningarna av masugnen finns inte kvar annat än slaggförekomst i vattendragets kanter och botten. Om åtgärder sker i vattendraget ska därför hänsyn tas till denna sträcka. Platsen åtnjuter inget större pedagogiskt värde och är dessutom inte lättillgänglig. Möjligen skulle en enklare informationsinsats utpeka platsen för masugnen.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE**OBJEKT IX. FAST FISKE SÖDER OM HUSARBRON.**

Består av **FUSÅN 5**. Stenkistan eller konstruktionen är av något ovanlig art, och förmodligen är den inte äldre än tidigast sent 1800-tal. Konstruktionen är något osäker som fiskeanläggning och utgör inget större pedagogiskt värde och ligger dessutom något otillgängligt. Viss hänsyn bör tas om åtgärder ska utföras i vattendraget.

OBJEKT X. VADPLATS VID HOLMA.

Består av **FUSÅN 32**. Vadplatsen har varit lokalt använd och ingår inte i något allmän färdvägssystem. Den bör dock tillskrivas ett visst värde i lokalhistoriskt perspektiv och ett för vattendraget ovanlig företeelse. Platsen är otillgänglig och det pedagogiska värdet är mindre. Viss hänsyn bör lämnas om framtida åtgärder i vattnet blir aktuella.

OBJEKT XI. KVARNPLATS SÖDER OM HOLMA.

Består av **FUSÅN 33**. Detta kvarnläge kan inte bekräftas i skriftliga källor, men utpekas av lokalbefolkningen som kvarnplats. Vid inventeringen noterades vissa stenkonstruktioner i ett parti av vattendraget som är kraftigt rätat och rensat. Här ska tidigare ha funnits en strömsträcka och sådana utnyttjas ofta för kvarndrift. Uppgiften anses därför vara sannolik. Den stenmur eller vägg som registrerades utgör inget större pedagogiskt värde för en kvarnlämning, och ligger dessutom mycket otillgängligt till, även till fots. Eventuella framtida åtgärder bör inte påverka platsen nämnvärt.

OBJEKT XII. MINDRE DAMM VID HUSARTORPET STRÖMMEN.

Består av **FUSÅN 35**. Denna relativt anonyma anläggning är antagligen inte äldre än från 1800-talet. Idag är dammen med en mindrestensatt ränna eller vall igenvuxen och ur drift. Troligen är den använd som friskvattenkälla till det gamla torpet. Dammen utgör en för vattendraget något ovanlig förekomst och får tillskrivas ett visst värde ur kulturmiljösynpunkt. Tillgängligheten är dålig via bil och det pedagogiska värdet ringa på grund av att lämningen växer igen.

OBJEKT XIII. STENGRUND VID TORPET STRÖMMEN.

Består av **FUSÅN 53**. Det är något oklart vad denna grund ursprungligen har utgjort för funktion, då den inte kan spåras i några historiska kartor. Objektet kan ha flera alternativa tolkningar som brofästen, bykhus eller bryggkonstruktion med mera. På grund av osäkerhet i tolkningen tillskrivs inte grunden något större värde oavsett perspektiv. Tillgänglighet och pedagogiskt värde är minimalt. FUSÅN 53 påverkas troligen inte av eventuella åtgärder i vattnet.

OBJEKT XIV. FAST FISKE VID BOCKSJÖN.

Består av **FUSÅN 63**. Av fångstanläggningen kvarstår inte mycket. Enstaka träpålar kan ses från det system med pålar och flätverk som funnits på platsen. Kvarvarande fiskeanordningar av detta slag är ovanliga i vattendraget men även i allmänhet. Naturligtvis har konstruktionen inte något större pedagogiskt värde och är dessutom svårtillgängligt med bil. Viss restriktivitet bör ändå tas i detta parti vid eventuella framtida åtgärder i vattnet.

OBJEKT XV. RASERADE BROFÄSTEN VID NYBRO.

Består av **FUSÅN 64**. Bron har troligen använts sedan 1600- och 1700-talet, men idag kvarstår endast enstaka huggna block vid åkanten. En äldre vägbank ansluter i söder till bron och är bra bevarad. I övrigt kan inte brofästernas raserade delar sägas ha något egentligt pedagogiskt värde. Viss restriktivitet bör tas om biotopförbättrande åtgärder planeras i detta område.

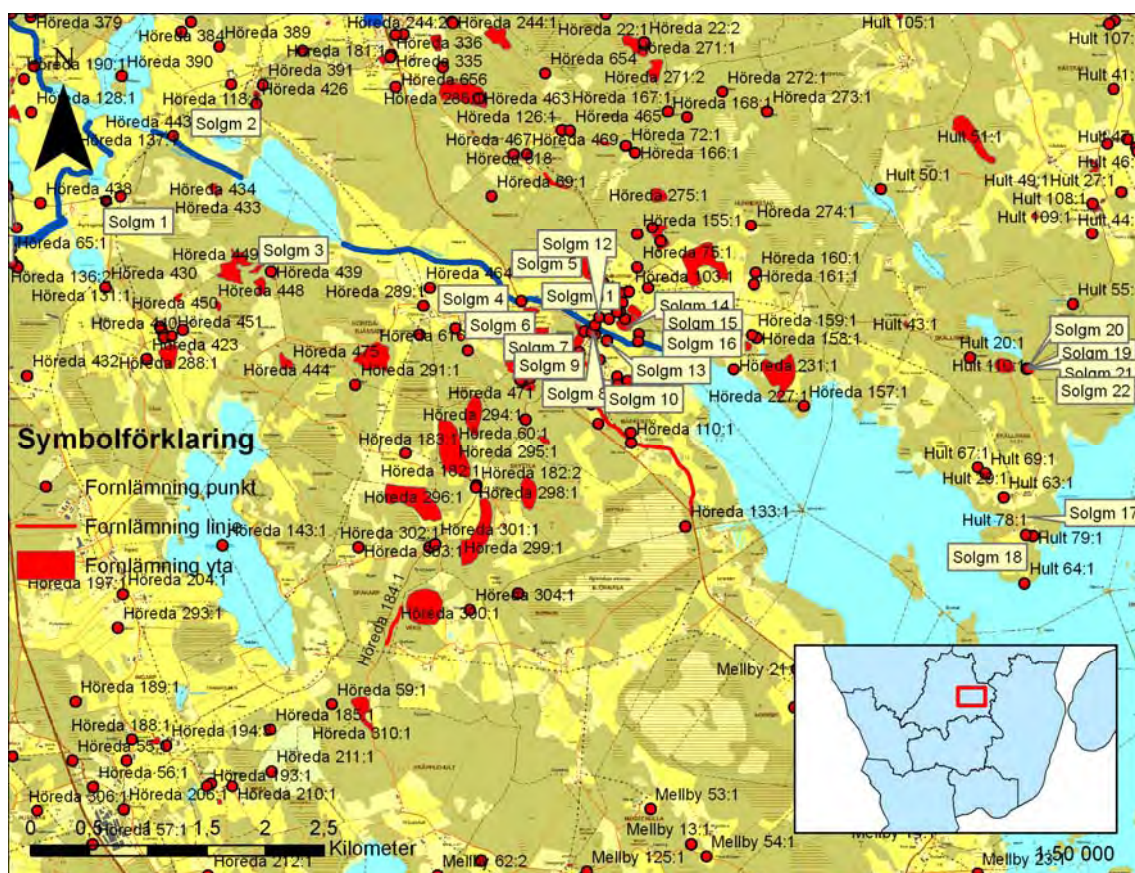
Typvattendrag – motivering

Fusån klassas liksom Årån, som en variant mellan **typvattendrag II** och **III** (se avsnittet Utvärderingsmodellen). Detta innebär att vattendraget uppvisar delvis både **ensamliggande lämningar** men även ett antal **enstaka vattenanknutna miljöer**. Tidsdjupet för befintliga lämningar är från 1600-talet och fram till 1900-talets början. Ett antal ställen uppvisar enligt äldre källor, ett upphov redan under medeltiden, till exempel Nömme kvarn och kanske även masugnsresterna vid Kvarnkullen. De flesta av de vattenanknutna miljöerna visar ett gemensamt tema, huvudsakligen mjölkvarnsanläggningar som de i Aggarp-Skärsboda-Bodaskögle. Även trä- eller sågindustrin tycks ha ett tidigt ursprung. Idag finns inga kvarvarande träindustrier vid vattnet, men däremot öster och sydöst om Fusån, till exempel i Russnästrakten. Vattendraget har flera lugnflytande sträckor och generellt finns inga vattennära lämningar på dessa ställen. Fyra betydande miljöer har utpekats, de ovan nämnda, sträckan Aggarp-Bodaskögle, Fuse, Sjustad och Kvarnkullen. Mellan dessa områden finns enstaka kvarnar. Fisket tycks ha en betydande roll i Fusåns första tredjedel, sedan avtar fisket något, kanske på grund av att fisken har svårt att ta sig igenom många av de fasta fiskena som suttit vid kvarnarnas fördämningar. De förhistoriska lämningarna är få direkt vid vattnet. Undantaget är den yngre järnålderns miljöer som beskrivits söder om Nömme med äldre färdvägar och vadplatser vid gravfältet och runstenen. I övrigt finns ingen stenålder representerad direkt vid vattnet, men vi får anta att topografin och vattennivåerna har sett annorlunda ut under den perioden.

REKOMMENDATION

Generellt gäller restriktivitet vid de nämnda miljöerna, främst där vandringshinder förekommer men även vid de enskilda lämningarna med något högre värden. Ett par miljöer kan innehålla ej registrerade lämningar med härkomst i medeltid, främst vid Fuse och Sjustad, men även vid Kvarnkullen. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs beslut enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturminneslagen (KML).

Mellersta Solgenån

Figur 119. Översikt på vattendraget mellersta Solgenån, som även inkluderar sjöar i sitt system. Objekt som är inventerade och som redan är kända inom 100 meter från vattnet, är medtagna enligt unik numrering för projektet. Fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Vattendraget

Mellersta Solgenån ingår i Emåns avrinningsområde och rinner genom Eksjö kommun. Vattendraget är exklusive sjöar cirka fem kilometer långt och inklusive sjöar 13,7 kilometer. Vattendragssträckan flyter mellan bäck från Ingarpasjön och sjön Solgen. Vattnet tangerar Höreda, Hult och Mellby socknar om man räknar in sjön Solgen som en förlängning av systemet. Vattendragets karaktär består endast av lugnflytande sträckor med närmiljöer av åkermark. Fallhöjden på sträckan från sjön Grönnen (196 meter över havet) vid Ryningsholms säteri och sjön Solgen (cirka 195 meter över havet) är endast en meter. Inga biflöden annat än dikningar är anslutna till vattendraget. Inom projektet inventerades även enstaka lämningar vid sjön Solgen och ett biflöde från ett antal mindre gölar (Skällsnäs respektive Kvarnmossen). Vattendraget är kraftigt rensat och omgrävt.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Vattendragets benämning, Solgenån, anknyter naturligtvis till sjön Solgen. **Solgen** eller *Solien Lacus* är känt från år 1648. Namnet kommer ur verbet svälja. Tidigare benämning på sjön var **Skaeldir** som åsyftar Skällsnäs. Skällsnäs är känt i olika namnformer sedan år 1377, då benämnt Skaeldesnes. Skällsnäs ligger i den norra delen av sjön.

Natur och geologi

I stora drag är natur och geologi av samma slag som redan beskrivits för Fusån. Bergarter av vulkanisk natur, porfyr, men även gnejser och graniter förekommer. Jordarter domineras av moränsand och moränmo. I området kan finnas enstaka förekomster av isälvsediment och torv. Vattendraget bedöms ha ett högt naturvärde enligt system Aqua, och är här finns utter som är en sårbar art enligt artdatabankens rödlista. Ur fiskesynpunkt vattendraget dåligt kartlagt, även om gös och signalkräfta finns inplanterat. Mellersta Solgenån saknar både limniska nyckelbiotoper och möjliga limniska nyckelbiotoper, endast ett fåtal punktvisa nyckelbiotoper finns. Delar av sjön Solgen har utpekade Natura 2000 områden.

Fisket

Förutom allmänt förekommande fiske är kunskapen dålig över det historiska fisket. Inga dammvallar eller bekräftade kvarnar med ålkistor finns i mellersta Solgenån. Endast en uppgift om fast fiske finns vid utloppet till Markestadviken eller Oset i Solgen. Denna plats ligger cirka 400 meter öster om befintlig bro i Markestad.

Fornlämningsbilden

Den generella fornlämningsbilden inom 100 meter från vattendraget ger en mycket blandad bild, då flera olika tidsperioder finns representerade. Ryningsholm säteri med anor och miljöer från medeltid och framförallt 1600-tal och framåt finns i vattendragets början. Ett antal torpmiljöer representerar de senare perioderna, troligen 1700-1800-tal. En uppgift om kvarnläge finns vid Åholmen. Förhistorien representeras av redskap från sten- och tidig bronsålder i form, till exempel av olika typer av bergarts- och flintyxor. Redskapen från stenåldern dominerar de kända fyndförekomsterna och boplatserna. Järnåldern är representerad av en försvunnen runsten samt fynd av ett vikingasvärd nära bron i Markestad. Fynd av ben på samma plats skulle kunna indikera att en förstörd vikingagrav har funnits nära vattnet. Stora delar av Markestad är utpekade som riksintresseområde, vilket indirekt anknyter till vattnet. I denna miljö finns biologiskt kulturarv i form av strandängar och ädla lövträd samt 1600-talssäterier och äldre ekonomibyggnader och militärboställe med mera.

Industrihistoria

Inga strömsträckor, fall eller dammvallar finns längs mellersta Solgenån. Möjligen finns en äldre utriven dammvall vid Åholmen intill nuvarande bro vid Holma. Några industriella verksamheter kan därför inte heller beläggas. Endast vid sjön Solgen finns ett antal verksamheter, men dessa ska inte ses som del av åns industrihistoria. Vid Skällsnäs fanns tidigare ett tegelbruk, och strax norr därom en kvarn vid Kvarnmossen.

Översikt av dammar och vandringshinder

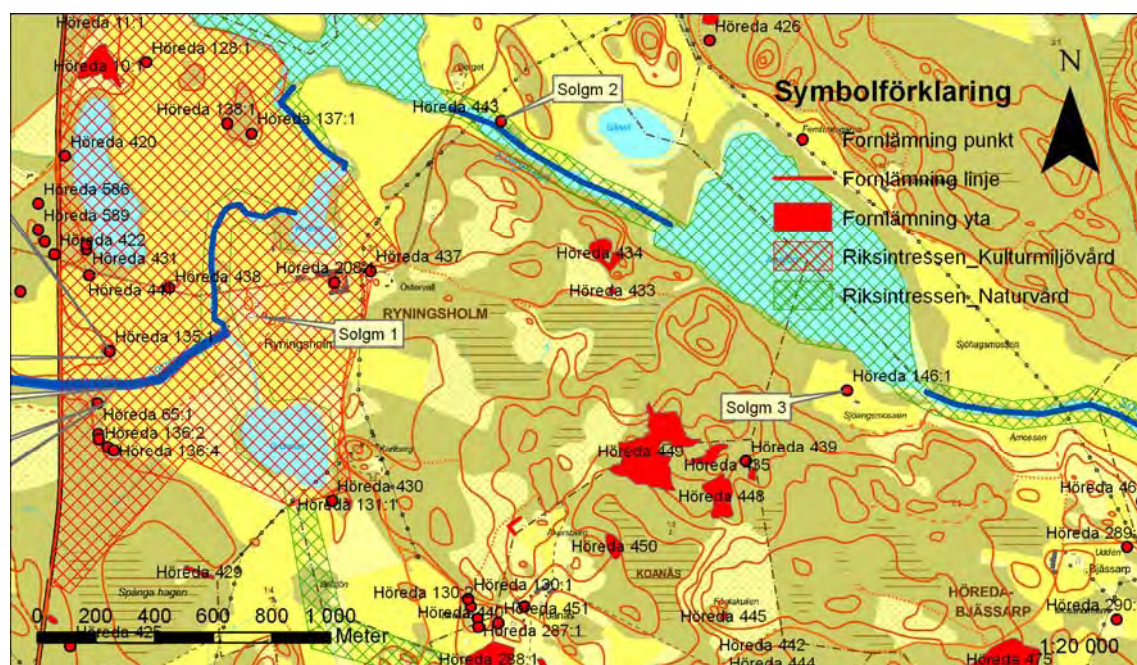
Det finns inga vandringshinder i mellersta Solgenån. Vid Kvarnmossen intill sjön Solgen finns sedan en dammvall vid ett kvarnläge, men idag utgör inte den något hinder. En eventuell dammvall kan finnas under nuvarande vattennivå vid Åholmen i Markestad. Denna utgör inte heller något hinder.

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Förutom de förekomster som finns registrerade i fornlämningsregistret, är mellersta Solgenån utpekad i andra sammanhang. Riksintresse för kulturmiljövård nummer 52, Markestad och Hunnerstad berör den mest östra delen av ån, medan riksintresse 51, Ryningsholm, redan har beskrivits för Fusån. I riksintresse nummer 52 ingår ett herrgårdslandskap med säteri i karolinsk stil samt ett antal äldre boställen och ekonomibyggnader. Strandängar, ädel-lövträd och stenåldersboplatser, fossila åkrar samt gravfält från järnåldern är ytterligare motivationer för riksintressets område. Hela ån inklusive sjön Solgen är även riksintresse för naturvård. Inom detta område finns utter, stora ornitologiska värdena, en rik fisk- och bottenfauna med flera hotklassificerade arter. Skogen längs vattnet ger dessutom värdefulla häckplatser för fågel.

Vattendraget berör endast Eksjö kommun där en kulturmiljöutredning har utförts. Endast ett av de utpekade objekten finns vid ån och är den samma som riksintresset, fast med den interna numreringen 29. Mellersta Solgenån är dessutom klassat som regionalt särskilt värdefullt vatten för natur. Sjön Solgen är klassad som nationellt värdefullt vatten för natur och regionalt särskilt värdefullt för fiske. Ur kulturmiljösynpunkt är även vattendraget utpekad som värdefullt vatten i Jönköpings län, med beröringspunkt på riksintresset nummer 52, Markestad och Hunnerstad.

De kända miljöerna och de nyinventerade objekten får samma identitet som vattendraget, i detta fall med den förkortade beteckningen Solgm (Solgenån mellersta) 1, 2, 3 och så vidare. Den löpnummerade interna beteckningen följer generellt vattnets flöde nedströms. Ett antal extra objekt har även inventerats vid Sjön Solgen; Skällsnäs och Kvarnmossen.

Figur 120. Översikt av vattendragets västra del, med berörda objekt (Solgm 1-3). Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

SOLGM 1 Ryningsholms säteri

Ryningsholms säteri är en anrik herrgårdsmiljö, som dessutom är utpekad som del av **riksintresse nummer 51** i Eksjö kommun. Det är även utpekad i kommunens kulturhistoriska utredning med numrering 30. Herrgårdsmiljön innehåller en mangårdsbyggnad som byggdes år 1822. Den är uppförd i timmer i två våningar och är flankerad av två flyglar. Platsen hävdades redan under 1400-talet. Den tidigare benämningen var då Sjustad. Ryningsholm som det sedan kom att heta kom till i början av 1600-talet då säteriet byggdes. Till säteriets ägor ingår även ett öppet odlingslandskap som skapats genom omfattande sjösänkingsföretag mellan åren 1860-1880. Området är av intresse för naturvärden.

RT90: X 6386472 Y 1450685

Sweref99: N 6384256 E 498823

Figur 121. Ryningsholms säteri till höger i bild, byggdes i början av 1600-talet. Dagens mangårdsbyggnad är dock från år 1822. Idag utgör hela området intressen för både kulturmiljö och natur och ingår i Riksintresse nr 51. Foto mot öst.

SOLGM 2 (FMIS Höreda 443)

Lägenhetsbebyggelse, plats för torp. Troligen torpet Brohagen. Idag är platsen odlingsmark och inga spår efter byggnader finns på platsen. Vid åkanten finns fortfarande äldre vinbärsbuskar från tomten. Platsen har enligt äldre kartor varit bebyggd (Generalstabskartan och enligt en karta från år 1796 över del av Säterigården Röningsholm). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6387140 Y 1451541

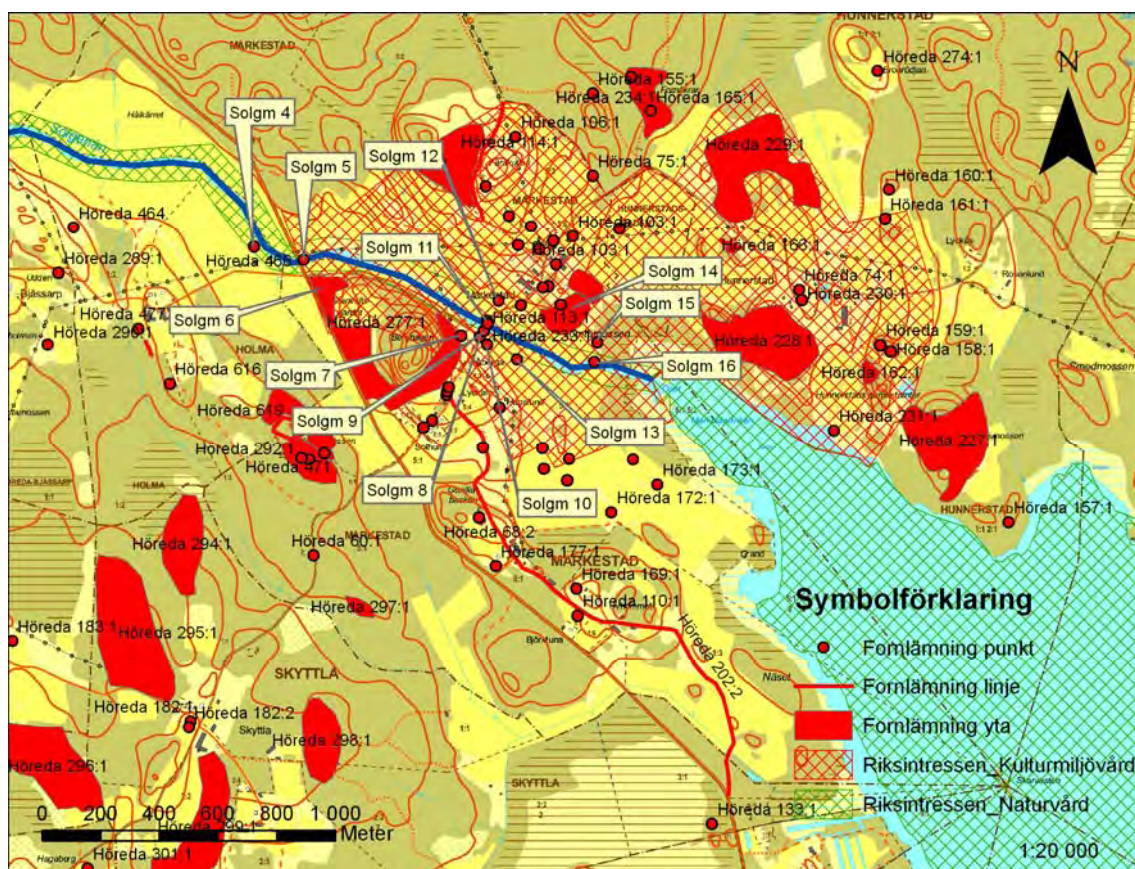
Sweref99: N 6384927 E 499676

SOLGM 3 (FMIS Höreda 146:1)

Fyndplats för skafthålsyxa. Yxan är 0,14 meter lång, 0,06 meter bred och 0,045 meter tjock. En bit är avslagen vid nacken. Påträffades i harvad åker år 1968. Förvaras på Bjässarp 11. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6386220 Y 1452722

Sweref99: N 6384021 E 500867

Figur 122. Översikt av vattendragets östra del, med berörda objekt (Solgm 4-16). Fastighetskartan. Skala 1:20 000.

SOLGM 4 (FMIS Höreda 466)

Plats för lägenhetsbebyggelsen Åholmen enligt Höreda hembygdsförenings torpinventering. Inga spår efter bebyggelse finns på platsen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385772 Y 1454345
Sweref99: N 6383593 E 502495

SOLGM 5

Uppgift om kvarnplats vid Åholmen. Enligt muntlig uppgift av en av markägarna i området, Lennart Jönsson, ska det vid lägre vattenstånd kunna synas en nivåskillnad i vattnet, troligen rest av en dammvall eller kvarnplats vid vattnet direkt öster om befintlig bro. Uppgiften kan inte bekräftas via historiska kartor.

RT90: X 6385726 Y 1454514
Sweref99: N 6383549 E 502665

SOLGM 6 (FMIS Höreda 277:1)

Fossil åker i form av område med röjningsrösen, 580×20-390 meter stort (nordväst-sydöst). Beskrivning saknas. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS. Vid särskild utredning år 2006 återfanns en härd, RAÄ nummer Höreda 658, i närheten av fornlämningen.

RT90: X 6385407 Y 1454794
Sweref99: N 6383233 E 502948

SOLGM 7 (FMIS Höreda 658)

Härd, oregelbunden till rund, 0,8 meter diameter och 0,35 meter djup med skålformad profil. Fylld med 0,05-0,1 meter stora stenar. Är arkeologiskt undersökt. Klassad som **undersökt och borttagen** i FMIS.

RT90: X 6385467 Y 1455051
Sweref99: N 6383296 E 503204

SOLGM 8 (FMIS Höreda 104:1)

Fyndplats för ett svärd, några obestämbara ben och tre skafthålsyxor. Svärdet, benen och en av skafthålsyxorna påträffades vid uppmuddring av ån år 1926. Svärdet, 0,9 meter långt, låg på 0,3 meters djup i bottendyn. Parerstång och knapp är belagda med tunn brons med undantag av ytter- och innerkanter, som har orneringar av silver. Daterat till vikingatid. Svärdet förvaras på Jönköpings läns museum. Enligt uppgiftslämnaren har skafthålsyxan förkommit. Skafthålsyxa påträffad år 1935 på samma plats, består av prickhuggen bergart, 0,1 meter lång, 0,045 meter bred och 0,04 meter tjock. Något konkav ovansida och något konvex undersida. Yxan finns förvarad hos upphittaren. Ytterligare en skafthålsyxa har påträffats på samma plats. Vid särskild utredning år 2006 schaktades i närheten av fyndplatsen, men inget av arkeologiskt intresse återfanns. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385465 Y 1455115
Sweref99: N 6383295 E 503268

SOLGM 9

Bro, äldre brofästen av raserad bro i Markestad. Här fanns tidigare en fin stenbro byggd år 1925. Bron var inte bärande för tyngre trafik, så en ny bro uppfördes omkring 5 meter väster om den gamla för ett par år sedan. Idag finns fundamenten kvar till den gamla bron på den norra och södra sidan, dessa är uppbyggda av rektangulära stenplattformar omkring 4×2 meter stora (väst-öst). Delvis uppbyggda av tuktade stenar. Omkring 0,4-0,5 meter höga från dagens vattennivå. Den nya brons fästen är sammanbundna med de äldre plattformarna, och sten, singel och makadam är påfört och täcker delvis de gamla fästena. Platsen ligger inom riksintresset där äldre miljöer är extra bevarandevärda. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Brofästet norra sidan:

RT90: X 6385508 Y 1455143

Sweref99: N 6383338 E 503295

Brofästet södra sidan:

RT90: X 6385485 Y 1455129

Sweref99: N 6383315 E 503282

Figur 123. Brofästena i Markestad till den gamla stenbron från år 1925, som var betydligt mer estetiskt tilltalande än den nya bron till vänster. Foto mot norr. I närheten har en runsten påträffats men försvunnit, och ett svärd hittades på botten av ån. Dessa fynd pekar ut Markestad som en vikingatida bygd tillsammans med de gravar och ytterligare runristningar som finns inom riksintresseområdet en liten bit norrut. Även stenålderredskap utmålar platsen som tidigt bosatt.

SOLGM 10 (FMIS Höreda 170:1)

Fyndplats för båtixa i bergart, 0,16 meter lång, 0,055 meter bred och 0,03 meter tjock. Yxan är slipad och en bit är avslagen vid nacken. Förvaras hos Torsten Ljunggren, Markestad 51. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385437 Y 1455141

Sweref99: N 6383267 E 503294

SOLGM 11 (FMIS Höreda 113:1)

Uppgift om runsten. Enligt uppgift har stenen varit 1,65 meter hög och 1 meter bred och burit inskriptionen: irfR gjorde värden efter ... sin fader... En gammal uppgift meddelar att runstenen skall ligga i Emån under bron vid Markestad eller efter en senare anteckning "vid bron". Flera försök att finna stenen har varit förgäves, bland annat på 1880-talet och år 1926. Vid särskild utredning år 2006 schaktades i närheten av platsen, men inget av arkeologiskt intresse återfanns.

RT90: X 6385519 Y 1455142

Sweref99: N 6383349 E 503294

SOLGM 12

Fyndplats för flintixa och avslag (figur 124 och 125). Markägaren Lennart Jönsson har på denna ungefärliga plats hittat ett antal föremål, varav en tjocknackig flintixa i brunmelerade skiftningar. Yxan är omkring 0,12 meter lång, 0,55 meter bred i eggpartiet, cirka 0,35 meter bred i nacken och 0,3 meter tjock. Ett större avslag i bergart (porfyr) fanns på samma plats. Även ett antal övriga slagen flinta fanns på platsen. Fynd av kritpipor finns även från åkern.

Indikerar stenåldersboplatser i området. Föremålen varas på gården hos markägaren. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6385587 Y 1455179
Sweref99: N 6383417 E 503330

Figur 124 och 125. Till vänster en tjocknackig flintyxa från bondestenålderns mellersta fas, cirka 3200-2900 år före Kristus. Till höger ett avslag i porfyr, en lokalt använd bergart som är ett vanligt fynd i denna del av Småland. Dessa fynd är bara några få av flera som påträffats i markerna vid ån i Markestad och indikerar att platsen har varit bebodd sedan stenåldern.

SOLGM 13 (FMIS Höreda 176:1)

Fyndplats för tjocknackig yxa, 0,12 meter lång, 0,045 meter bred och 0,03 meter tjock. Yxan är slipad och ett stycke på sidan är avslaget. Förvaras hos Torsten Ljunggren, Markestad 51. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385387 Y 1455243
Sweref99: N 6383219 E 503397

SOLGM 14 (FMIS Höreda 105:1)

Boplatz utan synlig anläggning där man upphittat: Flintdolk, eldslagningssten, spetsnackiga yxor, tunnbladig yxa, trindyxa, tväryxa, skrapa, tjocknackig yxa, yxämne, eventuellt en spjutspets, yxa och ett bryne. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6385540 Y 1455411
Sweref99: N 6383373 E 503563

SOLGM 15 (FMIS Höreda 233:1)

Fyndplats, ungefärlig, för två yxor enligt uppgift. Skaftålsyxa i grönsten (diabas), 0,095 meter lång, 0,04 meter bred och 0,032 meter tjock vid eggen. Tväryxa i grönsten, 0,08 meter lång, 0,03 meter bred och 0,015 meter tjock. Upphittaren var anställd hos markägaren Ljunggren. Det är oviss om de förvaras idag, efter en anteckning gjord i september år 1950 av Moberg. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385444 Y 1455518
Sweref99: N 6383279 E 503671

SOLGM 16

Uppgift om fast fiske. Enligt muntlig uppgift av Lennart Jönsson som bor i området, ska det på denna plats ha funnits fast fiske tidigare. Den exakta belägenheten är något osäker, lägesangivningen ska därför ses som ungefärlig.

RT90: X 6385377 Y 1455506

Sweref99: N 6383211 E 503660

Figur 126. Översikt av Skällsnäs som ligger i sjön Solgen, med berörda objekt (Solgm 17-22) som är lämningar vid det gamla tegelbruket och Kvarnmossen. Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGM 17

Husgrund historisk tid, Skällsnäs gamla tegelbruk. Enligt uppgift av Lennart Jönsson, är detta resterna efter tegelbruket i Skällsnäs. Husgrunden är från den byggnad där ugnen fanns. Grunden är cirka 12×12 meter stor och 2-2,5 meter hög och uppbyggd av naturstenar såväl som tuktade stenar 0,5-1,5 meter stora. En stående vägg finns delvis kvar i öster. Direkt väster om ugnbyggnaden finns en rektangulär stensatt yta ungefär 50×20 meter stor (väst-öst) och cirka 0,2 meter hög. Tegelbruket ska ha byggts någon gång i början av 1800-talet, verksamheten upphörde dock på 1930-talet. Byggnaden revs på 1950-talet. Grunden ligger på ett impediment och är bevuxen med sälg och björk, totalt ett tiotal träd. En lertäkt fanns nordöst om husgrunden, i ett sankare parti. Tegelbruket är markerat på generalstabskartan. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6383876 Y 1458837

Sweref99: N 6381751 E 507007

Figur 127. Tegelbrukets ugnruin på Skällsnäs. En lämning som ligger på ett näs i den norra delen av sjön Solgen. Foto mot öst.

SOLGM 18

Husgrund historisk tid, Skällsnäs. 150 meter sydväst om Skällsnäs tegelbruksruin/husgrund finns ytterligare en husgrund. Grunden ligger på en naturlig förhöjning och är relativt välbevarad. Grunden är rektangulär i formen 10×6 meter (nord-syd). Syllgrundens bredd/väggar är 1,2-1,5 meter tjocka. I denna finns en källare, som är cirka två meter djup. Sly växer i grunden. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**.

RT90: X 6383761 Y 1458718**SOLGM 19**

Brofästen av äldre bro vid Kvarnmossen. Brofästena består av förstärkningar med gjutna betongfundament, troligen sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. En äldre bro finns med på Generalstabskartan från år 1875. Möjligen är detta denna bro eller en senare förbättrad variant. Varje sidas fäste är 4-5 meter stora, 3,5 meter höga, kvadratiska och sticker ut i vattnet. Längst ut är en avsats eller fasning där man lagt timmer eller motsvarande som bromaterial/övergång. Räcken i järn ligger nedrasade i vattnet söder om bron. Klassas som övrig kulturhistorisk lämning i FMIS.

Västra fästet:

RT90: X 6385146 Y 1458823

Sweref99: N 6383020 E 506978

Östra fästet:

RT90: X 6385149 Y 1458832

Sweref99: N 6383023 E 506987

Figur 128. Brofundamenten vid Kvarnmossens gamla kvarnplats. Foto mot söder.

SOLGM 20

Dammvall vid Kvarnmossen. Dammvall eller styrarm för vattnet mot kvarnplatsen eller bron. Dammvallen ligger på den östra sidan av vattnet och är 30-40 meter lång, 4 meter bred och cirka 1-1,30 meter hög. Dammvallen är kallmurad med stenstorlekar på 0,2-1 meter. Idag är den övermossad och bevuxen med asp. Troligen har en större spegelyta tidigare funnits norr om fördämningen. Någon dammvall finns inte på den västra sidan av vattnet, istället har den brantare topografin där fungerat som styrning av vattnet. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385169 Y 1458833

Sweref99: N 6383043 E 506987

Figur 129. Dammvallen vid Kvarnmossen mot den nedströms liggande bron. Den enda egentliga kvarn-läggningen som återstår av den forna kvarnplatsen. Foto mot sydväst.

SOLGM 21

Uppgift om kvarn vid Kvarnmossen. Själva upphovet till den lokala benämningen av mossen. Enligt generalstabskartan har här funnits en kvarn. Denna har dessutom pekats ut i

läge av Lennart Jönsson, Markestad. Denna revs i mitten av 1900-talet, men här ska enligt Lennart ha funnits en kvarnbyggnad i två våningar på den östra sidan av vattnet direkt söder om bron. Idag finns dock inte ens någon grund kvar av kvarnen. Nuvarande väg strax söder om kvarnläget har förändrat vattnets flöde något, då en ny överfart av bäcken byggdes och en äldre sträckning för vattnet har fyllts igen i samband med vägbygget.

RT90: X 6385146 Y 1458835

Sweref99: N 6383020 E 506990

SOLGM 22

Färdväg i form av äldre vägbank till bro vid Kvarnmossen. Den äldre vägen som gick till bron vid Kvarnmossen finns bevarad på den östra sidan av bäcken. Vägbanken är ungefär 4 meter bred och 0,2-0,5 meter hög. Vägen är omkring 30 meter lång och tangeras av den nya moderna asfaltsvägen. Troligen är vägbanken tillkommen under 1800-talet, möjligen något tidigare. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6385136 Y 1458858

Sweref99: N 6383010 E 507013

Figur 130. Vägbanken från Kvarnmossens äldre bro, kraftigt övervuxen. Kvarnen som enligt uppgift ska ha varit en hjulkvarn, låg ungefär i det högra hörnet på bilden, några meter söder om bron. Foto mot sydöst.

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Antalet lämningar eller objekt vid mellersta Solgenån är relativt få på detta korta vattendrag, som anses kunna beröras av restaureringsåtgärder. De enskilda objekten värderas enligt nedan. Nedan finns även en kort tabellöversikt med både tidigare kända lämningar och de nyinventerade lämningar. Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i den nedanstående tabellen.

Figur 131. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt mellersta Solgenån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	-	2	2
Kvarn	-	2	2
Färdväg	-	1	1
Fast fiske (uppgift om)	-	1	1
Lägenhetsbebyggelse (torp)	2	-	2
Dammvall	-	2	2
Husgrund	-	2	2
Fossil åker	1	-	1
Kulturhistoriskt intressant miljö (Ryningsholm)	1	-	1
Runsten	1	-	1
Boplats	1	-	1
Fyndplats	4	1	5
Härd	1	-	1

Mellersta Solgenån är den kortaste av Solgenåarna och har inga naturliga strömsträckor. Följaktligen finns inte heller några industrimiljöer baserade på vattnets energi att finna här. Det kan därför vara något missvisande med statistiska uppgifter vad gäller nyfunna eller nyinventerade objekt. Sett till själva vattendraget har kunskapsnivån ökat med 45 %, om man räknar med de extra objekten i sjön Solgen, Skällsnäs och Kvarnmossen, blir ökningen 100 %.

Figur 132. SOLGM 5 Uppgift om kvarn Åholmen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 133. SOLGM 9 Äldre brofästen Markestad

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Ligger inom riksintresse 52 för kulturmiljövård och inom riksintresse för naturvård i Jönköpings län
Summa	18	

Figur 134. SOLGM 16 Uppgift om fast fiske

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Ligger inom riksintresse 52 för kulturmiljövård och inom riksintresse för naturvården i Jönköpings län
Summa	11	

Figur 135. SOLGM 19 (bäck mellan Kvarnagölen och Kvarnmossen) Brofästen äldre bro vid Kvarnmossen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 136. SOLGM 20 (bäck mellan Kvarnagölen och Kvarnmossen) Dammvall vid Kvarnmossen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

Inga sådana miljöer har identifierats i vattendraget. Riksintressena 51 och 52 för kulturmiljövard berör i huvudsak lämningar som ligger en bit från vattnet och kan inte räknas in som vattenbaserade värdefulla miljöer.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT INTRESSANT LÄMNING**OBJEKT I. ÄLDRE BROFÄSTEN MARKESTAD.**

Berör **SOLGM 9**. Bron från 1925 som stod här innan var av ett slag som enligt Trafikverkets egen klassning tingar ett visst värde som bevarandevärd bro. I detta fall har dessa värden bortprioriterats på grund av den samhällsekonomiska nyttan. I detta fall en för trafiken ändamålsenlig och bättre bärande bro. Brofästena ligger inom riksintresse nr 52 och ska knytas till denna miljö. Restriktivitet måste i fortsättningen tas vid eventuella åtgärder i vattnet eller kanten av vattnet. Fästena bör få vara kvar i den tappning de finns bevarade idag. Tillgängligheten får anses vara måttligt god då den är tillgänglig nära befintlig väg och bro.

OBJEKT II. ÄLDRE BROFÄSTEN VID KVARNMOSSEN.

Berör **SOLGM 19**. Bron ingår i en äldre infrastruktur som numera har blivit omändrad. Fästena ligger vid en kvarnmiljö och kan även ha fungerat som en dammvall mot den numera borttagna kvarnen. Det är dock oklart om här funnits dammluckor i anslutning till bron. Troligen utgör de fästen som syns idag, en betongförstärkning av en ännu äldre broplats. Betongen är troligen av ett tidigt slag från tidigt 1900-tal, möjligen sent 1800-tal. De har ett pedagogiskt värde i kvarnmiljön och är relativt lättillgängliga med bil. Restriktivitet bör tas vid objektet om eventuella åtgärder i vattnet kommer ifråga.

OBJEKT III. DAMMVALL VID KVARNMOSSEN.

Utgörs av **SOLGM 20**. En dammvall finns bevarad på den östra sidan av bäcken vid kvarnmossen. Här har troligen funnits en större spegelyta tidigare. Dammvallen är välbevarad och består av en kallmurad konstruktion, och ska ses i sitt sammanhang i den forna kvarnmiljön där de andra lämningarna har försvunnit. Dammvallen utgör troligen inget hinder för eventuella åtgärder i bäcken, men restriktivitet bör tas så att lämningen får beva-

ras i befintligt skick. Platsen är relativt åtkomlig med bil, med en kortare vandring fram till objektet.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE

OBJEKT IV. UPPGIFT OM KVARNPLATS VID ÅHOLMEN.

Berör **SOLGM 5**. Platsen är utpekad som ett troligt läge för kvarn, då det har syns en nivåskillnad vid lägre vattenflöden i ån. Möjligen kan det vara fundament till en äldre kvarnplats eller mer sannolikt dammvallen till denna som kan ligga under vattenytan. Själva lämningen utgör inget pedagogiskt värde idag, men restriktivitet bör tas om bottentopografin i vattnet berörs av förändring i samband med eventuella åtgärder i vattnet.

OBJEKT V. UPPGIFT OM FAST FISKE NÄRA ÅNS UTLOPP I SJÖN SOLGEN.

Berör **SOLGM 16**. Enligt muntlig uppgift ska det ha funnits ett äldre fast fiske in på 1900-talet någonstans i detta område. Inget är synligt idag, men det skulle kunna finnas lämningar under dagens vattennivå. Det är oklart om det rör sig om en ålkista eller vidjeverk eller liknande fångstanordning. Lämningen har idag inga pedagogiska eller större kulturhistoriska värden. Berörs denna sträcka av åtgärder i vattnet bör hänsyn iakttas om eventuella rester av fångstanordningen skulle finnas kvar under vattenytan.

Typvattendrag – motivering

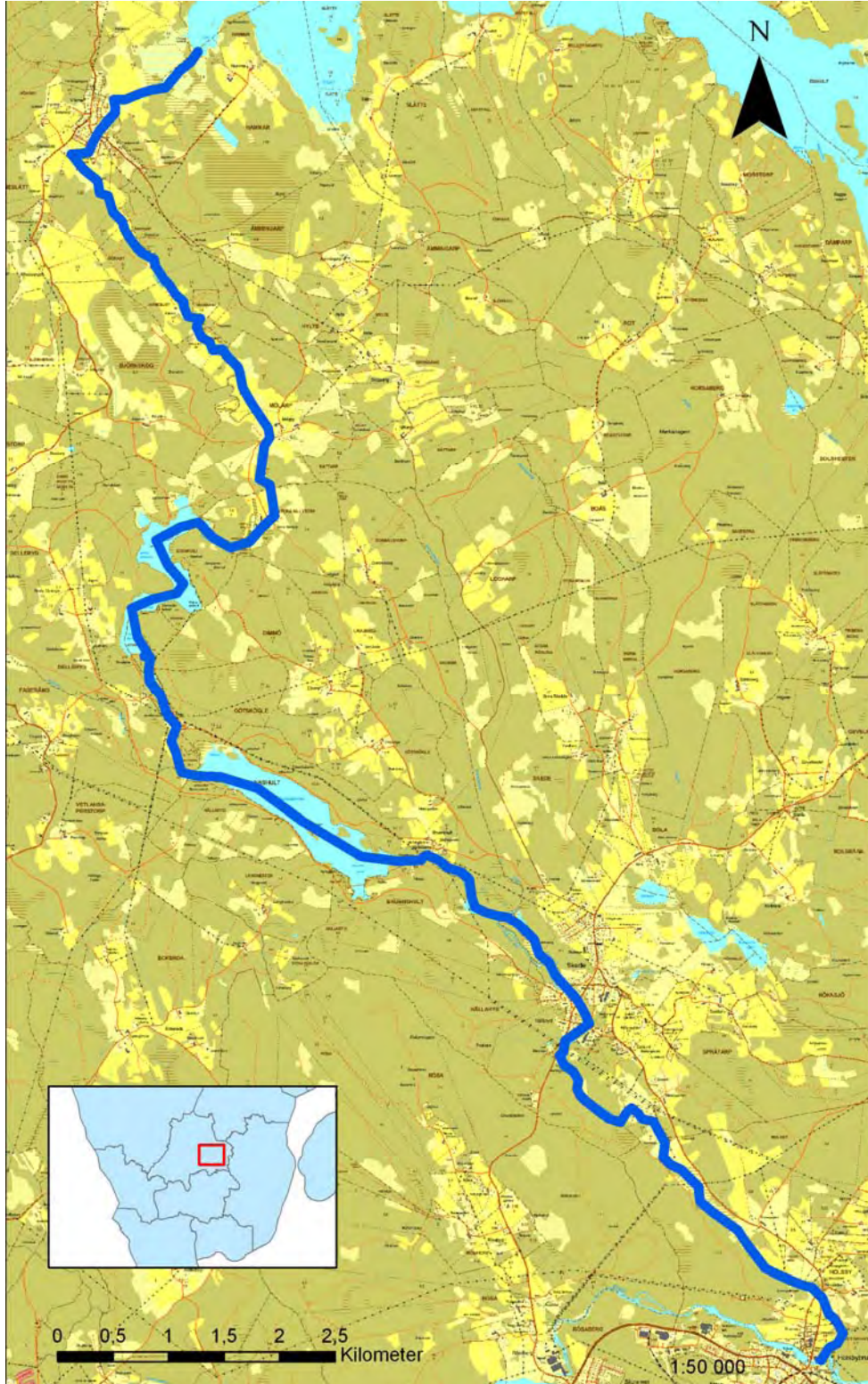
Mellersta Solgenån klassas som **typvattendrag II**. (se avsnittet Utvärderingsmodellen). Detta innebär att vattendraget uppvisar endast ett fåtal lämningar i eller direkt invid vattnet. Dessa är ensamliggande och har ingen gemensam koppling. De är dessutom från olika tidsperioder. Närmiljöerna upp till 100 meter från vattnet kan ge en annan prägel som till exempel de mångtaliga stenåldersfynden. Även lämningar från den yngre järnåldern och de senare herrgårdsmiljöerna är andra faktorer som sätter en mångfasetterad prägel med stort tidsdjup på området, inte minst har detta varit grundläggande för området som utpekat riksintresse.

REKOMMENDATION

Restriktivitet gäller vid de få enskilda objekten. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt.

Nedre Solgenån

Vattendraget

Figur 137. Översikt på vattendraget nedre Solgenån. Fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Nedre Solgenån ingår i Emåns avrinningsområde och rinner mellan sjön Solgen och Emån. Vattendraget är inklusive dammarna vid Klinte och Brunnshult cirka 20,2 kilometer långt. Ån passerar genom Eksjö och Vetlanda kommuner och tangerar Mellby, Skede, Vetlanda och Alseda socknar. Vattendragets karaktär domineras av lugnflytande sträckor med närmiljöer av barr- och blandskog samt myrmark. Fallhöjden på sträckan från sjön Solgen (195 meter över havet) och Emåns huvudfåra vid Holsbybrunn (cirka 144 meter över havet) är omkring 51 meter, vilket är en ansevärd fallsträcka påverkat av de dammar som finns längs vattendraget. Dammarna som påverkar vattnets flöde regleringsdammen vid Värne och kraftverksdammarna vid Klinte, Brunnshult och Axelfors. Bäckar och biflöden som ansluter till ån är Runstensbäcken och Flisbäcken. Skummebäcken och Brunnsbäcken ansluter i sin förlängning till nedre Solgenån via Lillån. I övrigt finns ett antal mindre bäckar och diken från sjöar. Vattendraget är kraftigt rensat och rätat.

De kända miljöerna och de nyinventerade objekten får i detta fall identiteten Solgn (Solgenån nedre) 1, 2, 3 och så vidare. Den löpnumrerade interna beteckningen följer generellt vattnets flöde nedströms. Ett antal extra objekt har även inventerats på mindre biflöden och bäckar; Flisbäcken och Runstensbäcken samt bäck från Alarpagöl. Dessa har fått samma beteckning som huvudfårans identitet.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Vattendragets benämning, Solgenån, har som tidigare nämnts anknytning till sjön Solgen, som är känt som *Solien Lacus* år 1648. Namnet kommer ur verbet svälja.

Natur och geologi

Natur och geologi är i stort sett av samma typ i samtliga av Solgenåarna. Detta innebär bergarter av vulkanisk natur, porfyr, gnejser och graniter. Jordarter domineras av morän-sand och moränmo med enstaka inslag av isälvsediment och torv. Nedre Solgenån bedöms ha ett högt naturvärde enligt system Aqua. Här finns till exempel de hotade arterna flodpärlmussla, hartmansstarr, kungsfiskare och utter. Bergsimpa, elritsa, gädda och öring är exempel på fiskar i vattendraget. Gös och signalkräfta finns inplanterat. Ån har både befintliga och möjliga nyckelbiotoper som till större delen finns i strömmande partier av ån. Ån har även punktvisa nyckelbiotoper; åtta befintliga och elva möjliga. Delar av ån har även strömvattenfiske, skogliga nyckelbiotoper, ett mycket värdefullt våtmarksområde vid sjön Solgen, samt möjliga rikkärr i anslutning till vattendraget. Den sistnämnda ingår i områden med öppen hagmark, sötvattensstrandängar och betad skog. En sträcka mellan Klintedammen och Brunnshultadammen är utpekad som Natura 2000 område.

Fisket

En stor grad av fast fiske och allmänt fiske har bedrivits nedre Solgenån under historisk tid. Inte minst ålfisket har varit utpräglat och är känt från 1600-talets början enligt äldre historiska kartor. De kända platserna för ålkistor har varit belägna vid kvarnmiljöerna från Värne ända ned till Skedetrakten. Dessa har varit belägna vid Värne, Mölarp, Stora Billstorp, Stenvill, Klinte och Brunnshult. Förmodligen har det funnits ålkistor ännu längre söderut i ån. Uppgifter om båt- och notplan (-nät) finns strax söder om Värne.

De stora dammarnas tillkomst under 1800- och 1900-talet har naturligtvis påverkat fiskens framkomst i ån. Åtgärder för att motverka detta bedrevs av länets fiskerikonsulenter genom

att anlägga ålyngelledare vid Värne, Klinte och Brunnshult i början av 1900-talet. Delar av dessa konstruktioner finns fortfarande kvar i raserat skick då driften upphörde år 1961. Under en tid pågick istället manuell utkörning av ål uppströms längs ån via bil. Längs vattendraget finns ett antal platser med namn som antyder fiskeverksamhet. Till exempel Ålkistan vid Brunnshult och Mörteberg i Skede.

Fornlämningsbilden

Nedre Solgenån har en stor variation av olika typer av lämningar och en stor bredd eller ett stort tidsdjup på de vattennära lämningarna. Ån har en stor prägel av vattenkraftsutnyttjande verksamheter vilket återspeglas genom de många kvarnmiljöerna, sågarna och något senare även kraftstationerna. Kraftstationerna ligger även vid forna kvarnlägen, men kan sägas fortsätta en gammal hävd men i ett annat syfte. Därför har även de tidiga kraftstationsdammvallarna från början av 1900-talet fått ett visst kulturhistoriskt värde samtidigt som de själva utgör representanter för tidig vattenkraftproduktion. Vad gäller förhistoriska lämningar och fynd, finns de flesta tidsperioderna representerade. Från stenåldern finns ett flertal verktyg i form av flint- och bergartsyxor vid åkanten, men även en del fynd från själva åbotten. Järnåldern representeras av gravar och gravfält och i viss grad även av röjningsröseområden. Bronsåldern är sämre känd vad gäller lämningar, åtminstone inom 100 meter från vattendraget. Tidsperioder som är klart dominerande är 1600-tal fram till 1800-talets slut och präglas av de nämnda kvarnmiljöerna, sågarna och viss industriell verksamhet. Enstaka kvarnmiljöer har blivit omvärderade till fasta fornlämningar, där dessa har kunnat beläggas till 1600-talet eller tidigare. Fiskeplatser från 1600-talet och framåt till största delen ett immateriellt kulturarv, då dessa fångstanordningar ofta inte finns kvar, men visar på en av de mest vanliga verksamheterna längs nedre Solgenån. Broar, brorester och äldre vägar är även här en vanlig förekomst. Andra kategorier som är vanligt förekommande är torpgrunder med tillhörande trädgårdar, åkerytor och murkonstruktioner av olika slag. Längs vattendraget finns även ett antal gruvhål och smideslämningar. I Holsbytrakten finns även naturbildningar och berg med tradition. Flera kvarnmiljöer har även kommit att bli undervattenslämningar då de hamnat ett tiotal meter under nuvarande vattenyta, som en följd av de stora dammarnas tillkomst i Klinte och Brunnshult.

Industrihistoria

Den första äldre småindustriella miljön i vattendragets början återfinns i Värne. Den tidigaste användningen på denna plats återges av skriftliga belägg då platsen benämns Wærna qvarnn år 1477 och Waerne qvarn år 1482. Platsen är utmärkt på flertalet historiska kartor där mjölkvarn, såg och fiske har utgjort de tidigaste verksamheterna (till exempel akt 06-MLL-41, laga skifte år 1843). Platsens funktion fanns i princip kvar fram till 1900-talets början. I början av 1800-talet byggdes en större regleringsdamm för vattendraget strax väster om en äldre dammvall. Vid detta tillfälle byggdes nya kvarnar, sågar och ålkistor vid den nya dammen. Idag finns inga kvarnar kvar utan endast regleringsdammen. Senare tillkomster av industrier är till exempel Värne smedja som är klassat som industriminne. Smedjan ligger inte vid vattnet utan en bit inåt i samhället strax söder om dammvallen.

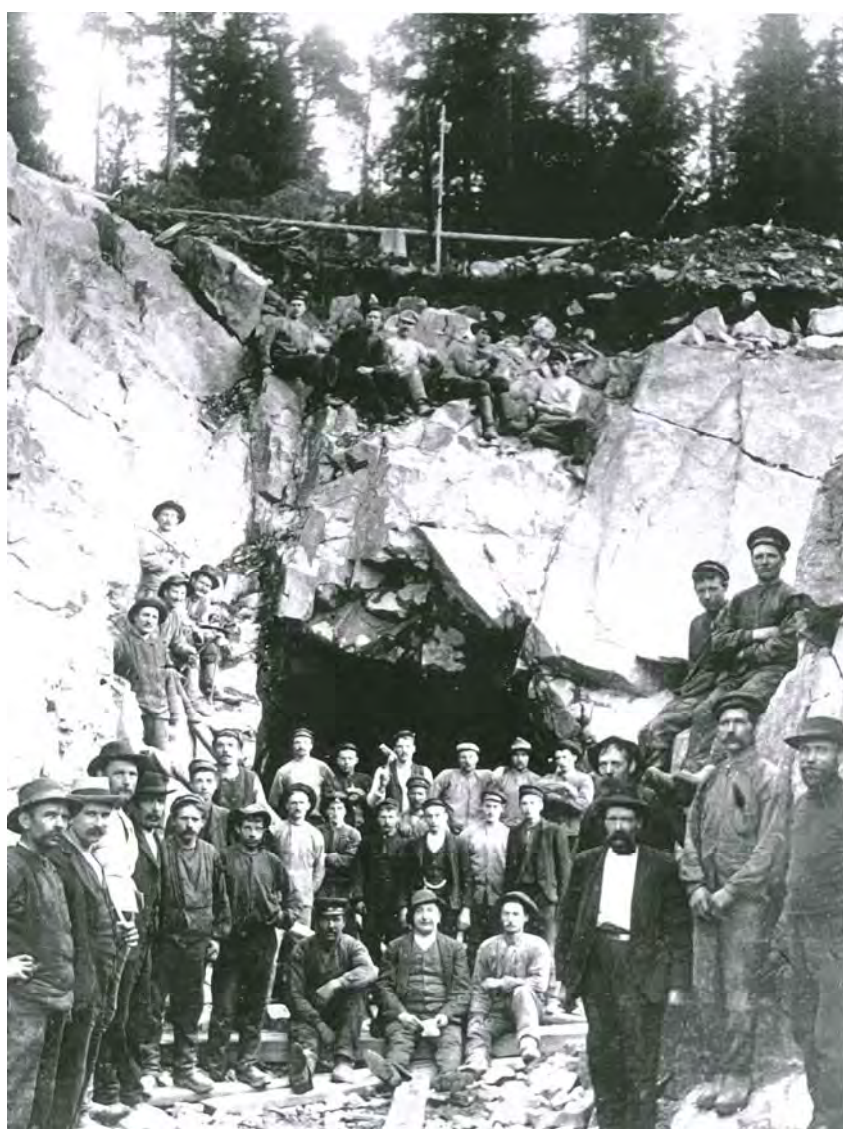
Figur 138. Laga skiftets karta för Värne från år 1843 visar flera av miljöerna som registrerats inom projekt Kultur Aqua. De röda markeringarna visar sågen och kvarnen längst i norr, en äldre stenbro strax söder om dessa och en båt- och nätplan för allmänt fiske i ån längst söderut.

Nästa plats nedströms med småindustriella lämningar ligger eller snarare låg vid Stenkivill. Idag är platsen satt under vatten i Klintedammen sedan 100 år tillbaka. Här finns flertalet kvarnar, en såg och en smedja samt även ett oljeslageri. Även en stenvalsbro är satt under vatten. I samband med reparationsarbeten av dammvallen torrlades Klintedammen år 1962, och de ruiner och anläggningar som tidigare hade hamnat under vattnet blev synliga igen. Vid detta tillfälle tog man bland annat upp ett antal kvarnstenar från ett oljeslageri.

Figur 139. Klintedammen torrlagd år 1962. Vid detta tillfälle passade man på att ta upp ett antal kvarnstenar från oljeslageriet. Dessa förvaras idag på den lokala hembygdsgrden. Bilden är förmedlad och tryckt på medgivande av Margon Ljungberg.

Söder om Klintedammens dolda lämningar finns Klinte äldre kvarnmiljöer, kända sedan 1600-talet, möjligen ännu tidigare. Denna plats har brukats i omgångar och lägena för kvarnar och senare även sågar ändrades med tiden. Totalt ska det ha funnits sex till sju kvarnlägenheter vid Klinte. Under 1800-talet anlades även Holmafors tändstickfabrik väster om ån och här fanns flertalet byggnader som till större delen är borta eller fallfärdiga idag. Ett antal grunder kvarstår samt enstaka maskiner. Produktion av tändstickor lades ned år 1904. Den nya fokusen lades istället på ett kraftstationsbygge under åren 1907 till 1910, då även en tunnel sprängdes genom berget ned till själva stationen. Kraftstationen som byggdes om på 1980-talet är fortfarande i drift och utgör den mest påtagliga förändringen i den naturliga miljön i området. Till exempel hindrades fisk och andra vattenlevande organismer att kunna vandra på grund av dammvallen. En lösning var senare att bygga ålyngelledare förbi dammvallen, denna metod lades dock ned i början av 1960-talet.

Figur 140. Arbetslaget som byggde tunneln från dammvallen via en kanal och genom berget ned till kraftstationen i Klinte. Bilden är förmedlad och tryckt på medgivande av Margon Ljungberg.

Nästa industriområde av något större format finns i Brunnshult. Denna miljö påminner en hel del om den i Klinte, då ett antal kvarnar och senare en kraftstation har präglats platsens

industrihistoria. Flera av kvarnplatserna finns inte längre kvar även om enstaka stenar är synbara. Strax väster om nuvarande dammvall vid den så kallade Ulvedamm, fanns tidigare även en spiksmedja. Smedjan har liksom många av lämningarna i Klintedammen hamnat under vatten i samband med byggandet av kraftstationsdammen i Brunnshult. Kraftstationen i sig är förklarad som industriminne på grund av den tidstypiska konstruktionen och att den ursprungliga funktion i princip är den samma som i början av 1900-talet. Kraftverksbygget i Brunnshult är samtida med den i Klinte och stod klart omkring år 1910. Även här fanns en ålyngelledare för att motverka ålens hinder vid dammvallen. Ålrännan finns fortfarande kvar även om den är nedrasad strax nedanför dammvallen. Idag utgör den en någon udda men intressant lämning både ur ett kulturhistoriskt och ur ett fiskerihistoriskt perspektiv. Direkt öster om kraftstationen finns en kvarnruin bevarad intill nuvarande bro. Här fanns ytterligare en kvarn söder om vattnet, som dock försvann vid anläggandet av en väg och kraftstationen. Direkt öster om dessa kvarnplatser fanns även en pliggfabrik. Cirka 300 meter sydöst om dessa anläggningar finns även Axelfors kanal som leder ned till Skede. Kanalen utgör även ett industriminne och en övrig kulturhistorisk lämning.

Den sista egentliga industrihistoriska miljön i vattendraget finns i Skede. Skede utmärker sig genom att ha äldre träindustrier i form av sågar, men även något modernare från sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet i form betonggjuteri och möbelfabrik. Hällarydsverken utgör idag ett industriminne knutet till den tidigare betonggjuteriverksamheten, men här fanns tidigare även produktion av kvarnmaskiner och turbiner. Direkt norr om Hällarydsverken ligger den så kallade Ångbåten, en liten ö, där sågar och kvarnar var i drift sedan början av 1800-talet. Idag finns en hel del stenkonstruktioner kvar på och vid ön, och även äldre dammvallar finns kvar även om dessa är sänkta till tröskelnivå idag. Omkring 300-400 meter nordöst om lämningarna vid Hällarydsverken finns en möbelfabrik, Ekenäs Design AB, som utgör industriminne. Tidigare fanns även kvarn och såg vid denna plats, som troligen härstammar från 1700-talet. Med åren byggdes dessa om och kvar finns till exempel en betonggrund, men även en äldre grund som sannolikt utgör en mjölkvarnsgrund enligt historiska kartor (akt 06-SEE-14, storskifte år 1795).

Figur 141. Den så kallade Ångbåten, en mindre industriö där sågar och kvarnar var belägna. Idag kvarstår grunder och murrester på och vid ön, samt de dammvallar som syns på kartan (akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847).

Översikt av dammar och vandringshinder

Nedre Solgenån är kraftigt reglerat genom dammarna vid Värne, Klinte och Brunnshult, vilket naturligtvis påverkar fiskens förmåga att kunna vandra. I viss mån påverkas vandringshinder även av dammvallen vid Axelfors kvarn eller kraftstation. Målsättningen för vattendraget ur naturvårdessynpunkt är bland annat att förbättra förutsättningarna för öring och färna i den nedre delen av ån som står i fri förbindelse med Emåns huvudfåra. I praktiken innebär detta området nedströms Brunnshultsområdet. En annan målsättning är att området mellan kraftverksdammarna i Klinte och Brunnshult ska säkra bevara beståndet av utter och flodpärlmussla, samt bevara de mycket höga naturvärden som finns knutna till naturtypen näringsfattiga vattendrag. Föreslagna åtgärder är bland annat utläggning av sten och död ved samt säkring och ökning av vattenflödet på sträckor med sämre flöde.

Antalet vandringshinder för biotoper som fisk, kräpta och andra vattenlevande organismer är relativt få i nedre Solgenån, men är av sådan karaktär att de påverkar vandringshinder totalt på vissa sträckor. En del vandringshinder finns även i biflöden och bäckar till ån, men berör bara i mycket liten grad kulturmiljöer. Andra vandringshinder utgörs av till exempel för fisk feldimensionerade vägtrummor som behöver åtgärdas. Det första vandringshindret utgörs av Värne regleringsdammvall. Det andra hindret är Klinte kraftstations dammvall. Det tredje hindret består av dammvallen till Brunnshults kraftstation. Här finns egentligen två vandringshinder, då det även finns en dammvall vid själva kraftstationen. Nästa hinder utgörs av den lilla dammvallen vid Axelfors kraftstation. Fallhöjden är här tillräckligt stor att den omöjliggör fiskevandring via Axelfors kanal.

Antalet fördämningsvallar har under historisk tid varit stort i vattendraget, men idag utgör dessa inga vandringshinder om de överhuvudtaget finns kvar. Forna vandringshinder längs nedre Solgenån har funnits vid kvarnmiljöer vid Värne, Mölarp, Stora Billstorp, Stenkvill, Klinte, norr om Strömmahult, Brunnshult, Kvarnarp och Skede.

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Nedre Solgenån berörs i mindre grad av riksintressen. Några riksintressen för kulturmiljövård finns inte, däremot tangeras vattendraget i sin början och sitt slut av riksintressen för naturvård. Dessa områden utgörs av sjön Solgen i norr och Emåns huvudfåra i söder, och utgör även Natura 2000 område, som ingår i EU:s nätverk för värdefull natur. En sträcka mellan Klintedammen och Brunnshultsdammen är även utpekad som Natura 2000 område. Motivationen här är att sträckan innehåller flytbladsvegetation eller akvatiska mossor samt är habitat för flodpärlmussla och utter. Vattendraget är även utpekad som regionalt värdefullt vattendrag för fiske och för natur, sträckan Brunnshult ned till Emåns huvudfåra.

Vattendraget berör kommunerna Eksjö och Vetlanda, där kulturmiljöutredningar har utförts. Inga objekt berörs i Eksjö kommun. Däremot finns flera av kommunen utpekade miljöer i Vetlanda kommun. I Mellby socken finns område nummer 58 som utgörs av Hälarydsverken öster om ån och bostäder väster om ån. Här finns även äldre byggnader som är inflyttade från andra ställen i socknen. Öster om ån finns även objekt nummer 227 som är en prästgårdsbyggnad från år 1917, och objekt nummer 228 som är Skede hembygdsgård (se även SOLGN 69).

Vattendraget berör även ett antal objekt från registret över industriminnen som redan nämnts. Dessa är smedjan i Värne, Värne 7:8, Holmafors Tändsticksfabrik i Klinte, Delle-

ryd 1:2, Brunnshults kraftstation, Brunnshult 7:8, Axelfors eller Hällaryds kanal, Skede 1:23, Hällarydsverken i Skede, Hällaryd 8:1. I en bäck som är ett biflöde till ån finns även nämnda Ekenäs Design AB som tillverkar möbler, Hällaryd 4:55.

Figur 142. Översikt av nedre Solgenåns övre del, med berörda objekt (Solgn 1-15). Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGN 1 (FMIS Mellby 12:1)

Grav i form av stensättning. Stensättningen är rund, 7 meter i diameter och 0,2 meter hög och övertorvad med i ytan enstaka stenar, 0,2 - 0,4 meter stora. En kantkedja till graven är 0,1-0,2 meter hög och består av 0,3-0,6 meter långa stenar. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6379556 Y 1457834

Sweref99: N 6377421 E 506056

SOLGN 2 (FMIS Mellby 12:2)

Grav i form av hög. Högen är rund, 4 meter i diameter och 0,4 meter hög. I mitten finns en sten som är 0,2 meter stor och 0,05 meter hög. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6379562 Y 1457818

Sweref99: N 6377427 E 506040

SOLGN 3 (FMIS Mellby 12:3)

Grav som består av en stensättning. Stensättningen är rund, 5 meter i diameter och 0,3 meter hög. Graven är övertorvad med i ytan och kanten förekommande stenar, 0,2-0,4 meter stora. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6379542 Y 1457838

Sweref99: N 6377407 E 506060

SOLGN 4

Värne dammvall, regleringsdamm för nedre Solgenån och sjön Solgen, som ursprungligen byggdes redan i början av 1800-talet. En tidigare föregångare fanns direkt öster om den befintliga. Vid dammvallen fanns kvarn, såg och tre stycken ålkistor. Idag räknas dammen som vandringshinder för fisk. Dammvallens ursprungliga ålder och platsens tidiga hävd år 1477 som kvarnplats, motiverar att dammvallen kan klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Klassningen ska inte inskränka på den pågående verksamheten. Dammvallen räknas som ett vandringshinder för fisk.

RT90: X 6379409 Y 1457809

Sweref99: N 6377275 E 506032

SOLGN 5

Uppgift om såg vid Värne dammvall. Enligt äldre historisk kartor (akt 06-MLL-38, vattenåtgärd år 1822), syns en plan och profilsnitt över kvarnanläggningar, dammvall och ålkistor, samt även en markering för den tidigare dammvallen strax österut. Sågen fanns på den norra sidan av vattnet och i närheten fanns även en sågbacke och lite senare även en sågplan längre söderut. Sågen utgjordes av en enbladig såg som drevs av ett vattenhjul.

RT90: X 6379413 Y 1457797
Sweref99: N 6377280 E 506020

Figur 143. Kartan från år 1822 visar Värne regleringsdammvall och de kvarnanläggningar och ålkistor som fanns där. Den äldre dammvallden finns markerad strax österut. Sågen var placerad i norr och kvarnen är den stora byggnaden markerad med nummer 7. Även de tre ålkistorna är markerade 7, 8 och 13. I öster syns den gamla bron på samma plats som dagens bro.

SOLGN 6

Uppgift om fast fiske. På vattenåtgärdskartan, finns ålkistorna inlagda i exakt position. Här fanns tre stycken ålkistor som tillhörde olika hemman; de två kistorna i söder tillhörde Värne, medan en ålkista vid sågkvarnen på den norra sidan tillhörde Södraby Herregård.

Koordinat för den mellersta ålkistan:

RT90: X 6379409 Y 1457802
Sweref99: N 6377273 E 506026

SOLGN 7 (FMIS Mellby 80:1)

fyndplats för yxor: En tjocknackig stenyxa i svart bergart. Yxan är håleggad och välslipad. Hittad år 1926 i gamla åbottnen nedanför Värne gamla kvarn av Gustav Lindström. En tjocknackig flintyxa i brun flinta, något kantstött. Hittad av Greta Lindström år 1926 vid samma fyndplats den förra yxan. En tjocknackig stenyxa av trindyxetyp i ljus grönsten utan skafthål. Yxan är något skadad. Hittad i ån vid Värne under arbete med åsänkning år 1925. En tjocknackig flintyxa som hittades på en meters djup under åbottnen i ån vid Värne vid sjöns reglering år 1925. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6379401 Y 1457810
Sweref99: N 6377266 E 506034

SOLGN 8 (FMIS Mellby 80:2)

Uppgift om mjölkvarn vid Värne damm. På den södra sidan av ån fanns även en mjölkvarn enligt flera kartor, bland annat den redan nämnda vattenåtgärdskartan från år 1822. Kvarnen var en hjulkvarn med underfall, det vill säga med bakåtrotation, och drev tre par kvarnstenar. På platsen kan tidigare föregångare ha funnits sedan medeltiden då Värne

kvarn nämns i olika källor. Var belägen på samma plats som de senare fyndplatsen Mellby 80:1.

RT90: X 6379401 Y 1457810
Sweref99: N 6377266 E 506034

SOLGN 9

Äldre bro vid Värne, anses bevarandevärd av Trafikverket som brotyp 34, och bedöms nu utgöra **övrig kulturhistorisk lämning**. Bron byggdes år 1928, ungefär på samma plats som det tidigare funnits en bro, som syns på äldre kartor från 1600-talet. Dagens bro är en så kallad balkbro med betong- och stenbalkar.

RT90: X 6379326 Y 1457716
Sweref99: N 6377190 E 505940

Figur 144. Värne bro strax nedströms om regleringsdammen. Byggdes år 1928 och anses även bevarandevärd av Trafikverket. Bron ligger ungefär på samma plats där den äldre bron fanns, känd från 1600-talskartor. Bron registreras som övrig kulturhistorisk lämning. Foto mot öst.

SOLGN 10 (Industriminne 7:8)

Värne smedja. Nyligen klassad som **industriminne**. Ingen information finns tillgänglig.

RT90: X 6379299 Y 1457838
Sweref99: N 6377165 E 506064

SOLGN 11

Uppgift om båt- och not (nät)- plan, för samfällt fiske. Enligt äldre kartor har det även bedrivits nätfiske från båt i Värnetrakten. På denna plats, som fortfarande är samfällad, fanns en plan där båtar och nät förvarades (akt 06-MLL-41, laga skifte år 1843).

RT90: X 6379124 Y 1457481
Sweref99: N 6376985 E 505709

SOLGN 12 (FMIS Mellby 39:1)

Grav i form av hög. Högen är rund och 6 meter i diameter och 0,6 meter hög, och övertorvad med i ytan enstaka stenar, 0,2-0,2 meter stora. I mitten finns en grop, 1 meter i diameter och 0,2 meter djup. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6379006 Y 1457580

Sweref99: N 6376868 E 505808

SOLGN 13 (FMIS Mellby 39:2)

Grav i form av hög. Högen är oval, 7×3-4 meter stor (östsydöst-västnordväst) och intill en meter hög. På högen är ett flertal ovanliga stenar uppställda. Högen är schaktskadad. Klassad som **bevakningsobjekt** i FMIS.

RT90: X 6378996 Y 1457589

Sweref99: N 6376859 E 505818

SOLGN 14 (FMIS Mellby 64:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning, bestående av en husgrund, 8×5 meter stor (nordnordväst-sydsydöst) med spisorö vid ena långsidan. Grunden är skyltad. I stugan bodde herr Björkman. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6378251 Y 1458044

Sweref99: N 6376119 E 506281

SOLGN 15 (FMIS Mellby 65:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning, bestående av en husgrund som är otydlig. Även ett spisorö finns. Grunden är skyltad. I stugan bodde Samuel. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6377706 Y 1458454

Sweref99: N 6375579 E 506697

SOLGN 16 (FMIS Mellby 88:1)

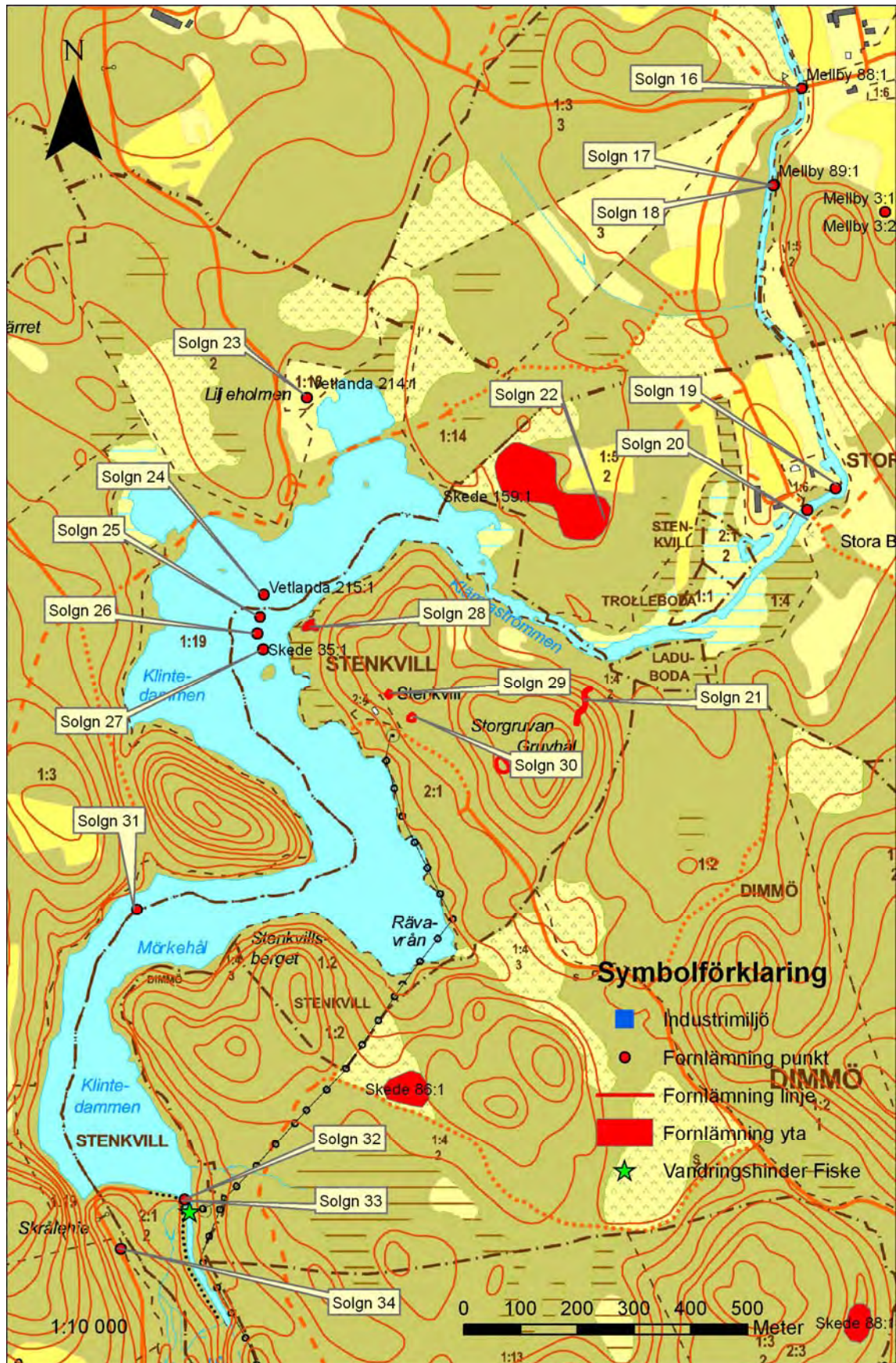
Stenbro vid Mölarp. 20 meter lång (öst-väst) 4 meter bred och cirka 5 meter hög. Bron har ett spann, 10,5 meter långt och cirka 4 meter högt, och byggd av tuktade gråstenar, 0,5-1 meter långa. Räcket består av stenstolpar, 16 på varje sida, som är förbundna med järnstänger och ett träräcke. Bron är i trafik och byggdes år 1925. Tidigare fanns en ännu äldre bro på platsen, känd åtminstone sedan 1600-talets början. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6376585 Y 1459278

Sweref99: N 6374469 E 507534

Figur 145. Stenbron i Mölarp, av mer unikt slag och klassad som fast fornlämning i fornlämningsregistret. Foto mot nordöst.

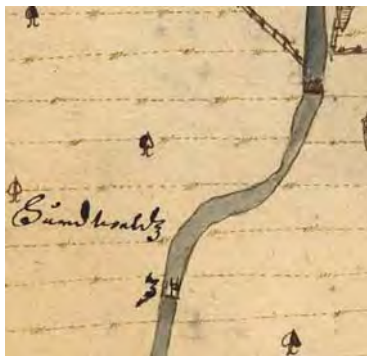
Figur 146. Översikt av nedre Solgenån, med objekt Solgn 16-34. Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGN 17 (FMIS Mellby 89:1)

Kvarnplats vid Mölarp. Kvarnlämningen består av enstaka stenar i den östra åkanten, enligt uppgiftslämnaren på Mölarp 14. Cirka 10-15 meter öster om åkanten finns en uttorkad åfåra (kvarnfåra) med lämning efter en senare såg. Mölarps kvarn finns med på geometrisk avmätning från 1645 (akt E78-22:e1:356359, geometrisk avmätning år 1645). Här fanns även en ålkista. Omklassas till **fast fornlämning**. Tidigare klassning var övrig kulturhistorisk lämning i FMIS.

RT90: X 6376416 Y 1459229

Sweref99: N 6374299 E 507487

Figur 147. Det äldre belägget som motiverar en omklassning av kvarnplatsen till fast fornlämning. Kartan från år 1645 visar både mjölkvarnen markerad med nummer 3, och den äldre bron en bit norrut.

SOLGN 18

Uppgift om fast fiske, ålkista vid Mölarps kvarn. Notering om ålkistan finns på en karta från år 1817 (akt 06-MLL-33, storskifte år 1817).

RT90: X 6376414 Y 1459227

Sweref99: N 6374297 E 507485

SOLGN 19

Uppgift om mjölkvarn vid Stora Billstorp. På häradscharta från 1600-talet finns en kvarnsymbol markerad till Stora Billstorps ägor (akt E7, södra Vedbo häradscharta 1600-talet).

RT90: X 6375877 Y 1459336

Sweref99: N 6373762 E 507601

SOLGN 20

Uppgift om äldre bro vid Stora Billstorp. Här har legat en äldre bro än den som idag finns på platsen. Möjligen överlagrar nuvarande bro de äldre brofästena. Den äldre bron finns med på historiska kartor från 1600- och 1700-talet (till exempel akt E7, södra Vedbo häradscharta 1600-talet).

RT90: X 6375840 Y 1459286

Sweref99: N 6373724 E 507552

SOLGN 21 (FMIS Skede 26:1)

Gruvhål. 50×6-0,5 meter stor, cirka 4-10 meter djup till vattenytan. Gruvhålet har lodräta sidor och i den norra delen finns en tvärså av berg som inte är borttagen. Den har i botten en liten gång. Söder och öster om gruvhålet finns en skrotstensvarp och i den norra slänten finns gråbergsmaterial utrasat. Skyltad av hembygdsföreningen med text: Stenqvills gruva. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375490 Y 1458893

Sweref99: N 6373375 E 507161

SOLGN 22 (FMIS Skede 159:1)

Fossil åker i form av område med röjningsrösen 230×30-100 meter stort (nordväst-sydöst). Beskrivning saknas. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375873 Y 1458834

Sweref99: N 6373752 E 507099

SOLGN 23 (FMIS Vetlanda 214:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning vid Liljeholmen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6376039 Y 1458406

Sweref99: N 6373913 E 506669

SOLGN 24 (FMIS Vetlanda 215:1)

Smideslämning. Ligger under vattnet i Klintedammen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375692 Y 1458331

Sweref99: N 6373565 E 506598

SOLGN 25 (FMIS Skede 36:2)

Stenvalvsbro, med ett valv där stenarna i valvet bildar vägbanan. Ligger under Klintedammens vattenyta. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375652 Y 1458323

Sweref99: N 6373525 E 506591

SOLGN 26 (FMIS Skede 36:1)

Kvarnlämning, där grundrester finns kvar. Intill kvarnen skall ett oljeslageri finnas, några delar av denna finns på hembygdsgården. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375623 Y 1458318
Sweref99: N 6373496 E 506586

SOLGN 27 (FMIS Skede 35:1)

Sågverkslämning, ligger på botten av Klintedammen. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375595 Y 1458328
Sweref99: N 6373468 E 506597

SOLGN 28 (FMIS Skede 28:1)

Gårdstomt med husgrunder, varav en 9×9 meter stor med spisröse och en 2×3 meter stor. Stenkvills gamla tomt. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375636 Y 1458411
Sweref99: N 6373510 E 506679

SOLGN 29 (FMIS Skede 27:1)

Gruvhål, cirka 4 meter i diameter och 2 meter djup. En vall finns runt hålet, cirka 1-3 meter bred och 0,4 meter hög. 1-5 meter söder om hålet finns ett par skrotstenshögar 4-6 meter i diameter och 0,5 meter höga. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375514 Y 1458550
Sweref99: N 6373390 E 506819

SOLGN 30 (FMIS Skede 27:2)

Gruvhål, cirka 15 meter långt och 1-3 meter djupt. Runt omkring hålet ligger enstaka skrotstenshögar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6375473 Y 1458590
Sweref99: N 6373349 E 506860

SOLGN 31

Uppgift om kvarn öster om Stora Delleryd. På historisk karta (akt 06-SEE-9, storskifte år 1787) finns en kvarn markerad på denna plats med beskrivningen: Gårdens skvaltekvarn. Kartan var upprättad som storskifte för hemmanet Dimbö.

RT90: X 6375136 Y 1458107
Sweref99: N 6373006 E 506381

Figur 148. Den gamla kvarnen vid Stora Delleryd markerad med nummer 63 enligt kartan från år 1787. Eventuella rester ligger troligen under vattnet efter regleringen på grund av vattendragets kraftverksdammar.

SOLGN 32

Klinte dammvall. Uppförd under åren 1907-1908. Dammvallen byggdes för att starta en kraftstation längre ned i vattendraget. En tub gick genom berget ned till stationen. Dammvallen ses idag som vandringshinder för fisk. Tidigare fanns här även en ålyngelledare som gick vid dammluckorna i en ränna ner mot de äldre åfårororna nedanför dammvallen. Vid inventeringen syntes en hel del sprickor i dammvallen och vattenläckage från dessa, dammvallen är i behov av reparationsåtgärder. Dammvallen är idag ett mäktigt byggnadsverk som dämmer upp imponerande 28 meter, och är en representant för den tidiga vattenkraften i länet. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS, utan inskränkningar på pågående verksamhet.

RT90: X 6374621 Y 1458197

Sweref99: N 6372493 E 506477

Figur 149 och 150. Klinte damm och dammvall, ett imponerande dammverksbygge med sydsvenska mått mått, med en fallhöjd på 28 meter. Vissa åtgärder behövs för att reparera vallen där läckage observerades vid 2010 års inventering. Vid dammluckorna till vänster finns ett större läckage. På bilden till höger syns den kanal som leder mot den tunnel som sprängdes genom berget mellan åren 1907 och 1910. Tunnelns längd är 384 meter och leder ned mot kraftstationen 600 meter nedströms. Fotona är tagna mot öst respektive söder.

SOLGN 33

Ålyngelränna, fästen på dammvallen. Nedanför vallen finns nedrasade rester av rännan. Började användas i samband med att dammvallen togs i drift. Klassas som typen övrig industri med bedömningen som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374621 Y 1458190

Sweref99: N 6372493 E 506470

SOLGN 34

Husgrund Klinte. Intill nuvarande grusväg till Klinte dammvall, finns en rektangulär yta (väst-öst) som varit en grund till en byggnad, det är dock osäkert vad detta har varit och hur gammal den är. Grunden är omkring 7×5 meter stor och 0,3 meter hög och är övertorvad. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374533 Y 1458078

Sweref99: N 6372404 E 506359

SOLGN 35 (FMIS Vetlanda 68:3)

Klinte kvarnar. Här har sedan tidigare registrerats lämningar efter kvarnar och sågar. I själva verket har det på platsen funnits fem till sex kvarnar och sågar på platsen. Av dessa kvarstår rester efter maximalt tre, de andra har med tiden tagits togs bort, bland annat i samband med att kraftstationen till Klinte damm byggdes när en väg byggdes vid ågrenen år 1910 (uppgift Margon Ljungberg). På denna plats hade Göteskögle två kvarnar, en såg och en kvarn (SOLGN 39). Inom fornlämningsytan finns även rester av dammvallar, samt mindre vallar i betong byggda till Klinte dammvall i syfte att kontrollera läckage från den stora dammvallen (SOLGN 32). Platsen har använts sedan början av 1600-talet, även om dagens ruiner kan vara senare varianter av kvarnarna från 17- och 1800-talet. Platsen ska med tanke på den tidiga verksamheten klassas om till **fast fornlämning**, tidigare var den övrig kulturhistorisk lämning i FMIS.

RT90: X 6374220 Y 1458210

Sweref99: N 6372092 E 506495

Figur 151. En av de bättre bevarade kvarruinerna i Klinte. Idag finns kvarnstenarna kvar inne i ruinen. Foto mot väst.

Figur 152. Översikt av nedre Solgenån, med objekt Solgn 35-50 varav Solgn 42-44 i infälld karta (mindre bäck). Fastighetskartan. Båda kartor är i skala 1:10 000.

SOLGN 36 (FMIS Vetlanda 68:1)

Husgrund historisk tid, lämning efter en gammal affär med husgrund, spisarösa och källare. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374191 Y 1458159

Sweref99: N 6372063 E 506444

SOLGN 37 (FMIS Vetlanda 68:2)

Kemisk industri, husgrundslämning. Här ska ha tillverkats svavel. Strax söder om denna grund finns en byggnad efter en tändsticksfabrik, med vilken den hör samman. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374154 Y 1458176

Sweref99: N 6372026 E 506462

SOLGN 38 (Industrimiljö Delleryd 1:2)

Holmafors Tändsticksfabrik, klassad som industriminne. Byggsdes någon gång runt år 1890. Idag förfaller byggnaden. Verksamheten upplevde en intensiv period på 1890-talet med tillverkningen av tändstickor upphörde när Jönköpings tändsticksfabrik gav ett anbud på verksamheten år 1904 (uppgift Margon Ljungberg).

RT90: X 674129 Y 1458180

Sweref99: N 6372003 E 506465

Figur 153. Idag finns enstaka rester kvar av tändstickproduktionen från 1890-talet. Här en av maskinerna som kanske borde bevaras på ett bättre sätt. Foto mot väst.

SOLGN 39

Uppgift om kvarn- och sågplats tillhörande Götskögle. Här ska enligt geometrisk avmätningsskarta (akt E123-15:e4:30-31, geometrisk ägoavmätningsskarta år 1645) ha funnits en skattemjölkvärn. Enligt en senare karta från år 1851 hade även en såg tillkommit (akt 06-VEJ-64, laga skifte år 1851). Resterna efter dessa försvann definitivt i samband med byggandet av väg till Klinte kraftstation år 1910.

RT90: X 6374177 Y 1458272

Sweref99: N 6372048 E 506558

Figur 154 och 155. Klinte kvarnområde. Geometrisk karta från år 1645 till vänster och laga skifteskartan från år 1851 till höger. På den äldre kartan fanns endast en skattemjölkvärn vid markering nummer 4. Senare tillkom även en såg på denna plats vilket syns på den yngre kartan. Dessa båda kvarnlägenheter tillhörde Götsköge. Kvarnen och sågen försvann när vägen till kraftverket byggdes år 1910.

SOLGN 40

Uppgift om kvarn norr om Strömmahult. Det enda som syns av denna kvarnförekomst är en symbol utan beskrivning på karta från år 1851 (akt 06-VEJ-64, laga skifte år 1851). Tro-
ligen är det frågan om en hjulkvarn.

RT90: X 6373610 Y 1458450

Sweref99: N 6371488 E 506743

SOLGN 41

Uppgift om kvarn i Flisbäcken. Enligt muntlig uppgift av Margon Ljungberg som bor i trakten, men även enligt markering på historisk karta (akt 06-VEJ-24, delning år 1802) ska här ha legat en kvarn. Vid inventeringen kunde inte denna återfinnas då Flisbäcken är kraftigt rätad och rensad i detta område. Kvarngrunden har förmodligen försvunnit i samband med rätningen.

RT90: X 6373617 Y 1458179

Sweref99: N 6371489 E 506473

SOLGN 42

Bro vid Fageräng. Bakom gården vid Fageräng, rinner en bäck och öster eller norr om gårdsbyggnader. Bäckens är ett mindre biflöde till Flisbäcken och har sin källa i Alarpagöl. Här finns en gammal mindre bro, uppbyggd av natursten och tillmakade stenar. Bron har ett mindre rektangulärt slaget valv. Vattenövergången har ett stensatt parti omkring 15 meter långt höjden över vattnet är cirka 0,5 meter. Bredden på bron är 3 meter. Stenstorlekar i byggnadsmaterialet är 0,2-0,7 meter. Bäckens porlar under bron med större tryck ned mot

en strömsträcka, vilket troligen är tanken då en äldre kvarnplats finns strax nedströms i bäcken (SOLGN 43). Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374098 Y 1457122

Sweref99: N 6371959 E 505408

Figur 156. Ett exempel på en mer lokalt använd bro i Fageräng i en av de mindre bäckarna. Strax norr om denna fanns tidigare en kvarnplats. Foto mot syd.

SOLGN 43

Kvarnplats i bäck vid Fageräng. 30 meter norr om ovan nämnda bro (SOLGN 42) ligger en kvarnplats, där vattnet har en fallsträcka. Här finns enstaka stenar i rad och en svag upphöjning som är rektangulär i formen (väst-öst). Ytan är kraftigt övervuxen. Sannolikt är detta den grund som hört till kvarnen. Grunden är omkring 5×7 meter stor. Platsen ligger omkring 25 meter nordöst om närliggande ladas nordöstra hörn. Grunden är även bevuxen med enar, aspar, och björkar. En granplantering finns strax väster om grunden. Grunden är otydlig, men de enstaka stenarna är vid bäcken 0,4-0,8 meter stora. Man kan även ha utnyttjat förhöjningen i berggrunden som plattform för kvarnen. Läget finns markerat med en klassisk kvarnsymbol på karta från år 1849 (akt E123-15:1, laga skifte år 1849). Förmodligen har varit en liten skvaltkvarn som varit i drift delar av året. Grunden har inget pedagogiskt värde men klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374146 Y 1457116

Sweref99: N 6372005 E 505401

Figur 157. Kvarnplatsen i Fageräng. En skvaltkvarn var förmodligen placerad över vattendraget, med fästen på båda sidor av bäcken. Idag återstår inte mycket och det mesta är övervuxet. Foto mot syd.

SOLGN 44

Lägenhetsbebyggelse i form av jordkällare vid Nydala. Källaren ligger vid ängen öster om Vetlanda 143:1, som är en torplämning. Jordkällaren ska ses i sammanhang med torplämningen vid ängen. Lämningen ligger 15 meter öster om asfaltväg vid ett impediment och är 4×5 meter stor, med öppningen norrut där en fin port med ett valv finns. Dörröppningen är 1,5 meter hög och består av tuktade stenar och naturstenar, 0,1-1 meter stora stenar. Lämningen är övermossad och övervuxen av enebuskar, björkar och någon asp. Torplämningen västerut finns med på äldre kartor, således borde även jordkällaren härstamma från 1700-1800-tal. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6374661 Y 1456665
Sweref99: N 6372517 E 504945

Figur 158. Jordkällaren som tillhörde torpet Nydala, känt sedan 1700-talet. Ingången är slagen i ett valv. Foto mot syd.

SOLGN 45

Äldre brofästen vid Strömmahult. Enligt uppgift genom Margon Ljungberg, har här funnits en bro i mitten av 1800-talet. Bron låg cirka 40-50 meter nedanför Flisbäckens utlopp i nedre Solgenån och dess brofästen sägs vara synliga vid lågvatten. Bron gick över vattnet till Götskögles ägor, där lokal benämning på fastigheten är Hästhagen. Bron ska ha varit lämplig för körtrafik. Lägesangivelserna är ungefärliga. Lämningen ligger under vatten och kan därför inte beskrivas, men bedöms ändå utgöra **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

Brofästet västra sidan:
RT90: X 6373548 Y 1458479
Sweref99: N 6371423 E 506771

Brofästet östra sidan:
RT90: X 6373579 Y 1458509
Sweref99: N 6371454 E 506801

SOLGN 46 (FMIS Skede 93:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningen Strömmahult. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6373456 Y 1458561
Sweref99: N 6371333 E 506855

SOLGN 47 (FMIS Skede 90:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningen Skedhult. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6373774 Y 1459055
Sweref99: N 6371657 E 507345

SOLGN 48 (FMIS Skede 91:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningen Hagalund. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6373610 Y 1459349
Sweref99: N 6371496 E 507641

SOLGN 49 (FMIS Skede 97:1)

Fossil åker i form av område med röjningsrösen 90×20-40 meter (västnordväst-östnordöst). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6373286 Y 1459074
Sweref99: N 6371169 E 507370

SOLGN 50 (FMIS Skede 98:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningen Davidstorp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372913 Y 1459560
Sweref99: N 6370802 E 507860

SOLGN 51 (FMIS Skede 77:1)

Smideslämning. Spiksmedja vid Brunnshulddammen. Ligger idag på botten av Brunnshulddammen efter kraftverksbygget år 1907. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372818 Y 1460338
Sweref99: N 6370716 E 508639

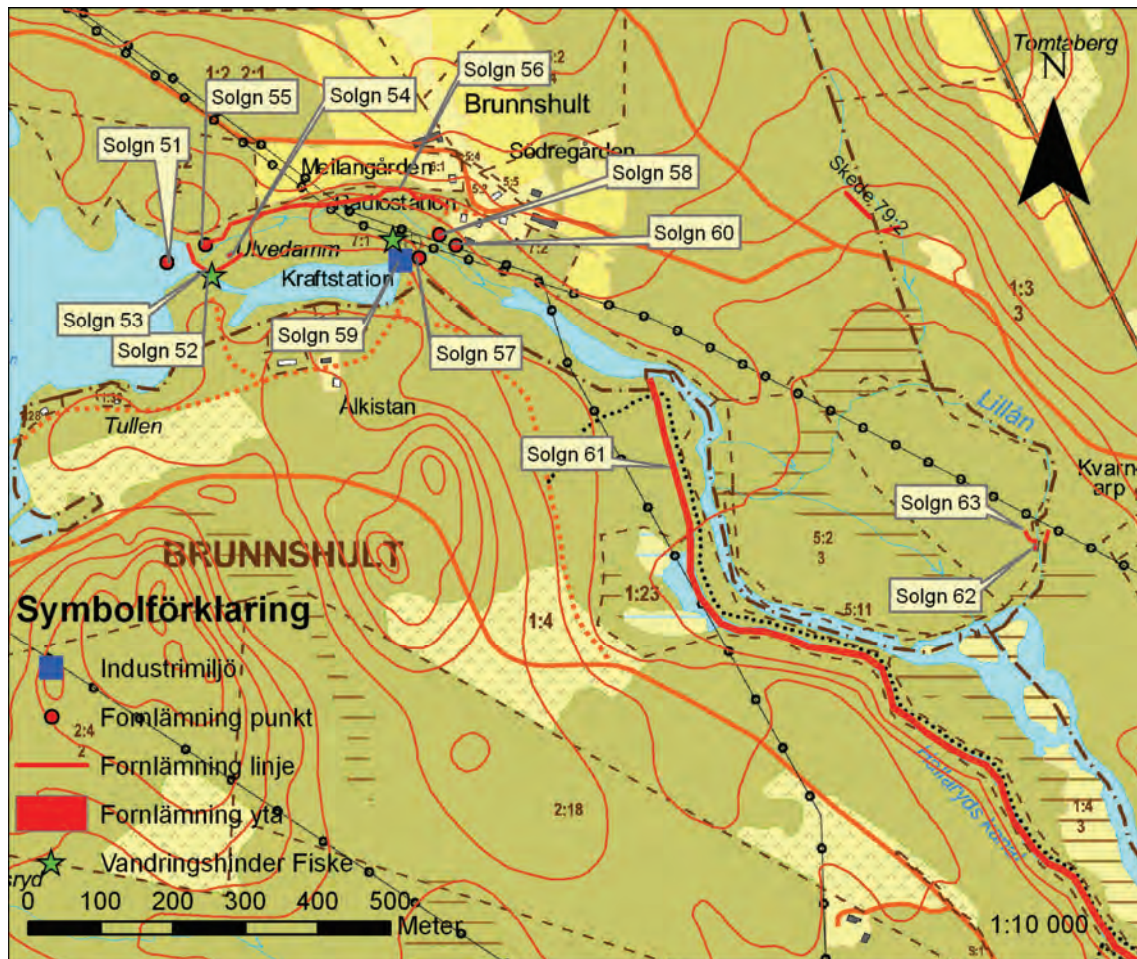
SOLGN 52

Brunnshults dammvall. Dammvallen byggdes omkring år 1907 i samband med att kraftstationen anlades. Dammanläggningen har en fallhöjd på omkring 13 meter, att jämföra med

Klintedammens 28 meter. Dammens är tillsammans med Klintedammen en av länets tidigaste kraftverksdamm och ligger nära den forna dammvallen som låg vid en äldre kvarnplats känd från 1700-talet. Platsens hävd och dammvallens tidiga historia motiverar att den klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS, utan att inskränka på den verksamhet som pågår idag. Dammvallen (-arna) vid kraftstationen räknas som vandringshinder för fisk.

RT90: X 6372818 Y 1460375

Sweref99: N 6370716 E 508675

Figur 159. Översikt av nedre Solgenån, med objekt Solgn 51-63. Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGN 53

Ålyngelledare/ränna vid Brunnsnults dammvall. Vid dammvallen satt tidigare en ränna för att leda ålyngel förbi kraftstation och dammvall. Fästena finns kvar och sitter på dammvallen, men även den gamla rännan finns nedrasad men delvis bevarad. Ålyngelledaren består av en träränna som leder ned förbi kvarnruin av äldre kvarn. Dimensionen av själva rännan: 0,25 meter bred med sektioner eller skiljeväggar med ett inbördes mellanrum på 0,4 meter. I dessa väggar finns håll. Enligt korrespondens mellan fiskeriingenjör Carl Arne Schmidt och fiskerikonsulent Gillis Lünings, döms verksamheten ut i Solgenån med ålyngelledare år 1961. Istället kom ålen att fraktas via bil upp i åsystemet under en period efter nedläggning-

en av rännorna. Klassas som typen övrig industri med bedömningen som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372813 Y 1460420
Sweref99: N 6370713 E 50872

Figur 160 och 161. Ålyngelledaren från början av 1900-talet, restaurerades efter hand fram till 1960-talet. Rännan togs ur drift år 1961 och ersattes med manuell utkörning av ålyngel upp i åsystemet via bil. Idag ligger resterna av rännan nedanför dammvallen (figur 160). Bilden till höger visar rännans sträckning som den var förbi kraftstationen år 1910 (fotot är hämtat ur Skede förr och nu 1980:189).

SOLGN 54

Kvarngrund, troligen en äldre kvarn som har blivit flyttad från en position strax norrut. Kvarngrunden ligger 40 meter direkt öster och nedanför den mest norra dammluckan. Kvarnfåran finns kvar och även delar av väggarna. Delar av den södra väggen är 0,5-1 meter hög. Kvarnfåran ligger direkt norr om den södra väggen, därefter finns enstaka delar bevarade av den norra väggen. Konstruktion är ungefär 8-10 meter lång och 4-5 meter bred. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372828 Y 1460425
Sweref99: N 6370727 E 508725

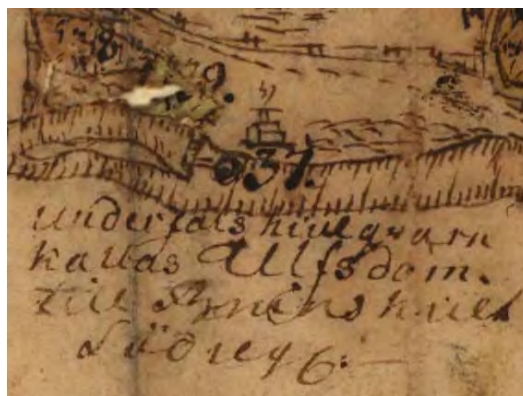
Figur 162. Kvarngrund med enstaka fundament i tuktade block. Förmodligen är detta en kvarn, vars tidigare position legat cirka 35 meter åt västnordväst. Foto mot nordöst.

SOLGN 55

Kvarngrund, enstaka stenar kvar. Består av tuktade stenblock kvaderblock längs fåra eller mindre ö vars läge kan identifieras på äldre karta från år 1753 (akt 06-SEE-3, ågoavmätning år 1753). En beskrivning finns på kartan: "Underfals hiulqvarn kallas Ulfsdam". Denna tillhörde Södregården strax österut. Ulvedamm är fortfarande en platsnamnsbeteckning i området. En gammal väg leder fram till den numera raserade kvarnen, som sannolikt revs i samband med dammvallsbygget. De enstaka stenar som finns kvar ligger 25-30 meter öster om den norra delen av Brunnshults dammvall. Stenarna är 0,5-1 meter stora och 0,2 meter tjocka. Kvarnen är vid något tillfälle förmodligen flyttad till plats för SOLGN 54. Ytan med stenar är 6-7×4-5 meter stor och det mesta är övermossat. Stenarna är mest synliga direkt vid den gamla vägen, i övrigt finns inget pedagogiskt värde för kvarnplatsen. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372841 Y 1460390

Sweref99: N 6370740 E 508691

Figur 163 och 164. Enstaka stenar som sannolikt är rester av underfallshjulkvarnen som är känd från karta från år 1753. Kvarnen som syns på den gamla kartan till höger, kallades Ulfsdam och tillhörde Södregården. Fotot är taget mot nordväst.

SOLGN 56

Äldre färdväg till damm eller kvarnlägen vid Brunnshult/Ulvedamm. Utgår från Södregården. Vägen är inte bevarad hela sträckningen, men utgör en total sträcka på cirka 350 meter. Vägen är mellan 1-2 meter bred och har delvis uppbyggd vägbank på vissa partier, 0,1-0,4 meter hög. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

Västra änden av vägen.

RT90: X 6372844 Y 146039

Sweref99: N 6370743 E 508690

Östra änden av vägen:

RT90: X 1460725 Y 1460725

Sweref99: N 6370795 E 509025

SOLGN 57

Uppgift om kvarn vid Brunnshult. Omkring 15 meter öster om kraftstationsbyggnaden i Brunnshult låg tidigare en kvarn som senare revs, troligen i samband med anläggandet av väg och kraftstation i början av 1900-talet. Enligt karta från år 1753 (akt 06-SEE-3, ägoavmätning år 1753) var denna kvarn en enfota mjölkvarn, det vill säga en skvaltkvarn, som tillhörde Hällaryd. Här fanns tidigare även en dammvall där dagens bro ligger.

RT90: X 6372824 Y 1460686

Sweref99: N 6370726 E 508986

SOLGN 58

Kvarngrund i Brunnshult. Finns med på ovan nämnda karta från år 1753. Den beskrivs som en hjulkvarn och låg på den östra sidan av vattnet intill en dammvall. Vid inventeringen lokaliserades kvarnruinen. Denna ligger omkring 15 meter sydöst om bron och är placerad vid ett impediment och ut i vattnet i det som är den gamla åfåran. Kvarnen har sina långsidor i nord-sydlig riktning och består av tuktade stenar. Väggarna är ca 1,5 meter höga, och de tuktade stenarna omkring 0,5-1 meter stora. Tjockleken på väggarna är cirka 0,4 meter. Kortsidan vid vattnet ligger på en lägre nivå, här har troligen vattenhjulet roterat i en hjulgrav. Väggen där är cirka 0,5 meter hög, med enstaka stenar som sticker upp. Kvarnens storlek är 8-10×5-6 meter. Troligen har den tidigare dammvallen blivit överbyggd av befintlig vägbank och bro. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372856 Y 1460713

Sweref99: N 6370758 E 509014

Figur 165 och 166. Kvarnruinen av den gamla hjulkvarnen med Brunnshults kraftstation i bakgrunden. Denna kvarn samt den något till sydväst belägna kvarnen, nu borttagen, syns på kartan till höger. Notera skillnaden i symbolerna för skvaltkvarn (enfota kvarn) och hjulkvarn.

SOLGN 59 (Industriminne Brunnshult 7:1)

Brunnshults kraftstation. Byggnaden med turbiner byggdes år 1910. Kraftverket har en sockel av betong och är uppbyggd av konststen med gul puts. Taket består av korrugerad plåt. Verksamhet pågår idag och byggnaden är i gott skick. Klassad som **industriminne**.

RT90: X 6372820 Y 1460659

Sweref99: N 6370721 E 508959

Figur 167. Brunnshults kraftstation, ett byggnadsverk som är klassat som industriminne klass 2. Denna klassning innebär en industrimiljö som är representativ för sin bransch och som har en röd tråd i kontinuitet i sin verksamhets ursprung. Fotot är taget mot syd.

SOLGN 60 (FMIS Skede 78:1)

Industri övrig, pliggfabrik. Här tillverkades skoppligggar. Objektet är skyltat av hembygdsföreningen i området. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372841 Y 1460737

Sweref99: N 6370744 E 509037

SOLGN 61

Hällaryds eller Axelfors kanal. Den 1,5 kilometer långa kanalen klassas idag som industriminne, men själva kanalen anses utgöra ett ovanligt och arbetsomfattande projekt på initiativ av Carl Axel Adolfsson. Kanalen handgrävdes år 1898 för att försörja kvarnen i Skede med vatten, här byggdes senare även en kraftstation som fortfarande drivs som småskalig vattenkraft. Kanalområdet är ett populärt och naturskönt promenadstråk med stig vid vattenet. Själva kanalen klassas nu även som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS, utan att inskränka på den nuvarande verksamheten.

Koordinat norra änden:

RT90: X 6372655 Y 1461002

Sweref99: N 6370565 E 509303

Koordinat södra änden

RT90: X 6371626 Y 1461932

Sweref99: N 6369544 E 510247

Figur 168. Axelfors kanal, ett imponerande bygge. Kanalen handgrävdes år 1898 och är 1,5 kilometer lång. Kanalen är industriminnesförklarad, men anses vara av unik art att den även motiverar en klassning som övrig kulturhistorisk lämning i fornminnesregistret. Idag utgör kanalområdet ett populärt promenadstråk och används även som del av en kanotled. Foto mot nordväst.

SOLGN 62

Kvarnarps kvarn, kvarngrund. Enligt historiska kartor, till exempel karta från år 1753 (akt 06-SEE-3, ägoavmätning år 1753) fanns här en enfota mjölkvarn till Skede skattegård. Kvarngrunden lokaliserades på inventeringen. Kvarngrunden är rektangulär i formen (väst-öst) och är 6×6 meter stor och 0,3-0,4 meter hög. Granar växer på grunden i den södra och västra kanten. Myr eller vattendränkta mark finns runt grunden. Inga stenar är synliga då grunden är övermossad. 2-3 meter norrut ligger en dammvall som hörde till kvarnanläggningen. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372423 Y 1461534
Sweref99: N 6370335 E 509839

SOLGN 63

Dammvall vid Kvarnarps gamla kvarn. Styrarmarna eller vallen bildar ett V mot kvarnplatsen. Vallen på den västra sidan av vattnet (Lillån) är 1-2 meter bred och längden omkring 35 meter och höjden på vallen är som störst en meter vid vattnet. Vallen är raserad i mitten men fortsätter på den östra sidan av vattnet där den är av samma karaktär som på den västra sidan. Stenmaterialet i vallen är övermossat, men enstaka stenar 0,2-1 meter stora är ställvis synliga. Kvarngrunden ligger omkring 2-3 meter söder om vallen på vattnets västra sida. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6372431 Y 1461537
Sweref99: N 6370344 E 509841

SOLGN 64 (FMIS Skede 82:1)

Uppgift om kvarn, Skede. Här låg tidigare en mjölkvarn, men numera är anläggningen och platsen omgjord och restaurerad till ett kraftverk. Kvarnen revs år 1976.

RT90: X 6371622 Y 1461933
Sweref99: N 6369540 E 510247

Figur 169. Översikt av nedre Solgenån, med objekt Solgn 64-84. Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGN 65

Axelfors kraftstation i Skede. Själva kraftstationen eller den gamla kvarnplatsen har ingen direkt klassning i något register ur kulturmiljöaspekt. Nuvarande anläggning började drivas så sent som år 1982, efter att den gamla kvarnen revs år 1976. Själva kraftverksanläggningen bedöms inte som kulturhistorisk intressant på grund av att anläggningen endast är 30 år gammal. Däremot har den underliggande restaurerade kvarngrunden ett visst värde och objektet redovisas därför inom projekt Kultur Aqua.

RT90: X 6371622 Y 1461933

Sweref99: N 6369540 E 510247

Figur 170. Axelfors kvarn eller kraftstation som det numera är ombyggt till. Den småskaliga vattenkraften bedöms idag utgöra vandringshinder för fisk. Platsen var ursprungligen byggd vid sekelskiftet 1800-1900 på initiativ av Hällarydsverkens och Axelfors kanals förgrundsfigur, Carl Axel Adolfsson. Foto mot västnordväst.

SOLGN 66

Dammvall vid Axelfors kraftstation, ingick i tidigare variant som dammvall till kvarnen. Dammvallen räknas idag som vandringshinder för fisk. Fallhöjden är cirka sex meter. Dammvallen klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371624 Y 1461917

Sweref99: N 6369542 E 510231

Figur 171. Dammvallen vid Axelfors kraftstation som den ser ut idag. Flödet till kraftstationen regleras med lucka, resten av vattnet rinner förbi. Foto mot sydöst.

SOLGN 67 (FMIS Skede 34:1)

Fyndplats för pilspets i flinta. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371690 Y 1462008

Sweref99: N 6369609 E 510321

SOLGN 68 (FMIS Skede 81:1)

Stenvalvsbro i Skede. Bron är 51 meter lång, 5 meter bred och 1,7 meter hög. Består av tre slagna runda valv som är tre meter breda och 1-1,2 meter höga. Två valv är tillkomna senare och är kvadratiska i formen, 2 meter breda och 1,5 meter höga och består av tuktade granitblock 0,2-0,3 meter höga och 1-3 meter långa. Körytan består idag av asfalt. På ömse sidor finns 14-15 stenstolpar 0,7 meter höga och förbundna med plank och trästolpar som räcke. Bron är restaurerad och hade tidigare 4 runda valv. Bron identifierar idag samhället skede i många sammanhang. Bron är sedermera mycket skyddsvärd. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6371627 Y 1461967

Sweref99: N 6369545 E 510281

Figur 172. Den fina stenvalvsbron i Skede. Bron utgör idag en identitetsskapande symbol för samhället. Foto mot väst.

SOLGN 69 (FMIS Skede 40:1)

Bytomt/gårdstomt. Här finns hembygdsgård med flyttade stugor från olika delar av socken, samt en lösfyndssamling. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371609 Y 1462063

Sweref99: N 6369528 E 510377

Figur 173. Gårdstomten eller hembygdsparken i Skede. Idag finns här ett antal byggnader som är flyttade hit från andra ställen i socknen. Lösfynd i form av stenåldersyxor med mera finns förvarade på gården. Foto mot sydöst.

SOLGN 70

Husgrund vid Lillegården Skede. Ligger på öster sida av bäck från Hällaryds göl. Här låg förmodligen en såg intill dagens träindustri, vilket visar att platsen använts länge för samma ändamål. Dock är tolkningen något osäker. Grunden består av en betonggrund, troligen från sekelskiftet då denna byggnad finns med på karta från 1910-talet. Kvaderhuggna stenar finns vid grunden 1,5 meter långa och 0,5 meter breda. Den rektangulära grunden är 8×5 meter stor och 0,2 meter hög. Hjul alternativt en järnförstärkningsband till kvarnsten ligger i det sydvästra hörnet av betonggrunden. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371481 Y 1462300
Sweref99: N 6369404 E 510615

Figur 174. Betonggrund från sekelskiftet 1800-1900. Troligen en såg eller kvarngrund av senare slag, dock är tolkningen som detta något osäker. Strax intill ligger idag ett industriminne med trämöbler som specialitet. Foto mot norr.

SOLGN 71

Bro i betong intill träindustri vid Lillegården. Bron ligger direkt norr om den modernare såggrunden (SOLGN 70) och är 2-3 meter bred, har räcken av järn som hålls upp av tre par plintar i betong. Bron är sannolikt från tidigt 1900-tal. Ledningar för vatten eller el går längs södra sidan av bron. Ett valv finns på bron som är 7-8 meter lång och 1-1,2 meter hög över vattnet. Bron är avstängd för trafik. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371506 Y 1462307

Sweref99: N 6369428 E 510622

Figur 175. Tidig betongbro från sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Idag är den tagen ur drift. Tidigare låg här även såg och kvarn i närheten av bron. Foto mot väst.

SOLGN 72

Äldre kvarngrund Lillegården. Ligger direkt på den östra sidan av bäcken från Hällaryds göl. Idag står en äldre byggnad några meter sydöst om grunden. Grunden är 7-8×4 meter stor (nord-syd) och är uppbyggd av meterlånga kvaderhuggna block med en tjocklek på 0,2-0,4 meter. Dessa stenar reser sig runt 0,3-0,4 meter över nuvarande vattenyta. Kvarnen syns markerad på karta från år 1795 med klassisk snurr- eller hjulsymbol (akt 06-SEE-14, storskifte år 1795). Det är något oklart om det är fråga om en mjölkvarn eller sågkvarn med tanke på att träindustrilämningar finns på andra ställen i området. Symbolen är dock typisk för en mjölkvarn. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371542 Y 1462327

Sweref99: N 6369465 E 510642

Figur 176. Delar av en 1700-tals kvarngrund finns fortfarande kvar intill dagens möbelfabrik. Foto mot väst.

SOLGN 73 (Industriminne Hällaryd 4:55)

Träindustri Ekenäs Design AB. Företaget startade cirka år 1940 och har sedan ökat sin produktion. Ägs numera av bröderna Andersson i Ekenässjön. Företaget tillverkar stommar till möbler. Industriområdet består av fyra byggnader, varav en i regelverk med faluröd locklist, de övriga i konststen och röd tegel. Samtliga tak är av korrugerad plåt. **Industriminnet** ligger på en plats som använts för kvarn- och sågverksamhet sedan 1700-talet.

RT90: X 6371570 Y 1462319

Sweref99: N 6369492 E 510634

SOLGN 74

Uppgift om bro vid Hökasjö. Enligt karta från år 1795 (akt 06-SEE-13, storskifte år 1795), fanns här en bro cirka 120 meter nordväst om gården Hökasjö. Det är oklart vilken typ av bro det är frågan om och idag finns inget kvar på platsen.

RT90: X 6371916 Y 1463199

Sweref99: N 6369848 E 511510

SOLGN 75 (FMIS Skede 84:1)

Fossil åker, med 25 odlingsytor avgränsade av terrasskanter samt jordvallar. I området finns även ett fåtal röjningsrösen. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

RT90: X 6372104 Y 1462838

Sweref99: N 6370032 E 511146

SOLGN 76 (FMIS Skede 80:1)

Träindustri, såg. Området är benämnt Ångbåten. Utgörs av sågverksområde som består av betonggjutna samt tuktade stenar. Kallmurade anläggningar över stora delar av ön. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371248 Y 1462085
Sweref99: N 6369168 E 510403

Figur 177. Den så kallade Ångbåten. En ö formad som en båt, där flertalet sågar och kvarnar var i drift. Foto mot öst.

SOLGN 77

Kvarngrund Hällaryd. Vid SOLGN 76, finns även ytterligare ett par anläggningar som syns på historiska kartor. Dessa lämningar inventerades år 2010 och finns även bevarade idag. På karta från år 1847 (akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847) syns ytterligare två kvarnar och två dammvallar som är förankrade på fastlandet norr och söder om den så kallade Ångbåten. SOLGN 77 är rester av ett fundament där kvarnen stått på den norra sidan. I anslutning syns även en sänkt dammvall (SOLGN 79). Kvarngrunden ligger cirka fem meter sydväst om dammvallsfästet. Inga stående väggar finns kvar och platsen är övertorvad, men en svag förhöjning markerar en plattform där kvarnen har stått, enstaka stenar i denna är synliga och består av tuktade stenar. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371271 Y 1462083
Sweref99: N 6369190 E 510401

Figur 178. Kvarngrunden vid den norra sidan av Ångbåten, synlig i nedre vänstra hörnet. Även en sänkt dammvall kan skönjas där vattnet börjar forsa. Foto mot nordöst.

SOLGN 78

Kvarngrund Hällaryd. Vid SOLGN 76, finns ytterligare ett par anläggningar som syns på historiska kartor och som inte tidigare varit registrerade. Dessa lämningar påträffades under inventeringen år 2010. På karta från år 1847 (akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847) syns ytterligare två kvarnar och två dammvallar som är förankrade på fastlandet norr och söder om den så kallade Ångbåten. SOLGN 78 är rester av ett fundament där kvarnen stått på den södra sidan. I anslutning syns även en sänkt dammvall (SOLGN 79). Inga stående väggar finns kvar idag men grunden är mycket väl bevarad och fungerar förmodligen som altan under somrarna för de anställda som jobbar på Hällarydsverken strax intill. Denna grund består av en 8-10 meter stor kvadratisk yta som är uppbyggd av tuktade block, 0,5-1 meter stora och 0,3-0,4 meter tjocka. Ett järnräcke är idag uppsatt av säkerhetsskäl. En dammvall som är sänkt finns i anslutning till grunden. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371239 Y 1462113

Sweref99: N 6369159 E 510432

Figur 179. Kvarngrund söder om Ångbåten, belägen på den sida som industriminnet Hällarydsverken ligger. Grunden syns till vänster i bild, där en plattform sticker ut i vattnet. Ångbåten syns till höger i bild, idag bevuxen med träd. Fotot är taget från bro (SOLGN 82) mot sydväst.

SOLGN 79

Dammvall Hällaryd, vid kvarngrund (SOLGN 77) norr om Ångbåten. Denna dammvall har tidigare sänkts eller tagits bort, men en återstående rest finns kvar. Denna syns som en kant eller tröskel i vattnet där vattnet forsar över. Förmodligen återstår ett par meter av bottensektionen. Dammvallen är förankrad på industriön Ångbåten och är förankrad på fastlandet åt nordväst, strax ovanför nämnda kvarnplats. Vallen är omkring en meter bred. På en äldre översikt finns den att skåda på historisk karta från år 1847 (akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847). Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371266 Y 1462088

Sweref99: N 6369186 E 510406

SOLGN 80

Dammvall Hällaryd, vid kvarngrund (SOLGN 78) söder om Ångbåten. Dammvallen har tidigare sänkts, men bottensektionen finns kvar och syns som en tröskel i vattnet där vattnet forsar över. Förmodligen återstår ett par meter av bottensektionen. Dammvallen är förankrad på industriön Ångbåten och är förankrad på fastlandet åt sydöst, strax ovanför nämnda kvarnplats. Även denna vall är omkring en meter bred och synd på en äldre översikt från år 1847 (akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847). Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371248 Y 1462107

Sweref99: N 6369168 E 510424

SOLGN 81 (Industriminne Hällaryd 8:1)

Hällarydsverken AB, mekanisk verkstad. Klassad som **industriminne**. Utgör en bruksmiljö med både äldre och yngre byggnader. Grundades år 1870 av Carl Axel Adolfsson, som även låg bakom Axelfors kvarn. Här tillverkades i början kvarnmaskiner och turbiner. Betonggjuteri är en annan verksamhet. De äldsta delarna av fabriken är från år 1890, och byggdes senare ut år 1905.

RT90: X 6371200 Y 1462128

Sweref99: N 6369121 E 510448

Figur 180. Hällarydsverken. Idag finns även äldre byggnader på industritomten, här en timmerbyggnad från slutet av 1800-talet. Foto mot sydöst.

SOLGN 82

Bro vid Hällarydsverken. Byggd vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Betongförstärkt och byggd i tre valv. Bron är cirka 4 meter bred och 30 meter lång. Valven är omkring 5-6 meter breda och ligger omkring 1,5-2 meter ovanför vattnet. På brons kanter finns räcken i järn och elva par stolpar som är sammanbundna med stålstänger. Stolparna

är tidstypiskt dekorerade med lökknoppar i ädlare metall, troligen kromade med mässing eller dylikt. Räckena är målade i gråblå färg. Bron klassas efter inventeringen som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6371278 Y 1462123
Sweref99: N 6369199 E 510441

Figur 181. Bron vid Hällarydsverken. Gjuten i betong och tidstypiskt dekorerad med räcken och stolpar försedda med lökknopp. Bron byggdes runt sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Foto mot väst.

SOLGN 83 (FMIS Alseda 126:1)

Naturbildning med tradition. Berghäll med namnet Bruaske. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6370291 Y 1462935
Sweref99: N 6368221 E 511264

SOLGN 84 (FMIS Alseda 178:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningar tillhörande torpet Västerås. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6370140 Y 1462642
Sweref99: N 6368067 E 510973

SOLGN 85 (FMIS Alseda 3:1)

Gravfält. 30×15 meter stort. Innehåller 15 resta stenar, omkullfallna sådana och klumpformiga stenar. I närområdet finns även röjningsrösen och ett par kolningsbottnar och en kolarkoja. Klassad som **fast fornlämning** i FMIS.

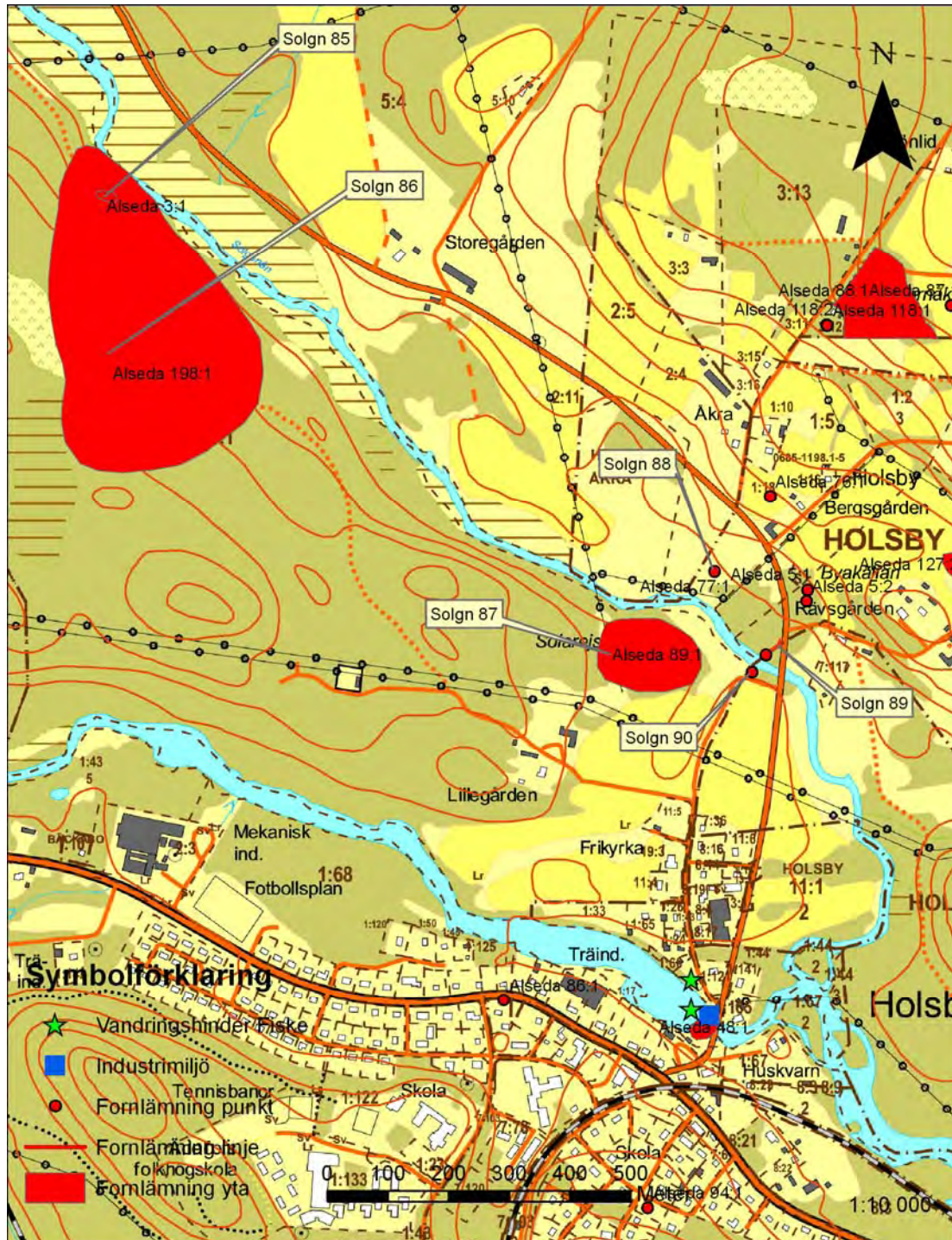
RT90: X 6369644 Y 1463137
Sweref99: N 6367577 E 511474

SOLGN 86 (FMIS Alseda 198:1)

Fossil åker i form av område med röjningsrösen, 540×200-350 meter stort (nordväst-sydöst). Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6369423 Y 1463195

Sweref99: N 6367357 E 511534

Figur 182. Översikt av nedre Solgenåns utlopp i Emåns huvudfåra vid Holsbybrunn, med objekt Solgn 85-90. Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

SOLGN 87 (FMIS Alseda 89:1)

Berg med namn och tradition, Solarejsberget. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6368885 Y 1464029

Sweref99: N 6366829 E 512374

SOLGN 88 (FMIS Alseda 77:1)

Fornlämningsliknande lämning. Högliknande lämning som är 7 meter i diameter och 1,4 meter hög. En grop finns i högen som är 1 meter stor och 0,8 meter djup. Inventeraren gjorde en notering om att det sannolikt var övertorvad röjningssten. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6369023 Y 1464138

Sweref99: N 6366968 E 512482

SOLGN 89

Färdväg i form av äldre vägbank, sannolikt byggd senast under 1700-talet. Vägbanken är omkring 2 meter bred och 0,3 meter hög och är övertorvad. Leder fram till den raserade gamla bron, vars fästen fortfarande finns kvar. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

RT90: X 6368898 Y 1464238

Sweref99: N 6366845 E 512584

SOLGN 90

Profästen, Holsbys raserade stenvalvsbro. Fästen med stenblock finns kvar vid åkanten. Dessa är delvis övertorvade och består av enstaka tuktade block och naturliga stenar. Vid inventeringen var stor del av fästena täckta med snö och kan inte beskrivas mer ingående. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** i FMIS.

Koordinat norra fästet:

RT90: X 6368885 Y 1464222

Sweref99: N 6366832 E 512568

Koordinat södra fästet:

RT90: X 6368857 Y 1464199

Sweref99: N 6366803 E 512545

Figur 183. Gamla bron i Holsby, en stenvalvsbro som idag är raserad. Endast fästen kvarstår. Fotot är ursprungligen taget mot nordväst och är publicerad med medgivande av Ingvar Letterblad.

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Vattenanknytna lämningar eller objekt vid nedre Solgenån värderas här var för sig. Dessa delas sedan in i tre grupper enligt de förslag som redovisades under avsnittet Utvärderingsmodellen. Nedan finns en tabellöversikt med både tidigare kända lämningar och de nyinventerade lämningar. Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i den nedanstående tabellen.

Figur 184. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt nedre Solgenån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	3	8	11
Kvarn	9	13	22
Färdväg	-	2	2
Fast fiske (uppgift om)	-	2	2
Fiske, båt - och notplan	-	1	1
Lägenhetsbebyggelse (torp)	8	1	9
Dammvall	-	9	9
Husgrund	1	1	2
Fossil åker	4	-	4
Industriminne	5	-	5
Grav, gravfält	6	-	6
Såg	3	3	6
Fyndplats	2	-	2
Gruvhål	3	-	3
Smideslämning	2	-	2
Gårdstomt	2	-	2
Kemisk industri	1	-	1
Industri övrig	1	-	1
Kanal	-	1	1
Naturbildning med tradition	2	-	2
Fornlämningsliknande lämning	1	-	1
Ålyngelledare *	-	2	2

* Fiskevårdsåtgärder, lämningar som även kan klassas som industri övrig, övrig kulturhistorisk lämning.

Sett till samtliga nyregistrerade objekt för nedre Solgenån inom buffertzonen på 100 meter från vattendraget, har antalet lämningar ökat med 81 %. Denna siffra ska ses som ungefärlig, då efterjusteringar av kunskapsnivån kan bli aktuella. Nedan redovisas de objekt som kan tänkas beröras av åtgärder i vattendraget.

Figur 185. SOLGN 4 Dammvall regleringsdamm Värne

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	28	

Figur 186. SOLGN 9 Värne bro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Brotypen värdefull även enligt Trafikverket
Summa	17	

Figur 187. SOLGN 16 (FMIS Mellby 88:1) Mölarp bro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Klassad som fast fornlämning i FMIS
Summa	22	

Figur 188. SOLGN 17 FMIS Mellby 89:1) Mölarps kvarnmiljö

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Omklassas till fast fornlämning i FMIS
Summa	10	

Figur 189. SOLGN 32 Dammvall kraftstation Klinte

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	26	

Figur 190. SOLGN 35 (FMIS Vetlanda 68:3) Klinte kvarnområde

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Omklassas till fast fornlämning i FMIS
Summa	23	

Figur 191. SOLGN 42 Mindre bro Fageräng

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 192. SOLGN 43 Kvarnplats vid mindre bäck Fageräng

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	10	

Figur 193. SOLGN 45 Äldre brofästen norr om Strömmahult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 194. SOLGN 52 Dammvall kraftstation Brunnshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	26	

Figur 195. SOLGN 53 Ålyngelränna vid dammvall Brunnshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	20	

Figur 196. SOLGN 54 Kvarngrund nära Brunnshults dammvall

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 197. SOLGN 55 Kvarngrund hjulkvarn "Ulfssdam" nära Brunnshults dammvall

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 198. SOLGN 56 Färdväg/vägbank norr om Ulvedamm

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 199. SOLGN 58 Kvarngrund hjulkvarn nära bro i Brunnshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Figur 200. SOLGN 59 (Industriminne Brunnshult 7:1) Brunnshult kraftstation

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	27	

Figur 201. SOLGN 61 (Industriminne Skede 1:23) Axelfors kanal

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne, fritidssintressen promenad, kanotled
Summa	27	

Figur 202. SOLGN 62 Kvarnarps kvarn, kvarngrund

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 203. SOLGN 63 Kvarnarps kvarn, dammvall

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 204. SOLGN 66 Dammvall från sekelskifte vid Axelfors kvarn/kraftverk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	25	

Figur 205. SOLGN 68 (FMIS Skede 81:1) Stenvalvsbro Skede

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning, symbol och identitetsskapande för Skede samhälle
Summa	26	

Figur 206. SOLGN 70 Husgrund/såg- eller kvarngrund i betong sekelskifte

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 207. SOLGN 71 Bro i betong sekelskifte Lillegården

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Figur 208. SOLGN 72 Kvarngrund Lillegården

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 209. SOLGN 73 (Industriminne Hällaryd 4:55) Möbelfabrik

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	25	

Figur 210. SOLGN 76 Träindustriell lämning, såggrund "Ångbåten"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	26	

Figur 211. SOLGN 77 Kvarngrund norr om "Ångbåten"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 212. SOLGN 78 Kvarngrund söder om "Ångbåten"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	20	

Figur 213. SOLGN 79 Dammvall kvarnplats norr om "Ångåten"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 214. SOLGN 80 Dammvall kvarnplats söder om "Ångbåten"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 215. SOLGN 81 (Industriminne Hällaryd 8:1) Hällarydsverken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne
Summa	24	

Figur 216. SOLGN 82 Bro i sten och betong sekelskifte vid Hällarydsverken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	24	

Figur 217. SOLGN 90 Brofästen gamla åbron

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I. SMÅINDUSTRIELLA MILJÖER FRÅN OLIKA TIDSPERIODER KLINTE.

Den kulturhistoriskt värdefulla miljön omfattar de vattennära **SOLGN 32** och **SOLGN 35**. För en helhetsbild med ett vidare perspektiv kan även miljön tillräknas objekt som

SOLGN 32, 34, 36, 37, 38, 39. Några av de sistnämnda objekten utgörs av borttagna lämningar men som ger en förståelse för den historiska användningen av området. Byn Klinte har åtminstone sedan 1600-talet haft en stor inriktning på kvarnverksamhet och senare även sågverksamhet. Troligen finns en etablering i området redan under 1500-talet. Benämningen Klinte åsyftar **Klint**, vilket betyder brant klippa (Agertz 2008:137). Inga direkta belägg för fast fiske finns via de historiska kartorna, men det är sannolikt att fiske bedrivits här. Byn har haft flertalet kvarnar mellan kvillarna. Enligt den geometriska kartan från år 1645, fanns det fem till sex mjölkvarnar på detta ställe, senare tillkom även sågar, samtidigt som andra kvarnar försvann. Det ska även ha funnits en kvarn där dagens kraftstation ligger, men uppgifter och en mer exakt lägesangivning av denna finns inte. I slutet av 1800-talet fick Klinte ett uppsving genom sågverk och hyvel. Bland annat tillverkades ångade takstickor som skickades på export till andra delar av landet. En framgångsrik tändsticksfabrik dominerade sedan platsens produktion, vilket även resulterade i att ett antal arbetarbostäder och fabrikslokaler byggdes (uppgift Margon Ljungberg). Tändsticksfabriken är förklarad som industriminne. Tändstickproduktionen var framgångsrik och blev därför uppmärksammas av Jönköpings Tändsticksfabrik. Man kan här anta att Klintes verksamhet sågs som en störande och konkurrerande verksamhet, vilket även visar sig genom att Jönköpings tändsticksfabrik köpte ut och lade ner produktionen. Vattenrätten köptes sedan av Stenkville-Klinte Kraft AB år 1907 då kraftverket och dammen byggdes. Bygget av dammvallen samt sprängningsarbetet av den tunnel som leder till kraftstationen utgör exempel på stor förändring, men samtidigt en för tiden naturlig fortsättning av platsen som vattenbaserad resurs. Klintes vattenbaserade näring har en lång kontinuitet av 400-500 år med nuvarande kunskapsläge. Miljön är även representativ för vattendraget med sin kvarn- och sågverksamhet och tidig elkraft. Här finns även ett tidigt exempel på förbättrande av vandringsväg för ål i samband med den stora dammvallens byggande. Området utgör ett Natura 2000 område och innehåller känsliga biotoper. Stor restriktivitet bör tas från kraftstationens dammvall ned till området vid kraftverket vid eventuella biotopförbättrande åtgärder. Extra utsatt är **SOLGN 35** som numera klassas som fast fornlämning. Här finns dammvallar och kvarnruiner i stenkvillearna. Beslut enligt kulturminneslagens (KML) kapitel 2 § 12-13 kan komma att krävas. Miljön kan vara lämplig att få med i en kulturturistisk informationsskylt eller informationsfolder. Tillgängligheten med bil är något begränsad från väster där en lokal väg i området är avstängd för allmän trafik.

MILJÖ II. SMÅINDUSTRIELLA MILJÖER FRÅN OLIKA TIDSPERIODER BRUNNSHULT.

Brunnshults kulturhistoriska påverkan påminner mycket om den i Klinte. Till denna miljö hör **SOLGN 52, 53, 54, 55, 56, 58** och **59**. Även **SOLGN 51** och **60** kan knytas till miljön. I Brunnshult finns även äldre byggnader i de gamla gårdsmiljöerna bevarade. Dessa utgör dock inga fornlämningar. Benämningen Brunnshult härleds ur **brunn-**, det vill säga källa, brunn eller mindre tjärn. Efterleden **-hult** betyder lövvegetation. Namnet är känt år 1541, då som Brunshult. Nuvarande stavning tillkom år 1954 (Agertz 2008:72). I Brunnshult har funnits fyra till fem kvarnar, vilka enligt äldre kartor har bestått av hjulkvarnar och skvaltkvarnar. Till den vattennära miljön finns även en spiksmedja, som är satt under vatten i Brunnshultadammen. En pliggfabrik fanns även där en tidigare mjölhjulkvarns ruiner finns kvar. Liksom i Klinte, anordnades en ålyngelledare vid den stora dammvallen. Denna träränna finns kvar nedanför dammvallen. Kontinuiteten av vattenverksamheten i olika tappningar har funnits i cirka 400 år, dock har inga av lämningarna i Brunnshult klassning som fast fornlämning. Kraftstationen i Brunnshult är förklarad som industriminne och är representativ för vattendragets utnyttjande. Norr om bäckarna och kraftstationsområdet finns en äldre färdväg från Brunnshult Södregård fram till Ulvedamm. Ulvedamm är den tidigaste

benämningen av den kvarn som fanns där under 1700-talet. Vid denna kvarn fanns tidigare en äldre dammvall på samma plats som dagens dammvall är byggd på. Restriktivitet bör tas inom området från den stora dammvallen till Brunnshultadammen och cirka 100 meter öster om kraftstationen. Särskilt känsliga är de ruiner som finns vid den stora dammvallen och vid bron i Brunnshult (**SOLGN 54, 55, 58 och 60**).

MILJÖ III. INDUSTRIMILJÖ VID HÄLLARYDSVERKEN OCH "ÅNGBÅTEN".

Objekten till den i Skede belägna industrimiljön består av **SOLGN 76, 77, 78, 79, 80, 81 OCH 82**. Miljön har sin tyngdpunkt på 1800-talet och är ett exempel på den industriella revolutionens prägel. Såg- och kvarnmiljön på den lilla avlånga ön är en unik företeelse i vattendraget och uppvisar finess och tanke bakom hur ån kan utnyttjas maximalt. Samhället Skede har i sig mycket äldre anor. Benämningen **Skede** är känd från år 1290, då som Skedom, senare även som Skedhe år 1541. Betydelsen är skede, det vill säga gränsområde. I samhället finns äldre lämningar som gravfält från järnåldern, men även fina gårdsmiljöer med bevarandevärda byggnader. "Ångbåten" som man får förmoda har fått sitt namn efter öns form, hade en såg på ön och två kvarnar på vardera sidan av vattnet där två dammval-lar var belägna. Idag är dessa sänkta till en nivå där endast en tröskelnivå av vallarna finns kvar. Miljön är även indirekt påverkad av Hällarydsverken som tillkom år 1860, och vars produktion var inriktad på kvarnmaskiner och senare betonggjutning. Sannolikt har fabri-kens produkter använts i anläggningarna på "Ångbåten". En finare bro i sten och betong från sekelskiftet 1800-1900 är troligen byggd på initiativ av Hällarydsverkens ägare. Hälla-rydsverken är klassat som industriminne och på industritomten finns flertalet intressanta byggnader (för vidare läsning se Kulturhistorisk utredning för Vetlanda kommun). Områ-det är tillgängligt med bil men antalet parkeringsplatser är begränsade. Kvarnmiljön och ångbåten ligger nära tillhands att besöka men Hällarydsverken är ett inhägnat område och tillträde till denna tomt måste sökas hos företaget. En informationsinsats genom skyltning eller faktafolder är lämplig som en kulturturistisk satsning.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT INTRESSANT LÄMNING

OBJEKT I. VÄRNES REGLERINGSDAMMVALL.

Objektet består av **SOLGN 4**. Värnes regleringsdammvall är byggd så tidigt som i början av 1800-talet och har tidigare varit plats för sågar och kvarnar samt fasta fisken som ålkis-tor. Värne kvarn är känd redan från år 1477 och rester efter en äldre dammvall ska finnas öster om regleringsdammvallen. Troligen är det mesta av den äldre vallen satt under vatten. Tillgängligheten till objektet är begränsad och inte handicapvänlig. En mindre kulturturi-stisk satsning skulle kunna ske genom faktafolder som stöd för den som vill besöka platsen. Vallen utgör idag ett konstgjort vandringshinder för fisk. Viss restriktivitet bör tas vid åt-gärder nära vallen med tanke på att äldre kvarnlägen och lämningar kan komma att beröras.

OBJEKT II. BALKBRO I VÄRNE.

Består av objektet **SOLGN 9**. Bron är en balkbro byggd år 1928 och består av betong och tuktad sten. Tidigare låg en mycket äldre stenbro på platsen. Bron är klassad som värdefull av Trafikverket och är nu även klassad som övrig kulturhistorisk lämning för att understry-ka detta. Restriktivitet bör ske vid eventuella åtgärder som kan beröra bron. Bron är lätt

tillgänglig via bil, men parkeringsplatsen är begränsad. Väster om bron finns en yta där tillfällig parkering kan ske.

OBJEKT III. STENVALVSBRO I MÖLARP.

Berör **SOLGN 16**. Denna bro är unik för vattendraget och består av ett högt valv. Bron är ett sevärt objekt som skulle kunna ingå i en kulturturistisk satsning för vattendraget och beskrivas med faktafolder. Bron byggdes år 1925 och är klassad som fast fornlämning men är fortfarande i trafik. På platsen låg tidigare en bro som syns på äldre kartor från 1600-talet. Stor restriktivitet ska tas vid bron om den berörs av eventuella åtgärder i vattendraget. Tillgängligheten till bron och möjligheten att parkera är begränsad.

OBJEKT IV. MINDRE STENBRO I FAGERÄNG.

Berörs av **SOLGN 42**. På baksidan av gården på fastigheten Fageräng 1:3 finns en mindre bäck med en lokalt använd stenbro. Stenbron har ett mindre slaget rektangulärt valv. Den lilla bron ligger på ett relativt anonymt ställe och utgör inget vanligt inslag i biflödena till nedre Solgenån. Tillgängligheten är mycket begränsad då den berör gårdens tomt och är inte lämpad som objekt för kulturturism. Bron har troligen haft en viss uppdämmande funktion för en kvarnplats strax nedströms.

OBJEKT V. AXELFORS KANAL.

Utgörs av **SOLGN 61**. Kanalen som byggdes på initiativ av Hällarydsverkens grundare, Carl Axel Adolfsson, är en mycket unik företeelse i länet. Kanalen handgrävdes år 1898 för att kunna leda vatten till den dåvarande kvarnen i Skede. Idag utgör kanalen industriminne och klassa även som övrig kulturhistorisk lämning. Kanalen är redan föremål för turism som motionsslinga och kanotled och viss skyltning förekommer redan. Kanalen är lämplig att ingå i en kulturslinga som utpekats som objekt i en faktafolder över sevärd kultur- och naturmiljöer. Viss restriktivitet bör iakttas om biotopåtgärder i vattendraget blir aktuella i framtiden.

OBJEKT VI. DAMMVALL VID AXELFORS KRAFTSTATION/KVARN.

Består av **SOLGN 66**. Dammvallen kan sägas höra ihop med Axelfors kanal och utgör en konstruktion som byggdes till kvarnen som anlades vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet. Idag räknas dammvallen som ett vandringshinder för fisk på grund av den höga fallhöjden på sex meter. Dammvallen är klassad som övrig kulturhistorisk lämning då den hör samman med den 100-åriga miljön med den forna kvarnen och kanalen. Viss restriktivitet bör tas vid åtgärder för fiskvandring. Om möjligt bör utrivning undvikas, och andra åtgärder som till exempel fiskväg är att föredra.

OBJEKT VII. SKEDE STENVALVSBRO.

Består av **SOLGN 68**. Stenvalvsbron är i trafik men är ändå klassad som fast fornlämning. Bron utgör idag ett starkt symbolvärde för samhället och är den enda av sitt slag som är bevarad i nedre Solgenån och är extra skyddsvärd. Bron är lättillgänglig och parkeringsmöjligheter finns till exempel vid hembygdsgården. Bron är ett rekommenderat objekt för en eventuell kulturturistisk satsning av sevärd kulturmiljöer längs nedre Solgenån. Stor restriktivitet gäller vid bron vid eventuella åtgärder i vattnet.

OBJEKT VIII. BETONGBRO VID LILLEGÅRDEN.

Utgörs av **SOLGN 71**. Sekelskiftesbron i betongvalv är idag avstängd och ligger något av-sides för att vara tillgängligt med bil. Den lilla bron ligger vid en bäck intill den miljö som präglas av en forn såg- och kvarnmiljö. Idag finns Ekenäs Design AB med sin möbelfabrik på platsen. Restriktivitet bör tas om bron skulle beröras av åtgärder i vattnet.

OBJEKT IV. INDUSTRIMINNE MÖBELFABRIK VID LILLEGÅRDEN.

Består av **SOLGN 73**. Ekenäs Design AB:s byggnader är förklarade som byggnadsminne och tillhör en intressant miljö vars plats har brukats både som verksamhet för kvarnar och sågar, vilket ger en kontinuitet sedan 1700-talet. Objektet ligger nära vattnet men berörs troligen inte av eventuella åtgärder i bäcken. Industriminnet kan dock finnas med i en över-sikt av vattendragets kulturhistoriska intressen. Lämpligen i en faktafolder för en kultur-slinga längs nedre Solgenån.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE**OBJEKT X. MÖLARPS KVARNPLATS.**

Berör **SOLGN 17**. Objektet innehåller enstaka lämningar efter kvarn och såg. Idag är plat-sen otillgänglig och störd av rätningar och rensningar i vattendraget. Inget större pedago-giskt värde kvarstår. Platsen är dock brukad så tidigt som 1600-talet enligt historiska kartor, sannolikt även 1500-talet. Mölarp som benämning är känt i olika former sedan 1400-talet och kanske är det redan här som den tidigaste kvarnen byggs. Förleden i benämningen kan härledas till Mölla, vilket betyder kvarn. Fornlämningen omklassas därför trots sitt mindre pedagogiska värde till fast fornlämning på grund av de äldre beläggen. Det är mindre san-nolikt att platsen berörs av åtgärder i vattnet, men med tanke på fornlämningens klassning ska stor restriktivitet tas vid lämningen.

OBJEKT XI. KVARNPLATS VID FAGERÄNG.

Utgörs av **SOLGN 43**. De enstaka stenar som är det enda som är kvar av en annars bortta-gen kvarn utgör inget värde i pedagogisk mening. Det skyddsvärda är istället den lilla sten-bro som ligger direkt uppströms i bäcken. Ingen större restriktivitet föreligger vid eventuel-la biotopförbättrande åtgärder på platsen.

OBJEKT XII. ÄLDRE BROFÄSTEN VID STRÖMMAHULT.

Består av **SOLGN 45**. På denna plats finns uppgift om brofästen som ska synas vid lågvat-ten. Idag ligger troligen brofästena dolda under vattenytan i utloppet till Brunnshultadam-men. Platsen är otillgänglig och har inget pedagogiskt värde. Det är mindre sannolikt att åtgärder i vattendraget skulle beröra brofästena. Om så skulle vara fallet bör viss restriktivitet tas vid brofästena.

OBJEKT XIII. KVARNARPS KVARNGRUND.

Berör objekt **SOLGN 62**. Kvarnarps gamla kvarngrund är idag en kvadratisk upphöjning i marken som är kraftigt övermossad. Platsen är mycket otillgänglig och har inget större pe-dagogiskt värde. Viss restriktivitet bör tas på platsen om åtgärder berör lämningen.

OBJEKT XIV. KVARNARPS DAMMVALL.

Består av objekt **SOLGN 63**. De dammvallar som finns bevarade är idag till stora delar övervuxna med gräs och mossor. Partier av dammvallen är uppbyggda av sten och är där mer pedagogiska för hur dammvallen är uppbyggd. Platsen är i övrigt mycket otillgänglig och det pedagogiska värdet ringa. Dammvallen är dock mer synlig än den intilliggande kvarngrunden och ligger närmare vattnet. Skulle den beröras av biotopförbättrande åtgärder i vattnet kan viss restriktivitet tas.

OBJEKT XV. HUSGRUND ELLER SÅGGRUND VID LILLEGÅRDEN.

Består av objekt **SOLGN 70**. Grunden består av betong och är synlig på karta från början av 1900-talet. Funktionen är något oklar, men sannolikt är det en sentida såg- eller kvarngrund. Platsen är otillgänglig via bil och har ringa pedagogiskt värde. Viss restriktivitet bör tas vid eventuella åtgärder i vattnet.

OBJEKT XVI. KVARNGRUND VID LILLEGÅRDEN.

Består av objekt **SOLGN 72**. Kvarngrunden syns på karta från slutet av 1700-talet. Idag kvarstår en grund med tuktade stenar vid vattenkanten på den östra sidan av bäcken. Grunden har ett visst pedagogiskt värde men är mindre tillgänglig i turistiskt syfte och med bil. Restriktivitet ska tas vid grunden om den berörs av framtida åtgärder i bäcken.

OBJEKT XVII. BROFÄSTEN TILL GAMLA STENVALVSBRON I HOLSBY.

Utgörs av objekt **SOLGN 90**. Brofästena kunde inte synas i detalj vid inventeringen då ett snötäcke skymde dem. Dessa ska utgöras av enstaka tuktade stenar som kvarstår från den gamla stenvalvsbron. Lämningen har ringa pedagogiskt värde och berörs troligen inte av åtgärder i vattendraget. Viss aktsamhet bör dock tas här om åtgärder blir aktuella. En äldre färdväg med bevarad vägbank leder fram till bron och är mer pedagogisk i sin karaktär. Platsen är måttligt tillgänglig via bil och något större kulturturistisk syfte föreligger inte.

Typvattendrag – motivering

Nedre Solgenån är ett vattendrag där partier av vattendraget kan sägas ha förtätningar med miljöer som till viss del har påverkat sitt omland och har lämningar med olika funktion men som ändå hänger samman. Detta har exemplifierats med de ovan nämnda kulturhistoriskt värdefulla miljöerna i Värne, Klinte, Brunnhult och Skede. Enligt denna definition skulle nedre Solgenån ha en viss tyngdpunkt i sin karaktär av **typvattendrag IV** (se avsnittet Utvärderingsmodellen). Dock finns även inslag av ett antal ensamliggande lämningar enligt **typvattendrag II**. Detta innebär att nedre Solgenån uppvisar ett antal **ensamliggande lämningar** i kombination med mer **komplexa lämningar**. Lämningarna härrör från 1600-talet och framåt till 1900-talets första hälft. Många av de vattenanknutna miljöerna återkommer i det vanliga temat mjölkvarnsverksamhet och mindre träindustrier representerat av sågar. Men här finns också smedjor, spiksmedjor, pliggfabriker och mindre fabriker från 1800-talets slut och början av 1900-talet som inriktats på svavel- och tändsticksproduktion samt mekaniska verkstäder och betonggjutier som i Skede. Nedre Solgenån har även kraftigt påverkats av kraftstationer med tillhörande dammvallar samt regleringsdammen i Värne. Detta något senare inslag karaktäriserar även vattendraget som ett energivattendrag, där andra värden och intressen ibland har fått stå tillbaka. Till exempel har fiskens möjligheter att vandra varit starkt begränsat på grund av de definitiva vandringshindren vid de större

dammnarna. Samtidigt representerar vattendraget den tidiga elproduktionen i landet vilket i sig kan ses som industrihistoriskt intressant. Älfisket har tidigare haft en betydande roll, men idag är den verksamheten i princip obefintlig. Ålyngelledarna vid Klinte och Brunnshult utgör en udda typ av lämning som visar ett nödgat försök att upprätthålla älfisket. I det perspektivet kan det vara motiverat att klassa dem som skyddsvärda lämningar.

REKOMMENDATION

Generellt gäller stor restriktivitet vid de kulturhistoriskt värdefulla **miljöerna**. Exempel finns även på mer ensamliggande lämningar med något högre värden. Även vid nedre Solgenån är de förhistoriska lämningarna relativt få direkt vid vattnet, och de lämningar som finns är av en art som inte kommer att beröras av åtgärder. Till exempel gravar och fossila åkermarker. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas till lämningen. En basdokumentation för fornlämningsregistret kan ibland vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Att iaktta är att ett antal lämningar klassats om till fasta fornlämningar på grund av de kunnat härledas till äldre tidsperioder. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs beslut enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturminneslagen (KML). Vad som är fast fornlämning längs vattendraget visar denna rapport. Fornlämningsregistrets registreringar av de inventerade lämningarna uppdateras ibland långt efter det att anmälan utförts av dem. Det kan därför vara missvisande att helt förlita sig på fornlämningsregistrets nuvarande redovisning av lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt.

Konklusion

Under år 2010 inventerades fyra vattendrag inom projekt Kultur Aqua; de tre Solgenåarna i Emåns avrinningsområde och mellersta Årån i Lagans avrinningsområde. Inventeringsresultatet visar att många lämningar inte är registrerade längs vattendragen och därför riskerar att skadas i samband med biologisk återställning. Den fördjupade granskningen av vattendragen visar även på brister eller luckor i den antikvariska bedömningen på tidigare registrerade fornlämningar. En omvärdering har därför varit nödvändig i några fall. Flertalet lämningar som varit klassade som övriga kulturhistoriska lämningar klassas istället som fasta fornlämningar. Denna ändring medför ett starkare lagskydd för lämningen vilket kan kräva ett beslut av Länsstyrelsen om ingrepp i fast fornlämning enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturminneslagen. Ett av syftena med projekt Kultur Aqua är just att peka ut sådana lämningar eller miljöer i de vattendrag som inte är närmare inventerade. Resultatet visar även att behovet av målinriktade inventeringar är mycket stort av de biotopkarterade vattendragen. Inventeringsunderlagen kommer generellt in för sent i planeringen. Målbilden måste i fortsättningen vara att underlagen till samråd kommer in under en tidig fas av projekteringsarbetet för biologisk återställning och att en anpassning av åtgärdstyper beräknas därefter.

Det bästa sättet att jobba med de kulturhistoriska lämningarna är att gruppera dem i miljöer om så är möjligt. En enskild lämning i eller i närheten av ett vattendrag kan lätt bli anonym eller avskild om den inte sätts in i ett sammanhang. Under utvärderingen av kulturhistoriska miljöer är utgångspunkten att lyfta fram en helhetsbild och en berättelse bakom varje miljö. Till exempel kan en pusselbit i en bygds ekonomiska samhällsutveckling ge en ökad kunskap om samhällsprocesser i en större bild. Det som är av intresse i en sådan bild är till exempel byggnadshistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska, personhistoriska och teknikhistoriska kunskapsvärden.

Det är även av stor vikt att inventeringsresultaten kommer de berörda bygderna tillgodo. Förslagsvis kan detta ske genom faktainriktade insatser med foldrar, eventuella skyltningar eller mindre publikationer där natur- och kulturvärden presenteras tillsammans. I minst gäller detta de inventerade vattendragen mellersta Årån, Fusån, mellersta Solgenån och nedre Solgenån. Här förekommer många naturskyddsklassade områden som till exempel Natura 2000 områden och naturreservat samt ett antal nyckelbiotoper för att nämna några. I dessa naturklassade områden och vattendrag finns även värdefulla kulturmiljöer som presenteras i denna rapport.

En klassificering av de inventerade vattendragen har skett genom benämning av typvattendrag enligt de förslag som getts av den för syftet framtagna rapporten **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingssystemet är tänkt att kunna utvecklas och omvärderas efter behov och ska inte ses som en statisk modell utan som en vägledning för att kunna klassa och vikta intressen. De miljöer och enskilda lämningar som påträffas i vattendragen har ibland visat sig vara av en sådan komplex och blandad art att det är svårt att bedöma ett helt vattendrag med endast en klassificering. Därför har i denna rapport angivits en blandning av de olika typvattendragen för att påvisa svårigheten i bedömningen.

Referenser

Litteratur

Agertz, J. 2008. Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 2008. Jönköpings läns museum. Värnamo 2008.

Boken om Björkö socken. 1995. Björkö Hembygdsförening.

Då och nu i Nässjöbygden. 1992. Nässjöbygdens hembygdsråd.

Eschricht, S. 2006. Tulquarnar och Beckequarnar i Marks Härad. En metodstudie och diskussion om kvarnnäringens kulturhistoriska arv. D-uppsats 10 poäng, fördjupningskurs i kulturgeografi. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Gierup, J., med flera. 1999. Översiktsstudie av Jönköpings län. Geologiska förutsättningar. Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). SKB Rapport R-99-35.1999.

Kulturhistoriska utredningar för Jönköpings läns kommuner.

Kulturmiljövårdens riksintressen, Jönköpings län. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande 4/96. 1996.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. 2009. KulturAqua - system för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag. Meddelande nr 2009:46.

Nilsson. H. Skede förr och nu. 1980. Vetlanda.

Trybom, F. 1893. Undersökningar utförda den 26 Juni samt den 28 Juni-6 Juli 1892, vid en del sjöar inom Jönköpings län. Sidan 112-136 i Jönköpings läns Hushållnings-Sällskaps handlingar och tidskrift 1893.

Tusen år i Vetlanda. Från vikingatid mot år 2000. (red. Arne Jakobsson). Oskarshamn 1995.

Unnerbäck, A. & Nordin, E. 1995. Kulturhistoriskt värde? I: Kulturmiljö, 1-2/1995.

Vägverket Region Sydöst. Regional bevarandeplan för kulturhistoriskt värdefulla broar. Publikation 2009:29. 2009.

Arkiv och webbplatser

FMIS, Informationssystem om fornminnen:

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>. Riksantikvarieämbetet.

Historiska kartor, Lantmäteriet digitala söktjänst:

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>

Institutet för språk och folkminnen. Ortsnamnsregistret (SOFI):

<http://www.sofi.se/index>

Lagen om kulturminnen, Svensk författningssamling (SFS 1988:950):

<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950>

Riksantikvarieämbetets lämningstypslista (Informationssystemet för fornminnen - lista med lämningstyper och antikvarisk praxis, version 3.4):

http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/fornsok/lamn3_4.pdf

Kartmaterial

Akter hämtade ur Lantmäteriets digitala tjänst:

Länets generalstabskartor från 1875.

Akt 06-GÄL-59, laga skifte år 1871.

Akt 06-GÄL-334, avsöndring år 1909.

Akt 06-GÄL-335, avsöndring år 1909.

Akt 06-VOX-3, ägobeskrivning år 1722.

Akt 06-VOX-5, rågångsåtgärd år 1787.

Akt 06-VOX-28, delning år 1841.

Akt E44-45:1, laga skifte år 1870.

Akt 06-RYD-6, rågångsåtgärd år 1777.

Akt 06-RYD-90, laga skifte år 1864.

Akt 06-BJÖ-40, laga skifte år 1838.

Akt E14, geografisk avmätning år 1650.

Akt E56-55:1, geometrisk avmätning år 1683.

Akt E12-2:3, enskifte år 1822.

Akt 06-BJÖ-21.5, storskifte år 1799.

Akt 06-BJÖ-21.5, storskifte år 1802.

Akt E12-34:2, protokoll om samfälld kvarn år 1787.

Akt 06-BJÖ-32.5, storskifte år 1819.

Akt E12-52:e1:350-1, åkeravmätning år 1645.

Akt 06-HÖR-119, laga skifte år 1896.

Akt E56-55:5, rågång år 1813.

Akt 06-HÖR-101, geometrisk avmätning år 1876.

Akt E56-55:3, geometrisk avmätning år 1796.

Akt 06-HÖR-49, ägobeskrivningskarta år 1814.

Akt 06-MLL-41, laga skifte år 1843.

Akt 06-SEE-14, storskifte år 1795.

Akt 06-SEE-44, laga skifte år 1847.

Akt 06-MLL-38, vattenåtgärd år 1822.

Akt E78-22:e1:356359, geometrisk avmätning år 1645.

Akt 06-MLL-33, storskifte år 1817.

Akt E7, södra Vedbo häradscharta 1600-talet.

Akt 06-SEE-9, storskifte år 1787.

Akt E123-15:e4:30-31, geometrisk ägoavmättningscharta år 1645.

Akt 06-VEJ-64, laga skifte år 1851.

Akt 06-VEJ-24, delning år 1802.

Akt E123-15:1, laga skifte år 1849.

Akt 06-SEE-3, ägoavmätning år 1753.

Akt 06-SEE-13, storskifte år 1795.

Otryckta källor

Ålfiske i Emån 1963-1980. Korrespondens mellan fiskeriintendenter och uppgifter riktade till Jönköpings Hushållningssällskap. Förvaras på Länsstyrelsen i Jönköpings län.

Domboken Aggarp, lagtima vintertinget Östra härad i Vetlanda den 7:e februari år 1859.

Övriga källor

Carin Harrysson, Aggarp, muntlig uppgift.

Göran Klarin, Holma, muntlig uppgift.

Hans Andersson, muntlig uppgift om Åldammsfallet i Årån, Värnamo kommun.

Ingvar Letterblad, Holsbybrunn, muntlig uppgift, skriftligt material och fotomaterial.

Ivar Berg, Rödjenäs, muntlig uppgift.

Lennart Jönsson, Markestad, muntlig uppgift.

Margareta Magnusson, Värmeshult, muntlig uppgift.

Margon Ljungberg, Götskögle, muntlig uppgift, skriftligt material och fotomaterial.

Sigvard Berglund, Åsbrolund, muntlig uppgift.